

ਨੰਗੀ ਧੁਪ

ਬਲਵੰਤ
ਗਾਰਗੀ

ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਨਾਟਕ : ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ, ਸੈਲ ਪੱਥਰ, ਨਵਾਂ ਮੁੱਢ, ਕੇਸਰੋ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਧੂਣੀ ਦੀ ਅੱਗ, ਗਗਨ ਮੈਂ ਬਾਲੂ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ, ਸੁਲਤਾਨ ਰਜ਼ੀਆ, ਸੌਂਕਣ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
- ਇਕਾਂਗੀ : ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ, ਦੋ ਪਾਸੇ, ਚਾਕੂ, ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ, ਪੈਂਤੜੇ ਬਾਜ਼ ।
- ਨਾਵਲ : ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ ।
- ਕਹਾਣੀ : ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਬੇਰ, ਕਾਲਾ ਅੰਬ, ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਧ ।
- ਖੋਜ : ਰੰਗ ਮੰਚ, ਲੋਕ ਨਾਟਕ ।
- ਲੇਖ : ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਸੁਰਮੇ ਵਾਲੀ ਅੱਖ, ਕੌਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੱਪ, ਹੁਸੀਨ ਚਿਹਰੇ, ਕਾਸ਼ਨੀ ਵਿਹੜਾ, ਸ਼ਰਬਤ ਦੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ।
- ਯਾਤਰਾ : ਪਤਾਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ।

ਨੰਗੀ ਧੁੱਪ

(ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ)

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

ਜੱਨਤ ਤੇ ਮਨੂ
ਨੂੰ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹਾਂ, ਚੰਗੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ। ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਰਾਜ਼ ਤੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਪਾਪ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੂਝ ਤੇ ਚਾਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ — ਮਨ ਦੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ, ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਦੀ ਟੱਕਰ, ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ-ਸਿੰਮੇ ਚਿਤਰ, ਪਿਆਰ-ਤੜਪਾਂ ਤੇ ਨਫਰਤ ਦੀਆਂ ਚਿਣਗਾਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

‘ਨੰਗੀ ਧੁੱਪ’ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਇੱਮੇਜ ਨੂੰ ਲਿਸ਼ਕਾਉਣ ਦੀ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸਵੈ-ਖੋਜ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਇੱਮੇਜ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋੜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਂ ਇੱਮੇਜ ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਮੇਜ, ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਮੇਜ, ਸਥਾਪਤ ਇੱਮੇਜ ਇਕ ਮੁਰਦਾ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਧੜਕਣ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਨੰਗੇ ਹਨ, ਆਦਮ ਤੇ ਹਵਾ ਵਾਂਗ। ਇਹੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼। ਮੈਂ ਜਿਸ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਤੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੇਂਟਰ ਜਾਂ ਬੁਤ-ਘਾੜਾ ਨਗਨ-ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਨਿਤੰਭ ਤੇ ਮੰਮੇ ਹੀ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਆਦਿ ਅਨੁਭਵ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੰਗੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਖ਼ੁਦ ਨੰਗਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ। ਨੰਗੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹਾਂ। ਮਨੁੱਖ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਤੇ ਨੰਗਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਵਧੇਰੇ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ।

ਮੈਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਨਾਂ, ਅਸਲੀ ਥਾਵਾਂ, ਅਸਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਅਸਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਨਾਂ ਤੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਮਨੋਰਥ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤੱਥ ਦਸਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਹਨ।

ਹੈ...ਭੁੰਘੀਆਂ ਤੇ ਲੁਕੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ, ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਟੂਣਾ, ਲਹੂ ਵਿਚ ਮਚਦੀਆਂ
ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਅਮਲ।

ਮੇਰੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਮੇਂ-ਬਧ ਤੇ ਲੜੀ-ਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।
ਅਤੀਤ ਤੇ ਭਵਿਖ ਅੱਗੜ ਪਿੱਛੜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਘਟਨਾਵਾਂ, ਬਿੰਬ ਤੇ ਪਿਛਲ-
ਝਾਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਜਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ
ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪਵੇ; ਬਿਲਕੁਲ
ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘੋੜੇ ਦੀ ਉਡਦੀ ਹੋਈ ਅਯਾਲ ਦੇਖਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੌੜ।

ਯਥਾਰਥ ਕਈ ਵਾਰ ਬੜਾ ਔਟਲਾ ਤੇ ਪੁੱਠਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ

ਗਾਰਗੀ

100/28-A

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਜਨਵਰੀ, 1997

1

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਸਿਆਟਲ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਇਸ਼ਕ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਿੰਨੇ ਕੁੜੀਆਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਤਿੰਨੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ, ਤਿੰਨੇ ਵੇਗ-ਮੱਤੀਆਂ, ਤਿੰਨੇ ਕੌਲ-ਕਰਾਰ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ। ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂ? ਕਿਸ ਨੂੰ ਲਾਰਾ ਲਾਵਾਂ? ਕਿਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਵਾਂ?

ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਲਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਜੁੜਦੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਕਲਾਸ ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮਾਰਸ਼ਾ ਨੇ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਲਗਵਾਈ ਸੀ। ਮਾਰਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਜਾਬਰ ਬਾਪ ਤੋਂ ਤੰਗ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਰਸ਼ਾ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਨਾ ਆਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ

ਆਉਂਦਿਆਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਿਫਟ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਮਿੰਟ ਰੁਕਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਗਈ ਜੋ ਇਕ ਵੀਰਾਨ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪੈਕਟ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜੀ। ਬੋਲੀ, “ਲਉ, ਇਹ ਘਰ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਕੇਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਕੇਕ ਨਹੀਂ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।” ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅਣਪੋਤੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਗੰਢੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿਚ ਧੋ ਕੇ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੈਸ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਜਾਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛਡ ਆਵਾਂ?”

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਪੈਦਲ ਚਲਣਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।”

ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਤੇ ਚਾਲ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਲਚਕ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਤਨਖਾਹ ਤਿੰਨ ਡਾਲਰ ਫੀ ਘੰਟਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮੜੇ ਦਾ ਪਤਲਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੋਟ, ਲੰਮੀਆਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਿਆਹ ਜੁਰਾਬਾਂ, ਮੋਮਣੇ ਦੀ ਖੱਲ ਦੇ ਉੱਚੇ ਕਾਲੇ ਬੂਟ ਮਿਲਦੇ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪਾਲਤੂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਾਉਣ ਲੈ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ। ਅਮੀਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਡੱਕੇ ਹੋਏ ਅਲਸੇਸ਼ੀਅਨ ਤੇ ਬੁਲਡਾਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੌਣ ਲਿਜਾਂਦਾ? ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵਿਹਲ ਕਿਥੇ? ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਖੌਫਨਾਕ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ

ਬੰਧੜਕ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਸੈਰ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਖਾਬ ਲੈਂਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਗੁੰਡੇ ਦੀ ਮਜਾਲ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇੜ ਸਕੇ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੈਦਲ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਸੀ।

ਜੀਨੀ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਪਿਛੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਭ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਫਲੈਟ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸਹੇਲੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਬਾਬਲ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਤਨੀ ਹੀ ਅਜੀਬ ਤੇ ਜ਼ਿੱਲਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੁਆਨ ਕੁੜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਹੋ ਕੋਈ ਚੁਬਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਵੇ।

ਜੀਨੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਿਆਟਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਝੀਲ ਤੋਂ ਪਾਰ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਵੱਡੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੈਂਕ ਦਾ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਤੇ ਜੀਨੀ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੈਫੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਬੈਠਦੇ। ਉਹ ਚਾਕਲੇਟ ਆਈਸ ਕ੍ਰੀਮ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਖੁਰਾਕ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦੀ। ਆਖਦੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਘੱਟ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਮਨ ਮੱਛੀ, ਰੋੜ੍ਹਾ ਮੀਟ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਤੇ ਸੰਗਤਰੇ ਤੇ ਮਾਲਟੇ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਮੈਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਤੜਕੀ ਹੋਈ ਮਾਂਹ ਦੀ ਦਾਲ ਤੇ ਹਰੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਤੇ ਅਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਾਂ।

ਮੇਰਾ ਫਲੈਟ ਦੋ ਮੰਜ਼ਲੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਵਧੀ ਹੋਈ ਖੁਲ੍ਹੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਰਖਤਾਂ ਤੇ ਘਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਢਲਵਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਬਹੁਤ ਚੌੜੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੜਕ ਜਿਸ ਉਤੇ ਬਾਰਾਂ ਕਾਰਾਂ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਦੌੜ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਝੀਲ। ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੇਜ਼ ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੀ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਰੀ ਜਿਹੀ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਭਿਜਿਆ ਹੋਇਆ।

ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਝੀਲ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ। ਝਿੱਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਢਲਵਾਨਾਂ ਤੇ ਉੱਚੀ 'ਸਪੇਸ ਨੀਡਲ' ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਜਿਸ ਉਤੇ ਇੱਕ ਗੋਲ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਕੀੜੀ ਦੀ ਚਾਲ ਘੁੰਮਦਾ। ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਲਾਟੂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਟਿਮਕਦੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕੱਲ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਲੰਮੀ ਬਾਂਹ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਦੱਸੇ ਕਦੇ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚਲੇ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਡੇਢ ਕਮਰੇ ਦਾ ਸੀ - ਇਕ ਲੰਮਾ ਕਮਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਬਿਸਤਰ, ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਮੇਜ਼, ਦੋ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਸ਼ੈਲਫ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਕਾ ਮੋਟਾ ਸਾਮਾਨ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਿਚਨ ਸੀ ਜਿਸ

ਵਿਚ ਫਰਿਜ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਡਬਲ ਚਾਬੀ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਚਿਰਕਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੈਠੀ ਸਵੈਟਰ ਬੁਣਦੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਉਤੇ ਆਵਾਂਗਾ। ਅਚਾਨਕ ਮਾਰਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਈ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਰਹੀ। ਉਹ ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਕਾਲੀਨ ਉਤੇ ਲੇਟੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਟੇਬਲ-ਲੈਂਪ ਲਾਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਟੇਬਲ-ਲੈਂਪ ਮੈਂ ਇਕ ਕਬਾੜੀ ਤੋਂ ਮੁੱਲ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚਿਮਨੀ ਉਤੇ ਲਾਲ ਪੇਂਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਜੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਘੰਟੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜੀਨੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੂਖਮ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਕ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ, ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਭਾਂਪਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਟਰਨ ਟਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਸੀ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਦਾ ਯੰਤਰ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕਤੂਰੇ ਵਾਂਗ ਭੌਂਕਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕੌਣ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਟਰਨ ਟਰਨ ਦੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਟੋਨ ਦੀ ਪਰਖ ਸੀ। ਇਹ ਟੋਨ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਿੰਨਤਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਘੂਰੀ ਵੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਝਿੜਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਦੋਸਤ ਜੂਡੀ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੋਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫ਼ੌਰਨ ਹੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਮੁਲਾਇਮ ਮਖ਼ਮਲੀ ਟੋਨ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਟੈਲੀਫੋਨ ਜੀਨੀ ਦਾ ਸੀ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਹੀ ਜਜ਼ਬਾ, ਉਹੀ ਤਰਲਾ, ਉਹੀ ਮਿੱਠੀ ਸਨਸਨੀ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਜੀਨੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਯਕਦਮ ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ। ਮੈਂ ਮਾਰਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਖਾੜੀ ਤੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇਜ਼ ਕਾਰ ਵਿਚ ਢਲਵਾਨਾਂ ਉਤੇ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਤ ਦੇ ਇਕ ਵਜੇ ਜੀਨੀ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਪੁੱਜਾ। ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਠੰਢ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਬੈਠੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੁਰਾਬਾਂ ਬੁਣ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਗਲ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡਿਕਰ ਸੀ ... ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਤੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਬੈਠੀ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਣ ਲੱਗਾ।” ਉਹ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਦਲਾਸਾ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੂਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ

ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਮੇਰਾ ਤੀਜਾ ਖਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮੁਤਾਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਗਦੀ ਹੋਈ ਵੇਗ-ਭਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹੁਸਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਾਲੀਦਾਰ ਪਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਛਣ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਲੰਮੀ, ਹਸੀਨ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਜੀਨੀ ਦੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਵਾਂ ਤੇ ਝਿੰਮਣੀਆਂ ਕੱਕੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲ ਆਬਸ਼ਾਰ ਵਾਂਗ ਡਿਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸੌ ਵਾਰ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਵਾਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਾਗ ਮਾਰਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਰਮ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਲ੍ਹੜ ਕੰਬਣੀ ਸੀ - ਬਦਲੋਟੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਕਿਰਨਾਂ ਛੂਹ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਜਿਵੇਂ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਡੁੱਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਨਾ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦੀ ਸੀ ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਗਾਂਜਾ, ਸੁਲਫਾ ਜਾਂ ਚਰਸ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਫੈਮਿਲੀ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਕੱਟੜਦਾ ਦੀ ਲਕੀਰ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਸਤ ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਉਡੀਕੇ ਤਾਂ ਜੁ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਆਸ਼ਕੀ ਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਜੁ ਪੁਰਾਣੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਮੁਕਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਮਾਰਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਬਹਿਲ ਸਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਉਥੋਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਹਾੜ੍ਹੇ ਕੱਢੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਇਤਨਾ ਸਖ਼ਤ ਦਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹੋ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਰਖੇ। ਉਸੇ ਰਾਤ ਮਾਰਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੁਰਦੀ ਗਈ ਜਿਥੇ ਕਾਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਛਲ ਉੱਛਲ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮਾਰਸ਼ਾ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਈ, ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਦੋ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੂਰ ਤੀਕ ਮਾਰ

ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਰਚਾਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਮਾਰਸ਼ਾ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਜੀਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਰਸਮ ਗਰੀਨ ਲੇਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਬਨਾਰਸੀ ਸਾੜੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੱਜਲ, ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਲਾਲ ਬਿੰਦੀ, ਤੇ ਭਵਾਂ ਉਤੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਟਿਮਕਣੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਉਤੇ ਬੀਏਟਰ ਦੇ ਨੌਂ ਕਲਾਕਾਰ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਕਸਮ ਖਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਈਏ। ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਏ : “ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ; ਸਿਰਫ ਮੌਤ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜੁਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।” ਮੈਂ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਕੱਢੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਜੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਗਨਾਂ ਭਰੀ ਚੁੰਮਣ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਰਸਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੇ ਪੌਲੇ ਜਿਹੇ ਆਖਿਆ, “ਹੁਣ ਚੁੰਮਣ ...ਚੁੰਮ - ।” ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਦਿਤਾ, ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੁਹਰ।

ਜੀਨੀ ਸੁਘੜ ਸੀ ਤੇ ਕਢਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ। ਉਹ ਮਹਿੰਗੇ ਕਪੜੇ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂ ਮਹਿੰਗੇ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿਚ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਖਾਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੋਟ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖ ਲਈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਜੀਨੀ ਖਾਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖੱਟੇ-ਮਿੱਠੇ ਕੇਕੜੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਸੌ ਡਾਲਰ ਬਚਾ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੀਨੀ ਵੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾ-ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਕੰਮ ਦਾ ਰੇਟ ਚੋਖਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬੀਏਟਰ ਵਿਚ ਟਾਈਪਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦੋ ਡਾਲਰ ਫੀ ਘੰਟਾ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰ-ਘਰ ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਟਾਈਪ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਡਾਲਰ ਫੀ ਘੰਟਾ, ਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਰ ਡਾਲਰ ਫੀ ਘੰਟਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਜੀਨੀ ਵੱਡੇ ਮੁਆਮਲੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਫੈਸਲੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦੇਂਦੀ। ਪਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਅ ਕਈ ਵਾਰ ਟਕਰਾ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅੰਗੂਠੀ ਖਰੀਦਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡੇ ਨਗ ਵਾਲੀ ਅੰਗੂਠੀ ਲਵੇ, ਵੱਡਾ ਨਗੀਨਾ ਜਾਂ ਜ਼ਮੁੰਦਰ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪੁਖਰਾਜ ਚੁਣਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕ ਵਾਲੀਆਂ ਪਸੰਦ

ਸਨ, ਜਾਲੀਦਾਰ ਪਰਦੇ, ਕਰੋਸ਼ੀਏ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇ ਬਰੀਕ ਕਢਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਭੜਕੀਲੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਬਰਡ ਐਵੀਨਿਊ ਬੋਂ-ਮਾਰਸ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਟੋਰ ਤੇ ਪੁਲਓਵਰ ਖਰੀਦਣ ਗਏ। ਵੱਡੀ ਕਲੀਅਰੈਂਸ ਸੇਲ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੇਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਸਵੈਟਰਾਂ, ਪੁਲਓਵਰਾਂ ਤੇ ਕਾਰਡੀਗਨਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤੀਵੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਉਨੀ ਰੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਚੁਕ ਚੁਕ ਕੇ ਸਵੈਟਰਾਂ ਨੂੰ ਟਰਾਈ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਸੁਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਖਿਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜੀਨੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਰਮ ਰੰਗ ਦਾ ਪੁਲਓਵਰ ਚੁਣ ਰਹੀ ਸੀ - ਬਦਾਮੀ, ਭੂਰਾ, ਹਲਕਾ ਸਲੇਟੀ ਜਾਂ ਹਵਾ-ਪਿਆਜ਼ੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਸਵੈਟਰ ਦੀ ਲੰਮੀ ਚਿਤਕਬਰੀ ਬਾਂਹ ਦੇਖੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਿਚ ਲਿਆ। ਇਹ ਦੂਹਰੀ ਬੁਣਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਦਾ ਬੁਣਿਆ ਫੁਲੀਆਂ ਬਾਂਹਾਂ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਪੁਲਓਵਰ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਲਓਵਰ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਉੱਨ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਉਤੇ ਮੋਟੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤੀਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਦ ਕਰਨ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪੁਲਓਵਰ ਟਰਾਈ ਕੀਤਾ।

ਭਾਰੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਦੂਹਰੀ ਬੁਣਤੀ ਵਾਲੇ ਪੁਲਓਵਰ ਨੇ ਜੀਨੀ ਦੇ ਛਮਕ ਵਰਗੇ ਜਿਸਮ ਉਤੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹੁਸਨ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਇਕ ਮਾਡਰਨ ਸਟਾਈਲ, ਇਕ ਲਾਪਰਵਾਹ ਅਮੀਰੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ। ਕਾਲੀਆਂ ਉਨੀ ਧਾਰੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਉਤੇ ਫਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਜ਼ੈਬਰੇ ਵਾਂਗ ਲਗਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਸੰਦ ਇਹ ਜ਼ੈਬਰਾ!”

ਮੈਂ ਕਾਊਂਟਰ ਉਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਸੇਲਜ਼ ਗਰਲ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੁੱਛੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ-ਚਿਟ ਲੱਥੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਅਸਲੀ ਕੀਮਤ ਬੱਤੀ ਡਾਲਰ; ਦੜਾ ਕੀਮਤ ਨੌਂ ਡਾਲਰ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਠੀਕ, ਮੈਂ ਖਰੀਦਾਂਗਾ।”

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਤੁਹਾਡੀ ਅੱਖ ਬਹੁਤ ਪਾਰਖੂ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਲਓਵਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਉਤੇ ਖੂਬ ਫਬਦਾ ਹੈ।”

ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਦੀ ਚਾਲ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਜ਼ੈਬਰਾ ਪੁਲਓਵਰ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਹਲਕੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸਵੈਟਰ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਵਲ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਉਸ ਵਲ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਪੁਲਓਵਰ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲੈਣ। ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪੁਲਓਵਰ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਖ ਉਠੀ, “ਏਨਾ ਸਸਤਾ!”

ਜੀਨੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਟੀ ਚਮੜੀ ਤੋਂ ਚਿੜ ਸੀ - ਗਾਚਣੀ ਵਰਗੀ ਪਿੱਲੀ ਚਮੜੀ ਤੋਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਭੂਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗੇ ਚਿਹਰੇ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪਸੰਦ ਸੀ ਕਣਕ ਭਿੰਨਾ ਰੰਗ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਨ : ਅਜੰਤਾ ਤੇ ਅਲੌਰਾ ਦੀਆਂ, ਭਰਵੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤੇ ਕੱਜਲ-ਭਿੰਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ, ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਦੀਆਂ, ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੀਆਂ। ਉਸ ਦੀ ਐਲਬਮ ਭਾਰਤੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਨਰਤਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਾ ਲਾਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਂ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਸਾਂ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤੋਟ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਦੌੜ-ਭੱਜ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਕਤਲ, ਝਗੜੇ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਬੇਕਿਰਕ ਸਮਾਜ। ਉਹ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੇ ਉਹ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਬਦਹਾਲੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਆਖਿਆ, “ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਗਰੀਬੀ, ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ।” ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਬੋਲੀ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਨ ਸਿਟੀਜ਼ਨਸ਼ਿਪ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਅਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹੀ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਆਖਿਆ, “ਪਿਆਰੀ, ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਖ਼ਾਤਰ ਛੱਡ ਰਹੀ ਹੈਂ - ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ। ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਰਹੀ ਹੈਂ ਕਿ ਤੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਸਿਟੀਜ਼ਨਸ਼ਿਪ ਛੱਡ ਦੇਵੇਂਗੀ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਦੇਖੇਂਗੀ, ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਧਾਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ,

ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਯਕਦਮ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਤੇ ਤੂੰ ਰੋ ਉਠੇਂ। ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਮਰੀਕਨ ਸਿਟੀਜ਼ਨਸ਼ਿਪ ਕਾਇਮ ਰਖੇਂ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਜ਼ਾਦ ਰਹੇਂ। ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਦਿਲ ਤੇ ਭੋਲੀ ਕੁੜੀ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਤੇਰੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰੇ।”

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ, “ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਦਾਰ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ।”

ਅਸੀਂ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਲੱਠੀ ਰੰਗਾ ਇਕ ਵਡਾ ਫ਼ਰਿੱਜ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਮਹਾਂ-ਫ਼ਰਿੱਜ ਨੂੰ ਪੈਕ ਕਰਨ, ਵੱਡੇ ਖੋਖੇ ਵਿਚ ਜਕੜਨ, ਬੰਨ੍ਹਣ, ਨੂੜਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਕਣ ਧਰਨ ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਵਿਚ, ਇਸ ਦੀ ਇਨਸ਼ੋਰੈਂਸ, ਇਸ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਏਜੰਟ ਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਇੰਪੋਰਟ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਖ਼ਰਚਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੰਗਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਕਸਟਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਦੇਉ-ਕੱਦ ਫ਼ਰਿੱਜ ਦੇ ਖੋਖੇ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੱਡੇ ਖੋਖੇ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਫੱਟੀਆਂ ਜੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਏਜੰਟ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਕ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਾੜੇ ਭਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਿਆ। ਡਰਦਾ ਸਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਫ਼ਰਿੱਜ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇਗਾ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਅਸੀਂ ਬੰਬਈ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸਖੀਸ਼ ਪੰਡਿਤ ਕੋਲ ਠਹਿਰੇ। ਸਖੀਸ਼ ਫਿਲਪਸ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਡਾ ਅਫਸਰ ਸੀ ਤੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਹਿੱਲ ਉੱਤੇ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਇਆ - ਹਰੀਆਂ ਛਤਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧੀਮੀ ਚਾਲ, ਚਮਕੀਲੀ ਧੁੱਪ, ਸਮੁੰਦਰ ਜੋ ਸਰਕਸ ਦੇ ਨੀਲੇ ਤੰਬੂ ਵਾਂਗੂ ਵਿਛਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਮੈਰੀਨ ਡਰਾਈਵ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਅਰਧ-ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਹਵਾ ਦੇ ਨਮਕੀਨ ਝੌਂਕੇ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸਾਂਵਲੇ ਤੇਲੀਆ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਘਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਿਰੰਜੀ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਮਛੇਰਨਾਂ ਦੀ ਲਚਕੀਲੀ ਚਾਲ। ਨੀਲੇ ਆਕਾਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਖਪਰੈਲ ਦੀਆਂ ਝੁੰਗੀਆਂ, ਉੱਚੇ ਝੂਮਦੇ ਦਰੱਖਤ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਖਾੜੀਆਂ, ਧੂੰਆਂ ਛੱਡਦੀਆਂ ਚਿਮਨੀਆਂ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੀਆਂ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਜੋ ਉਰਦੂ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਦੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੰਬਈ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਹੋਟਲ ਸਨ-ਐਂਨ-ਸੈਂਡ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਹੋਟਲ ਜੁਹੂ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਤੱਟ ਉੱਤੇ

ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਕਈ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਤੇ ਫਿਲਮ ਹੀਰੋਇਨਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਮੀ ਕਪੂਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਪਾਰਟੀ ਹੋਟਲ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਸੀ, ਜੋ ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਹੀਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਰੋਸ਼ਮੀ ਸਾਡੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਪਟੀਆਂ ਭਾਰੇ ਜੂੜਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਮੀਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੱਛਾਂ ਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਇਤਰ ਫੁਲੇਲ ਨਾਲ ਤਰੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਤੇ ਸਜੀਆਂ ਸੰਗਤਰੇ ਦਾ ਰਸ ਪੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਰਦ ਵਿਸਕੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਬਤਖਾਂ ਵਾਂਗ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅੱਠ ਅੱਠ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਮਰਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਨੱਚਣ-ਟੱਪਣ ਤੇ ਖੌਰੂ ਪਾਉਣ ਲਗੇ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਨੇ ਚਿੱਟਾ ਖੱਦਰ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਚੂੜੀਦਾਰ ਪਜਾਮਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਘੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਬਾਪ ਤੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਕਈ ਪੈਂਗ ਆਪਣੇ ਹਲਕ ਹੇਠ ਸੁਟ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਤੀਵੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਬੋਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਾਈਨਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਡਿਨਰ ਲਈ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਮਹਿਮਾਨ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਬੇਦੀ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰਾਂ ਦੇ ਇੱਜੜ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਹਿੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਬਸ ਆਖਰੀ ਪੈਂਗ!” ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਹੋਰ ਲਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਲੜਖੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਚੌੜੀਆਂ ਮਖਮਲੀ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਤੇ ਡਾਈਨਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਚਿੱਟੀ ਵਰਦੀ ਵਾਲੇ ਬਹਿਰੇ ਭਾਫਾਂ ਛਡਦਾ ਸੂਪ, ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗੇ, ਮੁਗਲਈ ਬਰਿਆਨੀ ਤੇ ਲਾਟਾਂ ਛਡਦੇ ਕੋਨੀਅਕ ਵਾਲੇ ਸੀਖ ਕਬਾਬ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੋਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜੀਨੀ ਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਨਾਲ ਇਕੋ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਬੈਠ ਗਏ। ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਖਾਣਾ। ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਵਡੀਆਂ ਮੋਮਬਤੀਆਂ। ਜੀਨੀ ਇਕ ਵਡੀ ਤੰਦੂਰੀ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਚਾ ਸ਼ੋਰ ਸੁਣਿਆ। ਇਹ ਸ਼ੋਰ ਝੱਟ ਹੀ ਬੜ੍ਹਕਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੜਕ ਉਠਿਆ, “ਨਿਕਲ ਬਾਹਰ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ...! ਭੈਣ ਦਿਆ ਖਸਮਾ! ਛਡ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ...ਦੱਲਿਆ! ਛਡ ਦੇ ...ਮਾਦਰ ਚੋ - ਆ!”

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਨੇ ਫ਼ੋਰਨ ਖਾਣਾ ਛਡ ਦਿਤਾ, ਉਠਿਆ, ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਜੀਨੀ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਗਏ। ਦੋ ਹੱਟੇ ਕੱਟੇ ਐਕਟਰ, ਰੋਸ਼ਮੀ ਸੂਟ ਪਾਈਂ, ਝੋਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੰਗ ਅੜਾਈ

ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਦੇ ਢੁੱਡਾਂ ਮਾਰਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧੁੰਹਦੇ, ਧਕਦੇ, ਖਿਚਦੇ ਹੋਏ, ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਤਿਲਕਦੇ ਹੋਏ, ਝੰਗਾਂ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਹੀ ਖਿਚੇ ਤੇ ਧੁੰਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ - ਚਕਰਦਾਰ ਗਤੀ ਵਿਚ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਇਉਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਪਾਗਲ ਚਿੰਘਿਆੜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਬਹਿਰੇ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਟਰੇਆਂ ਚੁੱਕੀ ਧੱਕੇ ਤੇ ਹੁੱਜਾਂ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਚਕਰਚੁੰਢੇ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਯਕਦਮ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤਿਲਕਣ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਇਕ ਟਰੇਅ ਵਿਚੋਂ ਮੀਟ ਤੇ ਮੱਛੀ ਡਿਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਿਧੇ ਗਏ ਸਨ।

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਗਰਜਿਆ, “ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਬਕਵਾਸ!”

ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਡਾ ਪੰਜਾ ਇਕ ਐਕਟਰ ਦੀ ਧੌਣ ਉਤੇ ਜਾ ਗੱਡਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਟਕ ਦਿਤਾ। ਇਕਦਮ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ। ਦੋਵੇਂ ਐਕਟਰ ਹਫ਼ੇ ਹੋਇਆਂ ਸੰਢਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਪਾਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

ਜੀਨੀ ਇਸ ਵਹਿਸ਼ੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਡਰ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਿਧੀ ਹੋਈ ਮੱਛੀ ਤੇ ਬਰਿਆਨੀ ਗੋਹੇ ਵਰਗੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਇਕ ਗੰਦੀ ਪੀਲੀ ਲਿਜ਼ਲਿਜ਼ੀ ਰਾਬ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕਚਿਆਉਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ।

ਉਹ ਸਿਸਕਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ...ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਧ ਕੇ ਗਾਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ...ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਲਟੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ...ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ।”

ਬੇਦੀ ਦੌੜ ਦੌੜ ਕੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਾਣਾ ਖਾਣ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੇਹੱਦ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਲੜਖੜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਖਾਣ ਲਗੇ। ਉਹ ਝੂਮਦੇ ਹੋਏ ਮੀਟ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਚੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਬਰਿਆਨੀ ਤੇ ਮੱਛੀ ਤੇ ਮੀਟ ਨਿਗਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸੂਟਾਂ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਨਿਕਟਾਈਆਂ ਉਤੇ ਮੀਟ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਪਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜੁਹੂ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਲੰਚ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਪਾਂਫਰੇ ਮੱਛੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਲੰਚ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਆਪਣੇ

ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ! ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿਤੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਖਿਚੇ, ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਾਡ ਨਾਲ ਰਾਜੂ ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੇ ਪੁੱਤ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਐਕਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਨੇ 1944 ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਕਮਾਈ ਹਿੰਦੀ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੇ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ “ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਥੀਏਟਰ”। ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਇਹ ਥੀਏਟਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਠ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਝਾਕੀਆਂ ਸਨ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ। ਉਸ ਦੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਨਾਟਕ, ਵੱਡੇ ਪਸਾਰ ਵਾਲੇ ਸੀਨ, ਗੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਬਹੁਪੱਖੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੱਬੇ ਐਕਟਰਾਂ ਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੀਨ ਸੀਨਰੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ‘ਦੀਵਾਰ’ ਤੇ ‘ਪਠਾਣ’ ਖਾਸ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀਰੋ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਨਾਟਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟ-ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਸਨ।

ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਟਕ ਖੇਡਦੇ, ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਗਾਲ ਲਈ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਆਖਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਫਿਰ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਛਮਕ ਵਰਗੇ ਪਤਲੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਾ ਤੇ ਮੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਉਹ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਜਾਂ ਮੋਟੇ ਬੁੱਢੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਦਾ।

ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੰਚ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਛੇ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗੇ ਚੱਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਤੰਦੂਰੀ ਪਾਂਫਰੇ ਖਾਧੀ। ਮੈਂ ਮੱਛੀ ਤੇ ਮੁਰਗਾ ਦੋਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲਿਆ।

ਇਸ ਭਾਰੀ ਲੰਚ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਸਾਜਸਾਮਾਨ : ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ, ਤਾਜ, ਜੁੱਤੀਆਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗੜਵੀਆਂ, ਪਗੜੀਆਂ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਚਕਣਾਂ, ਫਤੂਹੀਆਂ, ਤੇ ਸੀਨ-ਸੀਨਰੀਆਂ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਗਰਦ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੇਂਟ ਦੀ ਗੰਧ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਹਨਾ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਮੰਚ ਸਮਗਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ

ਯਾਦਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਖੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਬਤੌਰ ਯਾਦਗਾਰ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?”

“ਕੀ?” ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵੀ... ਮਸਲਿਨ ਇਹ ਪਗੜੀ।”

ਇਹ ਉਨਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਸੀ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕੁੱਲੇ ਉਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ - ਪਠਾਣ ਦੀ ਪੱਗ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਨੇ ਖੇਡਿਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।” ਉਹ ਬੋਲਿਆ।

“ਸ਼ੁਕਰੀਆ”, ਮੈਂ ਆਖਿਆ। ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਪੱਗ ਚੁਕ ਲਈ। ਕੁੱਲੇ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੱਗ ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਬ ਸਮੇਂ ਨੇ ਮਾਂਦ ਪਾ ਦਿਤੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਦਾ ਖੁਦ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ।

ਧੁੱਪਾਂ ਟੇਢੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰੇਤਲੇ ਤਟ ਉਤੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਰੀ ਰੰਗ ਤੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਘੁਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਪਤਲੇ ਬੱਦਲ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਢੱਕ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਤਪੇ ਹੋਏ ਥਾਲ ਵਾਂਗ ਲਗਿਆ, ਫੇਰ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਾਂਗ, ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਮਹੰਤ ਦੇ ਰੋੜੇ ਸਿਰ ਵਾਂਗ, ਫਿਰ ਅੱਧ ਖਾਧੇ ਤਰਬੂਜ ਵਾਂਗ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਉ ਨੇ ਚੱਕ ਮਾਰੇ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਇਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਘੜੇ ਵਾਂਗ... ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਲਬ ਗਿਆ।

ਮਖਮਲੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੀਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਫਿਰ ਗਹਿਰੀਆਂ ਸਲੇਟੀ। ਵੱਡੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਉਮੁਲ ਉਮੁਲ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਤੇ ਰੇਤਲੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਝੱਗਾਂ ਵਾਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੁੰਮਦੀਆਂ। ਵੱਡਾ ਪੀਲਾ ਚੰਦ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਚਮਕਣ ਲਗਾ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਗਿੱਲੀ ਰੇਤ ਉਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹਫ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਧੌਂਕਣੀ ਵਾਂਗ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ :

ਮੈਂ ਜੁਹੂ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੀਏਟਰ ਕਾਇਮ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਐਕਟ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕਰਾਂਗਾ। ਕੁਝ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਤੇ ਛਾਏ ਹੋਏ ਹਨ.... ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਸਤੀਆਂ... ਚਾਣਕਯ, ਅਕਬਰ, ਲੋਕਮਾਨਯ ਤਿਲਕ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ....।”

ਜੀਨੀ ਬੋਲੀ, “ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੇ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਰੇਤੇ ਉਤੇ ਦੌੜ ਲਾਵਾਂ।”

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜ਼ਰੂਰ। ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਲਾਹ ਲਉ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਛੱਡ ਦਿਉ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਅਸੀਂ ਜੁੱਤੇ ਲਾਹ ਲਏ ਤੇ ਉਥੇ ਰਖ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਨਮਕੀਨ ਹਵਾ ਫੱਕਦੇ ਇਕ ਮੀਲ ਤੋਂ ਉਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਗਿੱਲੇ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਧੱਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਮ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪਕੜਵਾਂ ਅਹਿਸਾਸ, ਇਸ ਦੀ ਖਿੱਚ, ਇਸ ਦੀ ਮਮਤਾ। ਅਸੀਂ ਰੇਤੇ ਉਤੇ ਵਡੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਛਡਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ - ਸੱਖਣੀਆਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ।

ਰੇਤਲੇ ਤਟ ਉਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਚੰਦ ਦੁੱਧ ਡੋਲੂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਮੈਥੋਂ ਅੱਗੇ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਛੰਡੀ ਪੁੰਦ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਈ।

ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਗਰਜਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਮਖਮਲੀ ਲਹਿਰਾਂ ਜੋ ਦੁਮੇਲ ਤੀਕ ਫੈਲੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਯਕਦਮ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਖੌਫ ਆਉਣ ਲਗਾ। ਲਹਿਰਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਮਾਤਮੀ ਰਾਗ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਰੇਤਲੇ ਤਟ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੜੱਪ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਕਾਲਾ ਅਜਗਰ ਅਗੇ ਸਰਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੀਨੀ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਰੇਤਲੇ ਤਟ ਉਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਉੱਚੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣਾ ਗੀਤ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਭਜਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਨ ਤੇ ਸਿਰ ਝੁਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੀਤ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, “ਔਹ ਲਉ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਲ, ਤੇ ਇਹ ਸੰਭਾਲੋ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ।”

ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਉਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ।

2

ਅਸੀਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤੇ ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ ਦੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਜਿਸ ਦੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦਰੱਖਤ ਸਨ। ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਲੰਮਾ ਪਤਲਾ ਕਮਰਾ ਸੀ, ਨਿੱਕਾ ਫਰਨੀਚਰ, ਚਟਾਈਆਂ ਤੇ ਰੂੰ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਮੋਟੇ ਪਾਵਿਆਂ ਵਾਲਾ ਤਖਤਪੋਸ਼। ਇਹ ਕਮਰਾ ਫਰਨੀਚਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੇਜ਼, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਟਾਈਪਰਾਈਟਰ, ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੌਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ। ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਮਹਿਰਾਬਾਂ। ਨਿੱਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਬੋਗਨਵਿਲੀਆ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕੰਧ ਵਿਚ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜੀਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਇਸ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ...ਹਰ ਸ਼ੁਭ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਬਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ

ਸਵਾਰੀ ਚੁੱਗਾ ਹੈ। ਕਿਤਨਾ ਗੋਲ ਮਟੋਲ ਤੇ ਸੁਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਮੋਟਾ ਢਿਡ, ਡੂੰਗੀ ਧੁੰਨੀ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ। ਕਮਾਲ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਦੇਵਤਾ!”

ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ।

ਬੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਾਮਾਨ ਆ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਕਸੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ : ਜੀਨੀ ਦੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਟੀ ਸੈੱਟ ਤੇ ਪਲੇਟਾਂ, ਟੋਸਟਰ, ਮਿਕਸਰ, ਗਿਪਸਨ ਗਟਾਰ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਡਾਲਰ ਦੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਬੰਸਰੀ।

ਫਰਿੱਜ ਇਕ ਗੱਡੇ ਉੱਤੇ ਆਇਆ। ਇਕ ਝੋਟਾ ਗੱਡੇ ਨੂੰ ਖਿਚਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਡੇ ਘਰ ਅਗੇ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ‘ਫਰਿੱਜ ਆ ਗਿਆ’। ਪਰ ਇਹ ਮਲੱਠੀ-ਰੰਗਾ ਫਰਿੱਜ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਤੰਗ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨਾ ਪਵੇ। ਫੀਤੇ ਨਾਲ ਮਾਪ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ।

ਫਰਿੱਜ ਗਲੀ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ - ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਕੜਿਆ, ਜ਼ਿੰਦ ਦਾ ਮਾਰਿਆ। ਘੂਰੀ ਵੱਟੀ ਆਫਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੇ ਮਗਰੂਰ ਅਮਰੀਕਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਚਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਲੇਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਵਾਂ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਕੰਧ ਉਪਰੋਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਰੇਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਭਾਲਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਗਲੀ ਦੇ ਮੋੜ ਉੱਤੇ ਛੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਬੀੜੀਆਂ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਝਟ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਦੋ ਰੁਪਏ ਫੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਫਰਿੱਜ ਨੂੰ ਚੁਕ ਲਿਆ ਤੇ ਉਤਾਂਹ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਖੜੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਉਹ ਚਾਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਦੌੜ ਕੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਜਿਸਮ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪੱਠੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਫੜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਸਕਟ ਬਾਲ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫਰਿੱਜ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬੋਚ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪਾਰਟੀਆਂ, ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ।

ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਸ ਸੋਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਦੂਜੀ ਤੀਜੀ ਸ਼ਾਮ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ। ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਬਕਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ

ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਦਿਨ ਢਲੇ ਛੇਤੀ ਖਾਣਾ ਤੇ ਮੀਆਂ ਬੀਵੀ ਦੀ ਇਕੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਮਿਲਦੇ : ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮਲ - ਸ਼ਾਇਰ ; ਉਮਾ ਵਾਸੂਦੇਵ - ਜਰਨਲਿਸਟ; ਤੇ ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ-ਪੇਂਟਰ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਮਾ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡੇ ਤੰਬੂ ਵਾਲੇ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ, ਦੋਵੇਂ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਬੈਠਦੇ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਰਦਾਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਫੱਕੜ ਸ਼ਾਇਰ, ਭੁਖੜ ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਕਲਾਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਜ਼ਨੈਸਮੈਨ ਹੁੰਦੇ। ਉਮਾ ਫ਼ੈਮਲੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠਦੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਫ਼ਤਰ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਦੇ, ਆਪਣੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਐਡਿਟ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਭਾਂਪਦੇ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ। ਬਸ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਟੁੱਟੀ ਛੁੱਟੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ, ਹਥੜਿਆਂ ਵਰਗੇ। ਉਸ ਦੇ ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਛਿਦਰੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਨੀਲੀ ਪੱਗ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਉਧਾਲਿਆਂ, ਕਾਲ-ਗਰਲਜ਼, ਕੁਰਪਟ ਬਿਜ਼ਨੈਸਮੈਨ, ਭੁੱਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਲੁੱਚੇ ਲਤੀਫ਼ੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸੂਝਵਾਨ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕ ਉਠਦੀਆਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਦਾ ਤੰਬੂ ਕਿਤੋਂ ਕਿਤੋਂ ਚੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਕੌਫ਼ੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਨੋਟ-ਬੁੱਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਉਸ ਨੇ ਨੋਟ-ਬੁੱਕ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਦਿਤੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੌਫ਼ੀ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿਤਾ।

“ਕੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਏਂ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਝੂਠ ਰਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ....ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਾਲੀ ਝੂਠ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ... ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਵਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਦਰਅਸਲ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਧਾਰਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ। ਮਸਲਨ ਮੇਰਾ ਆਸਮਾਨ ਹਰੀ ਮਖ਼ਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਖਿੰਡੇ ਪਏ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੰਧ ਮਾਰਖ਼ੁਫ਼ੀ ਮੱਝ ਵਾਂਗ ਝਾਕਦੀ ਹੈ। ਮੁਟਿਆਰ ਦੇ ਘੜੇ ਨੇ ਲਿਪਸਟਿਕ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ..ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁੱਬੀ ਬੇਰੀ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਠਣੀ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ...ਬਸ ਇਹੋ ਕਵਿਤਾ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ, “ਤੂੰ ਪਰਚਾ ਕਢਦਾ ਹੈਂ ਜੋ ਮਸਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਵਿਕਦਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਖ਼ਰਚ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦਾ ਹੈ?”

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰਾ ਪਰਚਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਲਈ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਟਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਜਣਾ, ਸਗੋਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਵਜੇਗਾ। ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਠੱਕੇਦਾਰ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਕੁਰਪਟ ਬਿਜਨੈਸਮੈਨ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਜ਼ ਉਘਾੜਦਾ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਵਰਚ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।”

ਉਮਾ ਵਾਸੂਦੇਵ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ‘ਸਰਜ’ ਕਦੇ ਕਦੇ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਮੂਡ ਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ।

ਉਮਾ ਉਹਨਾਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਖੁਦ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼-ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਕਸ਼ਿਸ਼। ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਰਬਾਰ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲਾਉਂਦੀ ਤੇ ਇਥੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸਿਆਸਤ, ਸੰਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ, ਫਿਲਮ ਤੇ ਸਕੈਂਡਲਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਖ਼ਾਤਰ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਭੀੜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ, ਫਿਰ ਕਮਾਨੀ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਰਤਕੀ ਦਾ ਨਾਚ ਦੇਖਣ ਪਹੁੰਚਦੀ, ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਪਤੀਲੇ ਵਿਚ ਉਬਲੀ ਹੋਈ ਚਾਹ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀਂਦੀ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਫ਼ੈਸ਼ਨੇਬਲ ਫ਼ਾਈਵ ਸਟਾਰ ਅਸ਼ੋਕਾ ਹੋਟਲ ਜਾਂ ਇੰਟਰਕਾਂਟੀਨੈਂਟਲ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਕੌਫ਼ੀ

ਪੀਂਦੀ। ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਐਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਮੁੜਦੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੁਸਨ ਦਾ ਜਲਵਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁ-ਰੂਪੀ ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ ਜੋ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਕਈ ਕਈ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਇਸ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ।”

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੀ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਦੇ ਲਾਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ... ਖਰਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸੂਦ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ।”

ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਮਰਦ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਭੁੱਖ ਦਾ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਹਾ ਭਰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਤੇ ਲਿਖਣੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਿਖੀ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਮੈਂ ਸ਼ਰਤ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਫੋਕਾ ਤੇ ਖੋਖਲਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਨਿਰਾ ਝੂਠ ਹਾਂ।”

“ਨਿਰੀ ਬਕਵਾਸ! ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਾਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ... ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਸ ਹੈ, ਅੱਗ ਹੈ, ਖੁਰਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ...ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ...ਖੂਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ। ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਰ ਮਿਟ ਜਾਣਗੇ।”

ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਲੈਕਚਰ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹ ਹੋ ਗਈ। ਹਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਓਪਰੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਲੋਚਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ। ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਵਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਦੋਸਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਪਖ ਪੂਰਦੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਜੁਆਨ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਗੁਫ਼ਾ ਵਿਚ ਧਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਤੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਪੁੱਠਾ ਰੂਪ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਟੰਗ ਕੇ, ਕੋਈ ਵਹਿਸ਼ੀ ਰੰਗ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਭੜਾਕਾ ਪਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਉੱਡ ਜਾਣ।

ਉਮਾ ਅਕਸਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ, ਦਲੀਲਾਂ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਆਖ ਦੇਂਦਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਟੇਢੀ ਤੇ ਪੁੱਠੀ ਦਿਸਦੀ। ਇਸ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਠਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਦੰਦ ਦਿਸਦੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਂ।

ਜਿੰਦਗੀ ਤੁਰਦੀ ਗਈ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ।

ਇਕ ਦਿਨ ਜੀਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਲਿਖਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਨਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਬਤੌਰ ਟਾਈਪਿਸਟ ਕੰਮ ਕਰਾਂ...ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ? ...ਮਸਾਂ ਸੱਠ ਡਾਲਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ। ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਨਖਾਹ। ਸਾਡੇ ਦੋਸਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਇਸ ਮਲੱਠੀ-ਰੰਗੇ ਫਰਿੱਜ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਮੀਰ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਲਿਖ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਉਧਰੋਂ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਧਰਮ ਦੇ ਖਾਤੇ। ਇਕ ਅੱਧਾ ਰੋਡੀਓ ਤੇ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਰੁਪਏ। ਮੈਂ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਖਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਲਾਲਾ ਸੂਰਜ ਭਾਨ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਪਣੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਭਾਨ ਕੱਟੜ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵੇਲਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਗੁਣ ਸਨ। ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਿਤ ਸੰਧਿਆ ਕਰਦਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਵਨ ਯੱਗ ਦਾ ਹਾਮੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਧੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦੇਣ, ਸੱਤ ਸੌ ਰਪਿਆ ਮਹੀਨਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦਿੱਲੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਧੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੌਕਰੀ ਦੇਣ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ।

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਘਰ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਦੋਸਤ, ਸਰਗਰਮੀਆਂ, ਕਲਾਤਮਕ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ, ਤੇ

ਰਚਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਆਦੀ ਸਾਂ।

ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ ਦੇ ਘਰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਜੀਨੀ ਲਈ ਅਲਵਿਦਾਈ ਪਾਰਟੀ ਸੀ।

ਸਤੀਸ਼ ਵੱਡਾ ਅਮੀਰ ਪੇਂਟਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਚਮਕ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਤਰਾਸ਼ੀ ਹੋਈ ਦਾਹੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਜਰ ਬੋਲਾ ਸੀ। ਚਾਹੇ ਢੋਲ ਵਜਦੇ ਹੋਣ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦੇ। ਉਹ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਲਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਰਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਤੇ 1947 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਬਲਿਕ ਰੀਲੇਸ਼ਨਜ਼ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਇਕ ਡੀਜ਼ਾਈਨਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭੈੜੇ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਬਣਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਡੀਜ਼ਾਈਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਡੀਜ਼ਾਈਨ 'ਨਿਰੇ ਘੀਚ-ਮਚੋਲੇ' ਸਨ। ਉਹ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਇੰਦਰ ਗੁਜਰਾਲ ਕੋਲ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗਾ। ਇਥੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਦਿਸ਼ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ: ਪੀੜਤ ਚਿਹਰੇ, ਲਾਟਾਂ ਛਡਦੇ ਚੌੜੇ ਨੱਕ, ਬੁਖਾਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ, ਰੋਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੀਵੀਆਂ, ਜੰਗਲੀ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੱਥ, ਭਖਦੇ ਹੋਏ ਲਾਲ, ਕਾਲੇ, ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਪੋਚੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਤੇ ਕਰੂਰਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਕਰਚਰਲ ਕਾਉਂਸਲਰ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਉਹ ਦੋ ਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੇ ਮਹਾਨ ਆਰਟਿਸਟ ਸਕੀਰੋ ਤੇ ਰਿਵੀਰਾ ਦੀ ਸ਼ਾਗਿਰਦੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪਕਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਮੁੜਿਆ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ — ਸੰਦਲੀ ਚਿਹਰਾ, ਵਡੀਆਂ ਉਦਾਸ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਸੰਦਲੀ ਉਂਗਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਸਾੜੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਬਣਵਾਈ। ਬੇਹਦ ਮਸਰੂਫ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਸਤੀਸ਼ ਲਈ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੁੜੀ ਕਿਰਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਰਨ ਦਾ ਬਾਪ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਮੀਰ ਡਾਕਟਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਬੋਲੇ ਕੁੱਕੜ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ

ਉਮਰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਕਿਰਨ ਨੇ ਜੋ ਖੁਦ ਇਕ ਸੁਹਣੀ ਪੇਂਟਰ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬੋੜੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤੀਸ਼ ਮਿਊਰਲ (ਕੰਧ ਚਿਤਰ) ਬਣਾਉਣ ਲਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਮਿਊਰਲ ਬਣਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੋਇਆ। ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਸੁਹਰਤ ਫੈਲਦੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਯੂਰਪ, ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਮਿਊਰਲ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਮਨਵਾਇਆ।

ਅਸੀਂ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਡਿਨਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਦਸ ਜਣੇ ਸਾਂ : ਦੋ ਪਤਲੇ ਲੰਮੇ ਪੇਂਟਰ, ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯੂਰਪੀਨ ਬੀਵੀ, ਉਮਾ ਵਾਸੂਦੇਵ, ਫਿਲਮ ਆਲੋਚਕ ਬਿੰਦੂ ਬਤਰਾ, ਆਰਟ ਟੀਚਰ ਬਿਸ਼ੰਭਰ, ਮੈਂ ਤੇ ਜੀਨੀ ਤੇ ਸਟੇਜ ਐਕਟ੍ਰੈਸ ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਿਰਫ ਸਤੀਸ਼ ਤੇ ਜੀਨੀ ਨਿੱਬੂ ਪਾਣੀ।

ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤੀਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਸੈਕਸ ਬਾਰੇ, ਆਰਟ ਬਾਰੇ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਮਖੌਲ, ਠੱਠਾ ਤੇ ਸੂਝ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਭੜਕ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਇਕ ਦਹਿਕਦੀ ਹੋਈ ਗੁਫਾ ਵਾਂਗ ਲਗਦਾ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਆਰਟ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਇਕ ਘੋਰ ਛਤ੍ਰਯੰਤਰ। ਆਰਟਿਸਟ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਦਬਲਾਉ ਵਾਂਗ ਚਲਾਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਰਹਿ ਸਕੇ।”

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਮਾਰਟੀਨੀ ਦੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪਤਲਾ ਲੰਮਾ ਸਿਗਾਰ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਦੂਤਾਵਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੀ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹਾਸਾ ਹਸਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਾਵੜ ਨਸਲ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹ ਤੇ ਭਰਵੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਕਿਸੇ ਗੁਫਾ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਡੂੰਘੀ ਸੈਕਸੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਬੁਰਜਵਾ ਆਰਟ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਭੰਡਦੀ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਆਰਟ ਤੇ ਨਕਸਲਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੀ।

ਉਸ ਨੇ ਸਿਗਾਰ ਦਾ ਕਸ਼ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਧੂੰਏਂ ਦਾ ਬੱਦਲ ਛਡਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ?”

ਕੰਧ ਉਤੇ ਲਟਕੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿਚ ਤਾਂਤਰਿਕ ਚਿੰਨ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਕੈਨਵਸ ਉਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਦੇ ਤੇ ਸਣ ਦੇ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁੰਨਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗਾਰਾ ਤੇ ਗੂੰਦ ਤੇ ਬਰੋਜ਼ਾ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੰਧੂਰੀ ਰੰਗ ਚਮਕਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਕਿਉਂ ਦੇਵਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੇਂਟਿੰਗ? ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦਿਤਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਰੰਡੀ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਭਲਾ ਦਸ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਮੇਰੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਦੇ? ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਕੋਲ ਬੰਗਲੇ ਹਨ, ਮੋਟਰਕਾਰਾਂ ਹਨ, ਕੁੱਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਨੂੰ ਬਦਸੂਰਤ ਸੋਫਿਆਂ, ਚਿਪਸ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਮੋਟੇ ਕਾਲੀਨਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਪਰ ਉਹ ਦੋ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲਾ ਕੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਆਰਟਿਸਟ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰੁਪਏ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦੇ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਡੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਉਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਾਡੀਆਂ ਆਰਟ ਗੈਲਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਕਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਪੇਂਟਿੰਗ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਸਿਰ ਫਿਰਿਆ ਐਮ.ਪੀ. ਚੀਖ ਉਠਦਾ ਹੈ, ‘ਸਾਡਾ ਆਰਟ ਬਾਹਰ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ!’ ਤੇ ਫਿਰ ਇੰਜਨੀਅਰਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਬਕਵਾਸ। ਸਾਡੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਸਿਰਫ ਸਪੀਚਾਂ ਝਾੜਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ...”

ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਝੁਕ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਤੀਸ਼ ਬੋਲਿਆ, “ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਈ? ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੰਨ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ.....।”

ਅਸੀਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਹਸਣ ਲਗੇ। ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ।

ਸਤੀਸ਼ ਬੋਲਿਆ, “ਤੇਰੇ ਪੱਟ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਨੇ, ਬੜੇ ਤਕੜੇ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਪੱਟਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈਂ।”

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, “ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰੀ ਜਾਹ! ਤੂੰ ਬੁਰਜਵਾ ਪੇਂਟਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈਂ। ਭਲਾ ਦੱਸ ਤੇਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਇਹ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਹੀਂ ਦਸਦੀਆਂ... ਬਸ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਲੀਕਾਂ ਦੇ ਡੀਜ਼ਾਈਨ....ਨਿਰਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਈਡੀਆ ਨਹੀਂ!”

ਸਤੀਸ਼ ਕੌੜੀ ਹਾਸੀ ਹਸਿਆ। ਬੋਲਿਆ, “ਆਈਡੀਆ? ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਈਡੀਆ? ਜੇ ਆਈਡੀਆ ਨਾਲ ਹੀ ਕਲਾ ਜਾਂਚੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਅਫਲਾਤੂਨ ਕਿਤੇ ਵਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹੁੰਦਾ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਨਾਲੋਂ। ਵਾਨਗਾਗ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜੁੱਤਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਰੀਅਮ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪੇਂਟਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮਰੀਅਮ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਚਿਹਰਾ ਪੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਜੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖ। ਮੈਂ ਜੁਆਨੀ ਵੇਲੇ ਕਾਫੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਛਕ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਲਗ ਗਏ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਕਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਤਾਕਤ ਆਈਡੀਏ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬੁਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜ਼ਾਤੀ ਦੁਖ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਝੰਜੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਬਲਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਹਤਰ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੇਸ ਵੰਡ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਕਲਪਿਤ ਦੇਸ ਵੰਡ ਰਚ ਲੈਂਦਾ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੁਰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਲਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਆਈਡੀਆਜ਼ ਨਹੀਂ, ਜਜ਼ਬੇ ਨਹੀਂ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਪਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਸ਼ਕਤੀ... ਇਕ ਤਾਤਰਿਕ ਰਚਣ ਸ਼ਕਤੀ... ਇਕ ਲੇਡੀ ਨੇ ਪਿਕਾਸੋ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਤੇਰੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹੈਂ?' ਪਿਕਾਸੋ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, 'ਮੈਡਮ, ਮੈਂ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਪੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ ਨਾਲ!'

ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਭਖ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਬਨੇ ਫੁੰਕਾਰੇ ਛੱਡਣ ਲਗੇ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਪਿਕਾਸੋ ਠੀਕ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਧੁੰਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਪੇਂਟਿੰਗ ਮਨ ਹੀਣ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਯੱਗ... ਆਹੂਤੀ... ਰਸਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਰਟਿਸਟ ਓਨਾ ਹੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਦਰਸ਼ਕ। ਉਹੀ ਤਾਤਰਿਕ ਨਿਯਮ ਤੇ ਰਚਨਾ ਸ਼ਕਤੀ। ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਵਲ ਦੇਖੋ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂ ਅਛੂਤੇ ਖਿਆਲ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਦਿਤੀ — ਉਹ ਸੀ ਇਕ ਬਿਜਲਈ ਝਟਕਾ। ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਧਮਾਕਾ। ਇਕ ਦੈਵ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀੜਿਆ ਕਿ ਪੰਕਤੀਆਂ ਮਘਣ ਲਗੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਸੀ ਤੇ ਡੰਗ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਮਾਮੂਲੀ ਖਿਆਲ ਤੇ ਘਿਸੇ ਪਿਟੇ ਵਿਚਾਰ ਇਲਹਾਮ ਬਣ ਗਏ। ਰੱਬੀ ਪੈਗਾਮ। ਮੰਤਰ... ਜੋ ਮੁਰਦੇ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾ ਦੇਣ। ਚਕਾ ਚੌਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਅਨੋਖਾਪਣ।"

ਬਿੰਦੂ ਬੈਠੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਵਾਂ ਸਕੋੜੀਆਂ ਤੇ ਨਖਰੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਪਰ ਤੂੰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਰਨੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿਤੀ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮਿਊਰਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈਂ — ਇਹ ਓਡੀ ਵੱਡੀ ਕਲਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਕਮਰਸ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂ!"

ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜੀ ਕੰਬ ਉਠੀ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਮਿਊਰਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਸਮਝਦੀ ਹੈਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ? ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਰਟ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ, ਚਿਤਰ ਕਲਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤੈਂ ਮੂਰਤੀ ਹੈ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਿਤਾਰ ਵਜਾਵੇ। ਮਿਊਰਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੰਚ ਉਤੇ ਵਡੇ ਆਰਕੈਸਟਰੇ ਵਿਚ ਪੱਚੀ ਤੀਹ ਸਾਜ਼ ਇਕੱਠੇ ਵਜਣ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਲਾ ਹੈ, ਮਿਊਰਲ ਪਬਲਿਕ ਕਲਾ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਚਾਹੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਕਰੋ ਚਾਹੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ, ਇਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਇਹੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਟੰਗੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਫਰਨੀਚਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਮੇਰੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਊਰਲ ਵਲ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਮਿਊਰਲ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਕੰਧ’, ਅਜਿਹੀ ਕੰਧ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਮੁਰਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਆਰਟਿਸਟ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਵੱਡਾ ਕਰ ਕੇ ਕੰਧ ਉਤੇ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਥੱਪ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਕਰੂਪ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਮਿਊਰਲ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਨਿਰੀ ਜਹਾਲਤ! ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਖਿਚ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਵੱਡਾ ਨਾਵਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਮਿਊਰਲ ਦੀ ਕਲਾ ਚਿਤਰਕਲਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ, ਪਸਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ? ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮਿਊਰਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੇ ਤੁਹਾਨੂੰ। ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਪੀਲੇ ਚੱਕਰ ਤੇ ਹਰੇ ਤੇ ਨੀਲੇ ਤੇ ਲਾਲ ਥੋਥੇ — ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਊਰਲ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਦਸੂਰਤ ਡੀਜ਼ਾਈਨ। ਨਿਰੀ ਬਕਵਾਸ! ਹੁੰਹ!”

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤੇ ਮਲ੍ਹਾਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੂੰ ਬੜਾ ਕਮੀਨਾ ਹੈਂ। ਮੈਨੂੰ ਔਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ?”

ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਫੁਰੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਉਤੇ।”

“ਕੀ?”

“ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਸਟੂਲ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਹ। ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਦੇਹ, ਤੇ ਨੰਗੀ ਉਸ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਲ ਚਲੀ ਜਾਹ।”

ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਤੇ ਹਾਸੇ ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿਚਕਾਰ ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਉਠੀ, ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਟੂਲ ਉਤੇ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਢਾਕਾਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਲ ਇਕ ਨਖਰੀਲੀ ਐਕਟਰੈਸ ਵਾਂਗ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਨੂੰ ਜਾਂਚਦੀ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਸਸਪੈਂਸ।

ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੋਲਦੀਆਂ

ਤੇ ਮਾਡਰਨ ਪੱਛਮੀ ਨਿਸ਼ੰਗਤਾ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਤੇ ਬੇਬਾਕੀ ਹੇਠ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗ ਤੇ ਜਿਨਸੀ ਝਿਜਕ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਮੀਨਾਰ ਤੋਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਲਗੀ ਹੋਵੇ।

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਲ ਸ਼ਰਾਰਤ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਉਹੀ ਡੂੰਘੀ ਸੈਕਸੀ ਹਾਸੀ ਹੱਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਝਟਕ ਕੇ ਕਪੜੇ ਉਤਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ — ਪਹਿਲਾਂ ਸਾੜੀ ਲਾਹੀ, ਫਿਰ ਬਲਾਊਜ਼, ਫਿਰ ਪੇਟੀ ਕੋਟ — ਪਿਆਜ਼ੀ ਅੰਗੀ ਤੇ ਕੱਛੀ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ।

ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦ ਇਸ ਚੀਰ ਹਰਨ ਦੀ ਖੇਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਨਾਲ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਝੂਮ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ ਨੂੰ ਝਟਕਿਆ ਤੇ ਅੰਗੀ ਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਖੋਹਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁਟਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਸੀਨ ਜਲਵਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਰਵੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਛਾਤੀਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਫਾਲਸੇ-ਰੰਗੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਲੂਹਰੀ ਦੌੜ ਗਈ — ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ, ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ।

ਤੀਵੀਆਂ ਚੀਖ ਉਠੀਆਂ, “ਬਸ ਬਸ! ਹੋਰ ਨਹੀਂ!”

ਸਤੀਸ਼ ਗਰਜਿਆ, “ਨਹੀਂ, ਹੋਰ!”

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਹੱਸੀ, ਥਿਰਕੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੱਛੀ ਲਾਹ ਕੇ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ। ਇਕ ਮਾਡਲ ਵਾਂਗ ਉਹ ਪੱਥਾਂ ਭਾਰ ਘੁੰਮ ਗਈ।

ਉਹ ਮੇਲੁਦੀ ਹੋਈ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਲ ਵਧੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਦਰ ਛਾਤੀਆਂ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ਰਾਰੇ ਛਡਦੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਠਹਿਕੀਆਂ। ਉਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਖਾਤਰ ਪੱਥਾਂ ਭਾਰ ਖੜੀ ਸੀ। ਪੁੱਛੇ ਦੀ ਸਲੇਟੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਮਰਮਰੀ ਬਾਂਹ, ਕਾਲੇ ਚਮਕੀਲੇ ਨਹੁੰ, ਤੇ ਵਡੇ ਨਿਤੰਭ — ਜਿਵੇਂ ਹਦਵਾਣੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਾਹੀ, ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਚੁਕੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ।

ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸਾੜੀ ਲਪੇਟਦੀ ਹੋਈ ਸਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।

ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਇਹ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਪਸੀਨਾ ਪਸੀਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਲਬ ਗਏ ਹੋਣ।

3

ਅਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਇਕ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਜੋ ਓਪਨ ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਸੀ। ਇਹ ਓਪਨ ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਮੋਟੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਿਲਾ ਸੀ — ਭੂਤੀਆ ਮਹਿਲ ਜੋ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਸੁੰਨਾ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਬਸ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਮਾਤਮੀ ਸਮਾਰੋਹ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਘੱਟ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਵਿੰਗਜ਼ ਬੰਦ ਸਨ। ਅੰਦਰ ਚਿਮਗਾਦੜਾਂ ਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੀ ਬੂ ਸੀ, ਤੇ ਖੌਫਨਾਕ ਚੁੱਪ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਬੰਦ ਪੱਥਰੀਲੀ ਕੰਧ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੋਟੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਮਹਿਰਾਬੀ ਬੂਹਾ ਲਗਵਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੁਫਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਬੀਏਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਰੋਗਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਲੈਂਪ ਲਗਵਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬੀਏਟਰ ਕਮਰਿਆਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਗਰਦਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿਤਾ। ਮੰਚ ਪਿਛਲੇ ਦਲਾਨ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਕਾਠ ਕਬਾੜ ਪਿਆ ਸੀ, ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਇਕ ਸਟੂਡਿਓ ਬੀਏਟਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਮੰਚ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸਟੂਡਿਓ ਬੀਏਟਰ ਵਿਚ ਨਗੀਨੇ ਵਾਂਗ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਗੱਦੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਡਰਾਮਾ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਨਿੱਘੇ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਸਟੂਡਿਓ ਬੀਏਟਰ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦਰਸ਼ਕ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ। ਇਸੇ ਸਟੂਡਿਓ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਾਇਆ।

ਜੀਨੀ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਦੇ ਫੋਟੋਗਰਾਫ਼ ਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਲਿਪਸਟਿਕ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਇਤਰ ਫਲੇਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ ਤੇ ਤਿਤਲੀਆਂ ਦੇ ਪਰਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਕੌਣ ਸਨ : ਹਿਲਡਾ ਜੋ ਵਾਰਸਾ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮਹੀਨਾ ਠਹਿਰੀ ਸੀ ; ਜੂਡੀ ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਉਂਦੇ ; ਇਕ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਟਰੈਸ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ; ਮਾਰਸ਼ਾ ਜੋ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀ ਸੀ ; ਤੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀਆਂ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਫੋਟੋਗਰਾਫ਼ ਜੀਨੀ ਨੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਨੰਬਰ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾ ਕੇ ਇਕ ਵਡੇ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ੇ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਹਰੇ ਸੂਟਕੇਸ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਦਿਤਾ।

“ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਇਥੇ ਦਫ਼ਨ ਹਨ। ਤੇਰੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਹਿਬੂਬਾਵਾਂ। ਇਹ ਸਭ ਸਾਂਭੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਇਥੇ। ਪਿਆਰੇ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਚੁਣਿਆ। ਤੇਰੀ ਆਖ਼ਰੀ ਦਮਾਂ ਦੀ ਸਾਬਣ।”

ਜੀਨੀ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ; ਅਮਰੀਕਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੰਮਣ ਤੇ ਪਾਲਣ ਬਾਰੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ। ਉਸ ਨੇ ‘ਲਾਈਫ਼’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚੋਂ ਰੰਗੀਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਰਖ ਛਡੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰੂਪ ਦਿਖਾਏ — ਝੱਗ ਵਰਗਾ ਨਰਮ ਮਾਸ, ਬਰੀਕ ਤਰਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ, ਨੀਲੇ ਤੇ ਪਿਆਜ਼ੀ ਲਹਿਰੀਏ, ਅਣਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ। ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਪੁਰਲੀ ਛਡਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਔਖਾ ਔਖਾ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਘਰ ਤਪਦੇ ਤੰਦੂਰ ਵਾਂਗ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬੀਏਟਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੀਨੀ ਪਲੰਘ ਤੇ ਪਈ ਹਫ਼ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਅੱਲੜੂ ਕੁੜੀ ਵਾਂਗ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਗਰਮੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਤਨੀ ਗਰਮੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਐ। ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਦੀ। ਮਿਲਕਸ਼ੇਕ ਦੀ। ਮੈਂ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਪਈ ਆਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਗਰਮੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ...”

ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਚਾਹੇ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲਵਾਂ ਚਾਹੇ ਖਰੀਦਾਂ। ਆਖ਼ਰ ਇਕ ਸੈਕਿੰਡ ਹੈਂਡ ਬਦੇਸ਼ੀ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਅੱਧੇ ਪੈਸੇ ਨਕਦ ਤੇ ਅੱਧੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਹੁੰਡੀ ਵਰਗਾ ਚੈਕ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਬੈਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਫਿੱਟ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।

ਘਰ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ, ਜੀਨੀ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੱਸਣ ਲਗੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਜਦੋਂ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਸੁਟਣ ਲਗਾ।

ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਦਰਦਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਿਸ਼ਵਾਨਾਥ ਤਿਵਾੜੀ, ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਬਜਰੰਗਬਲੀ, ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਸੁਟਕੇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਰਖੀ ਸੀ। ਦੋ ਦਰਜਨ ਪੋਤੜੇ, ਨਿੱਕੀਆਂ ਫੁਰਾਕਾਂ, ਨਿੱਕੇ ਸਿਰਹਾਣੇ, ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ, ਸੁਰਾਹੀ, ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਜਨੇਪੇ ਵਿਚ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਲਿਬਾਸ। ਮੇਰੀ ਵਿਧਵਾ ਭੈਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤਿਵਾੜੀ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗਈ।

ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਪਤਾ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗਰੂਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਜੀਨੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਵਡੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ — ਪੰਜਾਹ ਨਾਂ ਪੁੱਤ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਨਾਂ ਧੀ ਲਈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਟਣਕਾਉਂਦੀ ਤੇ ਸੁਣਦੀ। ਸਰਵਣ, ਅਰਜਨ, ਲਛਮਣ...ਸੀਤਾ, ਰੀਤਾ,ਗੀਤਾ... ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਉਭਰਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਨਾਂ ਦੇ ਉਹ ਨਕਸ਼ ਸੋਚਦੀ। ਇਹ ਨਾਂ ਮੋਟਾ ਹੈ ਕਿ ਪਤਲਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹ ਲਿਸਟ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ। ਕੁਝ ਨਾਂ ਹੋਰ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੱਟ ਦਿੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਲਣਾ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਨਾਂ ਸੋਚਦੀ।

ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਉੱਠ ਖੜੋਤਾ। ਘਰ ਬੜਾ ਖਾਲੀ ਜਾਪਿਆ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ

ਘਰੇਲੂ ਕਤਲੀਆਂ ਤੁਮਣੀਆਂ। ਉਹ ਫਰਾਕ ਸਿਉਂਦੀ ਤੇ ਉਨੀ ਸਵੈਟਰ ਬੁਣਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਫਰਾਕਾਂ ਸੀਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸ਼ਗਨ ਸਮਝਦੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਤੈਨੂੰ ਕਪੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।” ਜੀਨੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ਕਿਉਂ? ਸ਼ਾਂਤੀ ਬੋਲੀ, “ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਕਿਤੇ ਗੁੰਗਾ ਹੀ ਨਾ ਜੰਮ ਪਵੇ।”

ਜੀਨੀ ਹੱਸੀ, “ਮੈਂ ਚਾਹੁਨੀ ਆਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਚਪੜ ਚਪੜ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਮਾਰੀ ਜਾਏ। ਰੱਬ ਨੇ ਸੁੱਖ ਰਖੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਾਂਤ ਯੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੋਚਣ ਲਗਾ ਕਿ ਜੀਨੀ ਸੂਤਕ ਪੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਧੀ ਜੰਮੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਨੀ ਵਰਗੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸੇ ਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ। ਜੇ ਪੁੱਤ ਹੋਇਆ...ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਰੰਗ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ? ਹੋ ਸਕਦੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਲਾਲ ਹੋਣ...ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਣਕ ਭਿੰਨਾ ਤੇ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ।

ਮੈਂ ਲਾਅਨ ਦੇ ਕਿਆਰੇ ਵਿਚੋਂ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੋੜੇ, ਗੁਲਦਸਤਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਾਊਂਟਰ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਨਰਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਸਲੀਪਰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤੇ ਸੂਤਕ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ, ਜੀਨੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਈ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੇਹਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਫੈਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਡੀਅਰ...ਦਰਦਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਮਿਚ ਮਿਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ... ਸ਼ਾਇਦ...ਸ਼ਾਇਦ ਹਾਲੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਗੇਗੀ। ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਦਾ। ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਿਆਉਣ ਦਾ।”

ਉਸ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੁੰਮੇ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਤੇ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?”

“ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਖਾਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ।”

ਮੈਂ ਦੁਪਿਹਰ ਪਿਛੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਹਸਪਤਾਲ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਪਹਿਲਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਹਾਲੇ ਵਕਤ ਲਗੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ...ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੀਕਰ। ਤੁਸੀਂ ਹਾਲੇ ਆਰਾਮ ਕਰੋ। ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਥੀਏਟਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕ ‘ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਗਡੀਹਰਾ’ ਦੀ ਰੀਹਰਸਲ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੀਹਰਸਲ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੋਕ ਖਾ ਕੇ ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਖਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕਦਮ ਜੀਨੀ ਯਾਦ ਆਈ।

ਇਕ ਜਰਨਲਿਸਟ ਦੋਸਤ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤੁਰ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗਾ, “ਮੁਬਾਰਕਾਂ!”

“ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਐ,” ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਪਾਈਪ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਧੂੰਆਂ ਛਡਦੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਹੁਣ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲੋ ਨਾ। ਸ਼ੈਂਮਪੇਨ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਲਵਾਂਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤ ਹੋਇਆ ਏ।”

“ਕੀ ਆਖਿਆ...?”

ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਹਸਪਤਾਲ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜੀਨੀ ਨੇ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਝਟਪਟ ਵਡੇ ਬਹਿਰੇ ਨੂੰ ਆਈਸ ਕ੍ਰੀਮ ਦਾ ਇਕ ਡੋਂਗਾ ਭਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤੇ ਡੋਂਗਾ ਲੈ ਕੇ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸੇ ਨਰਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਸੁਣਾਈ।

ਮੈਂ ਫਿਰ ਉਹੀ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਸਲੀਪਰ ਪਾਏ ਤੇ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਜੀਨੀ ਇਕ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਲਈ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਪਤਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗਰਮ ਹਲਵਾ ਜਾਂ ਪੰਜੀਰੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਜੀਨੀ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੋਰ ਸਨ। ਉਹ ਝਟ ਆਈਸ ਕ੍ਰੀਮ ਖਾਣ ਲਗ ਪਈ, ਤੇ ਯਕਦਮ ਚੀਖ ਉੱਠੀ, “ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖ ਲੈ।”

ਨਰਸ ਫਲਾਲੈਨ ਵਿਚ ਲਿਪਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਰਸ ਬੰਡਲ ਨੂੰ ਚੁਕਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਣਕ ਭਿੰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਲੇਟੀ ਸਨ। ਉਹਦੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਮੀਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਹੁਝਕਾ ਲਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਹੋਵੇ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਸ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਧੱਕਾ ਲਗਾ। ਪਰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਕਣਕ ਭਿੰਨੇ ਰੰਗ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਸਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ। ਸ਼ਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਰਾ। ਉਹ ਬੱਚੇ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸੀ ਤੇ ਵਲੈਤੀ ਜੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਲੀਆਂ, ਰੰਗ ਗੰਦਮੀ ਤੇ ਵਾਲ ਕੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਤੇ ਦੋ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਤਿਸ਼ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੁਰਦੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਨਿਤ-ਚਰੀਆ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ : ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਨਾਟਕ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕਰਨਾ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ, ਤੇ ਚਾਹ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਪਿਆਲੇ ਪੀਣਾ।

ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਿੱਕੇ ਪੁੱਤ ਮਨੂੰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਇਕ

ਬੁੱਢੀ ਪਹਾੜਣ ਆਇਆ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਸੁਰਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਸੁਰਤੀ ਜਦੋਂ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਚਿੱਟੇ ਵਾਲ, ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ, ਲੰਮੀ ਚੁੰਝ ਵਰਗਾ ਨੱਕ, ਪੁਰਾਣਾ ਘਗਰਾ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨੱਕ ਹੋਰ ਲੰਮਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁੱਢੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਸਾਰ ਡਰ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਪਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਚਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਮਨੂੰ ਦੀ ਦਾਦੀ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸੁਲਾਉਂਦੀ।

ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੇ ਇਕ ਧੀ ਜੰਮੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਜੱਨਤ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਨਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾਦੇ ਭੁੰਨਣ ਵਾਲੀ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੁਹਣੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ।

ਸੁਰਤੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਹਾਉਂਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ, ਲਾਡ ਕਰਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਥੇਲੀਆਂ ਤੇ ਘੋਲ ਕੰਡੇ ਕਢਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗਰਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖੁਆਉਂਦੀ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੁਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ, ਅਮਰੀਕੀ ਖਾਣੇ ਪਕਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਣ ਦੇ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਕਤ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਬੀਏਟਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ। ਅਮਰੀਕਨ ਹਥਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੀਤ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਗੀਤ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਰੋ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗੀ, ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਮੈਂ ਇੰਟਲੈਕਚੁਅਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਤੇ ਆਰਟ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਨਾਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਹਾਂ ਸਿਰਫ ਤੇਰੇ ਕਰਕੇ...ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤੇਰਾ ਸ਼ਰੀਰ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਾਲ ਵੀ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਤਕ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਖਾਣੇ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ...ਸੰਗਤਰੇ ਦਾ ਰਸ, ਭਾਫ਼ ਵਿਚ ਬਣੀ ਨਰਮ ਖੁਰਾਕ। ਤੂੰ ਆਲੂ ਤੇ ਗੋਭੀ ਵਾਲੇ ਪਰਾਂਠੇ ਖਾ ਕੇ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੈਠਾ ਮਿੱਠੀ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਐ ਤੇਰੇ ਲਈ। ਘਿਉ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਤੇ ਦਾਲ ਤੇ ਆਲੂ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਮਰ ਭੋਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਾ

ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਬਗੈਰ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ? ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਛੋਟੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ ਤੈਨੂੰ ਕੁਛ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਰਹਾਂਗੀ? ਕੌਣ ਏ ਮੇਰਾ?”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਡੁਲ੍ਹਕ ਪਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ।

ਸਾਡੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਚੂਹੇ, ਕਿਰਲੀਆਂ, ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀੜੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਘਰ ਸਨ। ਮਨੂੰ ਤੇ ਜੱਨਤ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਜੱਨਤ ਕਿਸੇ ਕਿਰਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ, ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡੀ ਕਿਸੇ ਭਮੱਕੜ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਕੰਧ ਉਤੇ ਤਾੜ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਆਖਦੀ “ਪਾਪਾ, ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦੈ।” ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲੈਂਦੀ।

ਜੱਨਤ ਤੇ ਮਨੂੰ ਬਾਹਰ ਘਾਹ ਤੇ ਦਰਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਾਂ ਜਾਂ ਗੁਲਾੜ ਜਾਂ ਚਿੜੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੌੜਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਗ ਦੇ ਹਰ ਖੂੰਜੇ ਤੇ ਖੁਡ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਖਤ ਦੇ ਮੋਟੇ ਟਾਹਣੇ ਝੁਕ ਕੇ ਨਿੱਕੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਰਖਤ ਉਤੇ ਮਨੂੰ ਤੇ ਜੱਨਤ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫੜਦੇ, ਦੌੜਦੇ ਤੇ ਝੁਲਦੇ। ਇਹ ਦਰਖਤ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਦਾਈ-ਦੁੱਕੜ ਖੇਡਣ ਦਾ ਵੀ ਅੱਡਾ ਸੀ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੂਹੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਕਿਚਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁਤਰਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਇਕ ਸਵੇਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਚੂਹੇ ਨੇ ਲੱਕੜ ਦੀ ਡੋਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੀਟ ਪਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਕੁਤਰ ਕੇ ਮੋਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸੁਰਤੀ ਨੇ ਚੂਹੇਦਾਨ ਵਿਚ ਮੀਟ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਟੰਗ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮੋਟਾ ਚੂਹਾ ਫਸ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਡਾਕੂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਚੂਹਾ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਦੌੜਦਾ ਚੱਕਰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਰਕਸ ਵਿਚ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਮੌਤ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਚੱਕਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ।

ਯਕਦਮ ਚੂਹਾ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਬੂਥੀ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਰਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਿਕੇ ਮਾਸੂਮ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਪਿੰਜਰਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਛੱਡਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਨੂੰ ਤੇ ਜੱਨਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੌੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਸ ਗਰੀਬ ਚੂਹੇ ਉਤੇ ਲਗੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਦੂਰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਨਿਕੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬੁੱਢੀ ਸੁਰਤੀ ਦੌੜਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਿਆਂਕੀ, “ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ, ਚੂਹਾ ਕੇਕ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਾ ਗਿਆ। ਵੈਰੀ ਬੈਡ। ਹਮ ਲਾਈਕ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ਚੂਹੇ ਲੋਕ ਕੋ।”

ਜੀਨੀ ਸਟੋਰ ਰੂਮ ਵਿਚ ਗਈ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੀਖ ਮਾਰੀ, ਮੈਂ ਦੌੜ ਕੇ ਗਿਆ।
ਉਸ ਆਖਿਆ, “ਦੇਖ ਚੂਹੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਗੱਤੇ ਦੇ ਬਕਸੇ ਨੂੰ ਖੋਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚੈਬੋਵ ਦੇ ਡਰਾਮੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ
ਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ
ਕਾਲੀਆਂ ਮੀਂਗਣਾ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਝਾੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ
ਕੀਤਾ। ਦੇਖਿਆ, ਚੂਹਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਕੁਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ
ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਤੇ ਚੈਬੋਵ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ‘ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ’ ਅਤੇ
ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਕਿਆ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਰਖ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਸ ਅਜੀਬ ਵਾਕਿਆ ਦੀ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮੇਰਾ
ਦੋਸਤ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਸਿਆ, “ਚੂਹੇ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਟੁੱਕ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੇ
ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਥਿੰਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ।”

ਜੀਨੀ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੀ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦੀ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਖਾਣੇ ਬਨਾਉਣ ਦੀਆਂ
ਤਰਕੀਬਾਂ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਨੋਟ ਕਰਦੀ, ਕੇਕ ਤੇ ਨਾਨ ਖਤਾਈਆਂ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ
ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਪੜੇ, ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਜੇਵਰ,
ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਤੋਹਫੇ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।
ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਗੱਤੇ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਬਕਸਾ ਖੋਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋਗੇ, ਸਿੱਪੀਆਂ,
ਮੂੰਗੇ, ਬਚਪਨ ਦੇ ਫੋਟੋਗਰਾਫ਼ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਐਲਬਮ ਖੋਲਿਆ ਤੇ
ਬੋਲੀ, “ਦੇਖ, ਇਹ ਤਿਤਲੀ ਦੇ ਖੰਭ ਹਨ, ਕਿੰਨੇ ਰਾਂਗਲੇ ਤੇ ਸੋਹਣੇ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ
ਬਾਤਿਕ ਨਮੂਨਾ।”

ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਵਿਚ ਪੀਲੇ ਚੱਕਰ ਸਨ, ਚਮਕੀਲੇ ਜ਼ਮੂਰਦ, ਖੰਭਾਂ ਉਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਸੁੱਕੇ ਤਾਂਬੇ-
ਰੰਗੇ ਪੱਤੇ, ਬਰੀਕ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਤੇ ਨੀਲੀਆਂ ਤੇ ਹਰੀਆਂ ਲੀਕਾਂ। ਸੁਨਹਿਰੀ
ਜਾਲੇ...ਅਜੀਬੋ ਗਰੀਬ ਲਹਿਰੀਏ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਭੇਦਾਂ - ਭਰਿਆ ਰੰਗੀਨ ਜਾਦੂ ਤੇ
ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ।

ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਟਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ
ਨੂੰ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਬੇਬਰਿਜ ਟਾਪੂ ਉਤੇ ਖੇਡਦੇ
ਹੋਏ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸੋਗਾਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੀਨੀ ਨੇ
ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ
ਇਹਨਾਂ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ।

ਯਕਦਮ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਤੈਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ
ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ?”

“ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਹੈ।”

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਡੇ ਨੀਲੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਦਸ ਇਸ ਫੁੱਲ ਦਾ ਨਾਂ।”

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਫੁੱਲ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਨੂੰ ਸਿਵਾਏ ਗੋਂਦੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫੁੱਲ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਪਛਾਣ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆਂ ਪਲਿਆ ਸਾਂ। ਰੇਤੇ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਗਿਣਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੈਂਪਸ ਬਹੁਤ ਨਵਾਂ ਤੇ ਸੱਜਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਘਾਹ ਦੇ ਲਾਅਨ, ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਮੋਟੀ ਤੇ ਵਡੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਸੀ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ — ਚਾਰ ਮੰਜ਼ਲਾ ਉੱਚਾ ਸੀਮਿੰਟ ਦਾ ਦਿਉ।

ਸਭ ਤੋਂ ਸਰੋਦੀ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਗਾਂਧੀ ਭਵਨ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੇ ਇਕ ਤਲਾਅ ਦੇ ਖੂਜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਭਵਨ ਦੇ ਉਤੇ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕਵਾਂ ਖੰਭ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚਾਂਦੀ ਚਿੱਟਾ ਪੰਛੀ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛਿੜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਖੰਭ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਖੰਭ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੰਬ ਨਾ ਮਾਰਨ। ਜੰਗ ਮੁੱਕ ਗਈ, ਪਰ ਇਹ ਖੰਭ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ — ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਾਲਾ ਕੁਹਾੜਾ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਮਿਲ ਗਈ। ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ ‘ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ’ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਵਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਾਂ। ‘ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ’ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਨਾਟ ਪੱਧਰ ਦਾ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੇਰਾ ਖ਼ਾਬ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਜਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਾਂ ਫਿਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਾਂ।

ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਜੰਗ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਤੇ ਪਰਚਿਆਂ

ਨੇ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। 1944 ਵਿਚ ਹੀ ਇਤਨੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਤਾਰੀਫ਼ ਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਪੇਸ਼ਗੀ ਦਿਤੇ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਰੁਪਏ ਆਉਣ ਲਗੇ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੂਰੋਂ ਮੇਰੇ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਕਿ ਉਹ 'ਗਾਰਗੀ' ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਦਰਖਤ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਦਾ, ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਦਾ, ਖੰਭਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਲ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਐਮ. ਏ. ਵਿਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਉਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਦੇ ਬੀਸਿਸ 'ਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦਾ ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਲਝੇ ਤੇ ਉਡੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਗਾਰਗੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਣਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਉਸ 'ਗਾਰਗੀ' ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਰਿਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਬੰਬਈ, ਨਿਊਯਾਰਕ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਚਹਿਕਦਾ ਸੀ, ਕੈਂਪਸ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਗਾਰਗੀ ਜਾਪਦਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਮਿਥਹਾਸਕ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਉਪਰਾ ਲੱਗਾ। ਮੇਰੇ ਅਸਤਿਤਵ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਗਵਾਚ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਗਾਰਗੀ ਰੁਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਢਾਬੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ, ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ, ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੰਮੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ, ਤੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਡੀਕਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੀ ਆਬ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਨਵਾਂ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਡਾਕਟਰ ਆਰ. ਸੀ. ਪਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਸਰਤ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮੁਗਧਰ ਫੇਰਦਾ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਤਰਾਸ਼ੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਕੱਦ। ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਬਲੋਚ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ। ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ

ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਖਾਂ ਮੰਨ ਮੰਨ ਪਾਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਟੋਬੇ ਵਿਚ ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਸਵਾ ਲੱਖ ਗੋਲੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਹਰ ਗੋਲੀ ਸੁਟਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ਜਪਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਬਣ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਪਾਲ ਦੀ ਇਹ ਦਿਲੀ ਖਵਾਇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਖੇ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਤੇ ਹਰ ਦੋਸਤ ਤੇ ਸਵਾਲੀ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨਦਾ। ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਫਿਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ, ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਖੇਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਟਕ “ਐਂਤੀਗਨੀ” ਦੇਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਇਹ ਨਾਟਕ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਯੋਰਪ ਵਿਚ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਾਟਕ ਹੈ... ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਦੇਖਣ।”

ਉਹ ‘ਐਂਤੀਗਨੀ’ ਦੀ ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਹੀਰੋਇਨ ਨੂੰ ‘ਰਾਜਾ ਈਡੀਪਸ’ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਿਡੀਕੋਟ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦਰਬਾਰੀ ਸਨ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ। ਹਰ ਕੋਈ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਮਦਦ ਜਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦਾ ਯਾਚਕ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਲਈ ਹੱਥ ਅੱਡ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ : “ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਰਾਇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਦੀ? ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਾਂ?” ਹਰੇਕ ਮੈਂਬਰ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਮੈਂਬਰੀ, ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਰੁਤਬੇ ਲਈ ਤਾਂਘਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਤਿਆਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਚਾਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੇ ਡੀਨ ਆਫ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਇਨਸਟ੍ਰਕਸ਼ਨ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਟੈਗੋਰ ਚੇਅਰ ਵਾਸਤੇ ਦਸ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਲੈਕਚਰਾਂ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸੇਵਾ ਫਲ ਦੇਣੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਾਂ ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਦਾ ਸੀ। ਡੀਨ ਜੋ ਇਕ ਫੁਕਰਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ, ਆਖਣ ਲੱਗਾ, “ਇਹ ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਕੁਆਲੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਹੈ ਉਸ ਦੀ?”

ਡਾਕਟਰ ਬੀ.ਐਨ.ਗੋਸਵਾਮੀ ਜੋ ਲਲਿਤ ਕਲਾ ਦਾ ਸੂਝਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀ,

ਬੋਲਿਆ, “ਉਸ ਦੀ ਕੁਆਲੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਹੈ।” ਪਰ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਿਕ ਡੀਨ ਨੇ ਫਿਰ ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਦੀਆਂ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਮੰਗੀ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਲੇਖ ਮੰਗਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੂੜ੍ਹ ਮੱਤ, ਅਝੂਬ ਤੇ ਜਾਹਿਲ ਤੀਸ ਮਾਰ ਖਾਂ ਵੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਆਖਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ‘ਦੀਵਾਨਾ’ ਨੂੰ ਇਸ ਆਦਰ ਲਈ ਚੁਣਿਆ, ਜੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਹੀ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ!

4

ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਹਿਮਾਲੀਆ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਾਟਕ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਹੀਰੋਇਨ ਇਕ ਨਰਤਕੀ ਸੀ।

ਇਹ ਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਰ ਕੁੜੀ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਨਰਤਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਨਰਤਕੀ ਦੀ ਉਮਰ, ਸੁਭਾਅ, ਨਖਰਾ ਤੇ ਕਲਾ। ਇਹ ਨਰਤਕੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ? ਕਮੀਨੀ? ਦਰਿਆ ਦਿਲ? ਲੋਭਣ? ਅਸ਼ਲੀਲ? ਜਾਂ ਉੱਤਮ? ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਚਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਉਭਰ ਕੇ ਆਵੇ।

ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਤਕਨੀਕੀ ਚੈੱਕ ਅਪ ਸੀ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ। ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਠੰਢਾ, ਦਰਜੀ ਦੇ ਮਾਪ ਵਾਂਗ। ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਪੈਨਸਲ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਜਦੋਂ ਰਾਜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜੰਗਲੀ ਲਚਕ ਸੀ। ਇਕ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਤੇ ਜੋਬਨ ਮੱਤੀ ਕਸ਼ਿਸ਼। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਵਸਤਰ ਨਾ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਹੋਣ... ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ, ਪਿੱਠ, ਨਿਤੰਬ ਤੇ ਲੱਤਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਡੌਲ, ਸ਼ਰਬਤੀ ਛਾਤੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ।

ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਮਰਦ ਨਾਲ ਇਹ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹ ਕਰੇਗੀ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਗਰਮ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ, ਜੋ ਅੰਤੀਵ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਰਾਜੀ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, “ਚਾਹ ਪੀਏਂਗੀ?”

ਉਸ ਨੇ “ਹਾਂ” ਆਖੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੇਤਲੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕੇ ਬਟਨ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੁਰਤੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਦਰਦ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜੀ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਲਿਆਉਂਨੀ ਆਂ ਚਾਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ।”

ਉਹ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ।

ਉਹ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ...ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਆਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਸਰੂਫ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਸ਼ੀਲੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ...ਸ਼ਾਇਦ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ...ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ? ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ...ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਐ। ਤੁਹਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ। ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਾਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ, ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਵੱਧ ਗਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ‘ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ’ ਤੇ ‘ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹੇ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਹੀਰੋਇਨ ‘ਤਾਰੋ’ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਤਾਰੋ ਦਾ ਬਲਦਾ ਵੇਗ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਪਿਆਰ, ਉਸ ਦੀ ਤੜਪ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸਾਂ। ਸੋਚਦੀ ਸਾਂ ਕਿ

ਇਹ ਆਦਮੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਔਰਤ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਡਰਦੀ ਸਾਂ...।”

ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਘਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਡਿਨਰ ਤੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਰੰਗ ਦੀ ਸਾੜੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੱਲਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਝੁਮਕੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਡਿਨਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹਲਕਾ ਹਲਕਾ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ।

ਅਸੀਂ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਜ਼ਬਾ, ਗਰਮ ਰੌਅ ਵਾਂਗ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਵਲੋਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਤਪਸ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਯਕਦਮ ਅਮੁਕ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਰ ਦਾ ਲਰਜਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਨਾ?”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ।”

ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਝਰਨਾਹਟ ਜਿਹੀ ਦੌੜ ਗਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ। ਇਹ ਦੋਸਤੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਮਰਦ ਨੂੰ ਦੋਸਤੀ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਸਤੀ ਮਦਦ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਲਈ? ਰਾਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕਰ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਜੀਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਜੀਨੀ ਤੇ ਰਾਜੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਊਜ਼ਕ ਤੇ ਖਾਣੇ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਦੋਵੇਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੋਕ ਜਾਂ ਪੁਡਿੰਗ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹੇਲਪੁਣੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਧਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਪਾਲ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਐਕਟਰਾਂ ਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜਾਂ ਜੀਨੀ ਨਾਲ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਹੁਲਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ।

ਰਾਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੀਏਟਰ ਤੋਂ ਘਰ ਮੁੜਿਆ। ਰਾਜੀ ਤੇ ਜੀਨੀ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਟ ਬੁੱਕਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਸੀਆਂ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗੀਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਐਨ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਸਾਂ। ਬਸ ਹੁਣੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੇ ਕੋਕ ਬਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਸਿਖ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ।

ਰਾਜੀ ਉਠੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਡਨਾਈਟ ਆਖਿਆ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ੋਰਬੇ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਚਮਚਾ ਭਰ ਕੇ ਚਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਭੁਖ ਲਗੀ ਸੀ। ਕਿਚਨ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਐਵੇਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਵਡੇ ਫਾਟਕ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਰਾਜੀ ਉਥੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲਗੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਗ ਭਰੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ?

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵਾਪਸ ਗੈਰਾਜ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਦੀ ਜਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੀਨੀ ਬਿਸਤਰ 'ਤੇ ਪਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕਦਮ ਪੋਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਰਾਜੀ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਤੁਰ ਕੇ ਗੈਰਾਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਬੂਹੇ ਕੋਲ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਸਾਂ। ਇਕ ਵਡੇ ਦਰਖਤ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਂਦਨੀ ਝਰ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਖਿੰਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਵਤ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਸੇਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਗੈਰਾਜ ਦੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਰਿਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਫੁਲ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧੱਕਿਆ, ਬੜੀ ਸੰਜਮ ਵਾਲੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ। ਬੂਹਾ ਹਲਕੀ ਘਿਸਰ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਅੰਦਰ ਗਏ, ਕੰਬਦੇ ਤੇ ਖੌਫ਼ ਨਾਲ ਕੀਲੇ ਹੋਏ, ਜਿਵੇਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਖੰਦਕ ਵਿਚ ਉਤਰ ਗਏ ਹੋਈਏ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਚੁੰਮਣ ਲਗੀ, ਇਕ ਲੰਮਾ ਨਾ ਮੁਕਣ ਵਾਲਾ ਚੁੰਮਣ ਚੱਕਰ। ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇਰਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਰਿਹਾਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆੜੇ ਛੁਟ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਠੰਡੀਆਂ ਤੇ ਗਰਮ ਰੋਵਾਂ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਹਲਕੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸ਼ਟਰ ਦੀਆਂ ਝੀਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੂਧੀਆ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਦੀਆਂ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਇਉਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੈਰਾਕ ਹੋਣ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਭਿੱਜੀ ਤੇ ਡੁੱਬੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਤਾਰ ਸੁਟੇ, ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਅੰਗੀ ਕਿਸੇ ਚੀਨੇ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਫੜਫੜਾ ਕੇ ਡਿੱਗੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਸਮੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਦਵੇ

ਜਿਸਮ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੀ ਭਖਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ। ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤੇ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਨੰਗੇ ਨਿਤੰਬਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਸਡੌਲ ਤੇ ਭਰਵੇਂ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੱਚੇ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਇਕ ਮਹਾਂ-ਸੰਤੋਸ਼ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਫਸ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਟੂਣੇ ਭਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਕਰ ਰਹੇ ਸਨ... ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਗਿੱਲੀ ਰੇਤ ਉਤੇ ਸਿਆਹ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਧਸਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਿਘਲਦੇ ਤੇ ਜਜ਼ਬ ਹੁੰਦੇ...ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਚੁਭਦੀ ਹੋਈ ਲੁੰ ਤੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਸਾਹ...ਗੁੰਨੇ ਹੋਏ ਮਾਸ ਤੇ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਹਿਵਤ ਦਾ ਸੇਕ... ਜਿਵੇਂ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਪਿੱਛ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਉਬਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ...ਫਿਰ ਚਿੱਟੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਦਾ ਲਹਿਰੀਆ ਚਮਕਿਆ ਤੇ ਇਕ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਨੂਰ ਖਿੰਡ ਗਿਆ...ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬੂਰ ਤੌਂਕਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਭਿੱਜੀ ਭਿੱਜੀ ਗੰਧ ਫੈਲ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਗਿੱਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਸ, ਇਕ ਅਜੀਬ ਕੱਚੀ ਕੱਚੀ ਬਾਸ...ਨਿੱਸਲ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਬਾਸ...

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਚੰਦ ਦੀ ਦੂਧੀਆ ਰੌਸ਼ਨੀ ਘਾਹ ਦੇ ਲਾਅਨ ਉੱਤੇ ਡੁਲ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਜੀਨੀ ਘੁਕ ਸੁਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਖਾਣਾ ਗਰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ ਹੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਾ ਲਿਆ, ਬੈਂਡਰੂਮ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਮਲੂਕੜੇ ਜਿਹੇ ਜੀਨੀ ਨਾਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਅਜੀਬ ਝਰਨਾਟਾਂ ਤੇ ਸਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਗਿਆ ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜੀਨੀ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਰਾਜੀ ਅਕਸਰ ਰੀਹਰਸਲ ਪਿਛੋਂ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਢਾਬੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ।

ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਗੀਟਾਇਰ ਬਰਗੇਡੀਅਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਜਾਬਰ ਮਾਂ। ਰਾਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਇਕ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਜੂਏਬਾਜ਼ ਸੀ। ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਧੀ ਜੰਮੀ।

ਰਾਜੀ ਬੋਲੀ, “ਉਹ ਨਿਰਾ ਜਾਨਵਰ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਟਾਈਪਿਸਟ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਚੁੜੇਲ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਖਾਵੰਦ ਨੇ ਮੇਰੇ ਚਪੇੜ ਕਢ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢੀਆਂ...ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਗਰਭਵਤੀ ਸਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਜਾ ਫੜਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿੱਧੀ ਦਫ਼ਤਰ ਗਈ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਠੱਡਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਅੰਦਰ ਗਈ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਬਿਠਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੁੱਡੇ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਵੱਜਿਆ ਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਈ ਤੇ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਾ ਗਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ - ਸਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਖਾਵੰਦ ਦਾ ਰੂਪ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਤੇ ਦੰਦ ਪੀਂਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੇ ਖਾਵੰਦ ਵਾਂਗ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੀਵੀਂ ਕੀ ਕਰੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਪੁੱਤ ਜੰਮ ਕੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ।”

ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਰੁਕੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲੀ, “ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਗਈ ਹੁੰਦੀ...ਅਮਰੀਕਾ...ਜਾਂ ਬੰਬਈ...ਬਸ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦੂਰ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਗਵਾ ਦਿਤੇ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏਂ!”

ਜੀਨੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੀ ਪੈਕਟਿਸ ਕਰਨ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਸਟੱਡੀ ਰੂਮ ਵਿਚ। ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਬੈਠੀ ਦੇਖ ਕੇ।

ਰਾਜੀ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਉਹਦਾ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ...ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਕਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਾਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਂ...ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਡੱਬੀ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸੰਧੂਰ ਦੀ ਚੁੰਛੀ ਭਰੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਲੈ, ਇਹ ਸੰਧੂਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂਗ ਵਿਚ ਭਰ ਦੇ। ਆਖ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬੀਵੀ ਹਾਂ। ਆਖ ਇਹ ਸ਼ਗਨਾਂ-ਭਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ‘ਬੀਵੀ’। ਤੇਰੀ ਸੱਜ-ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ...ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹਾਂ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਤੇਰੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ...ਹਰ ਚੀਜ਼...ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਦਾ ਖੁਸ਼ ਰਖਾਂਗੀ। ਕੋਈ ਤੀਵੀਂ ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਆਦਮੀ ਐਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤੜਪ ਭਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਹੈਂ, ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਨੀ ਨਿੱਘ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਮਈ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਝਾਕਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਟੂਣਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ” ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਸੱਜਰੇ ਸਨ।

ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਮੈਂ ਦੁਪਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ : ਬੀਵੀ ਨਾਲ ਤੇ ਰਾਜੀ ਨਾਲ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਦਸ... ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਏ ਤੂੰ? ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਸ਼ਕ ਹੋਏ।”

“ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ... ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਕੁੜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੀਆਂ - ਦੋਸਤ, ਆਰਟਿਸਟ, ਪੇਂਟਰ, ਤੁਰਤ ਮਿਲੀਆਂ ਵਾਕਿਫ਼ਕਾਰ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੀਬ ਲਗੇ, ਪਰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਲਾ-ਪਰਵਾਹ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਨਿੱਕਾ ਘਰ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਕਈ ਕੁੜੀਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਸਮਝੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗਸ਼ਤੀ ਸਾਂ, ਅਵਾਰਾ ਔਰਤ, ਭਟਕੀ ਹੋਈ ਤੀਵੀਂ ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾਏ। ਬਸ ਗਰਮ ਖੂਨ ਤੇ ਗਰਮ ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਰਾਹ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਐਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ।”

ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਲੁਕੋਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਹਰ ਸੱਚ ਨੂੰ, ਲੁਕੇ ਪਾਪ ਨੂੰ, ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ। ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮ ਜਾਂ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸ਼ੀਲਵੰਤੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਝੀਂ ਕਰ ਕੇ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਈ ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁੱਤੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਇਹ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੇਰੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਐ। ਉਹ ਮਾਸੂਮ ਐ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ... ਇਹ ਪਾਪ ਐ।” ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਰੋਣ ਲਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਤੇ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪਲੋਸਣ ਲਗੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਆਈ ਤੇ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹੋ ਮਮਤਾ ਨੰਗੀ ਸ਼ਹਿਵਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਮਾਂ ਤੇ ਧੀ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਣ ਲਗੀਆਂ।

ਰਾਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਜੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ।”

ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਸਿਆਟਲ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮਿਲਡ ਰੋਜਰਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਿਆਟਲ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਏ। ਬੇਹੱਦ ਗਰਮੀ ਸੀ। ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ ਲੂ ਲਗਣ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਮਰੀਕਨ ਖਾਣੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ : ਠੰਢਾ ਸਲਾਦ, ਠੰਢਾ ਚਿਕਨ, ਠੰਢੀ ਕੌਫੀ, ਠੰਢਾ ਦੁੱਧ।

ਮੌਸਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਕਾਰਬੂਜ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਫਿਰ ਲੋਕ-ਕਲਾ, ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ, ਅਜੰਤਾ, ਤਾਜ-ਮਹਿਲ ਤੇ ਆਖਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਉਹ ਆਖਣ ਲਗੇ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਦੋਗਲਾਪਨ ਹੈ - ਦੁੱਖੀ ਗੱਲ, ਦੁੱਖੀ ਸੋਚ, ਦੁੱਖੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ। ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ ਦੋਗਲੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਮਰਦ। ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਮਰਦ ਕਈ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹਾਮੀ ਓਟਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਜਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ। ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੋਗਲਾ ਝੂਠਾ ਪਿਆਰ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਮਰਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰ ਮਰਦ ਬਦਲ ਲਵੇ, ਪਰ ਇਕ ਵੇਲੇ ਇਕੋ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਕਈ ਤੀਵੀਆਂ ਰਖਣੀਆਂ ਬਕਵਾਸ ਹੈ। ਘਟੀਆ, ਏਸ਼ੀਆਈ ਪਰੰਪਰਾ!

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮਰਦ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸੌ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮਰਦ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਵਾਲ ਹੈ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦਾ। ਮਰਦ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਬੇਲਾਗ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੀਵੀਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜ ਕੇ ਹੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।”

ਮਿਸਿਜ਼ ਰੋਜਰਜ਼ ਨੇ ਜੋ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਪਤਲੀ ਜ਼ਹੀਨ ਜਨਾਨੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭਵਾਂ ਸਿਕੋੜੀਆਂ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਬਲਵੰਤ, ਤੂੰ ਕਿਹੋ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਨੈ। ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤੈ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ...? ਤੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਜਾਬਰ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ। ਕੋਈ ਇਮਾਨਦਾਰ ਸ਼ਖਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ? ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ!”

ਦੁਜੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੰਡਣ ਲਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਰਹੀਆਂ। ਇਹ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਤੇ ਬਰੀਕ ਜਿਹਾ ਭੇਦ ਹੈ...ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸੂਖਮ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਅੰਤਰ, ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਵਿਤਕਰਾ। ਇਹੋ ਫਰਕ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ...ਮਤਲਬ ਹੈ... ਇਹ ਗੱਲ ਸੈਕਸ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ...ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਮਰਲਿਨ ਮਨਰੋ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹੁਸੀਨ ਔਰਤ ਨਾਲ। ਸਾਡੀ ਸੁਹਾਗ ਰਾਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸੇਜ ਉਤੇ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਬੰਗਲਾ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਚੰਦ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਲੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਰਲਿਨ ਨੂੰ ਚੰਬੇਲੀ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਪਸੰਦ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਮਿਆਂ ਤੇ ਮਲ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕਲੀਆਂ ਤੋੜਣ ਨਿਕਲਦਾ ਹਾਂ। ਫਿੱਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਠੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਧੜਾਕੇ ਨਾਲ ਮਾਲੀ ਦੀ ਧੀ ਜਾਗ ਉੱਠਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਬੇਵਕੂਫ, ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੁੜੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਰੁੜੀਆਂ ਦੀ ਬੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਲੀਆਂ ਤੋੜਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਫੜ ਕੇ ਮਧੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਕਲੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੇਜ ਤੇ ਪਈ ਮਰਲਿਨ ਮੇਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਰਲਿਨ ਮਨਰੋ, ਮੇਰੀ ਮਹਿਬੂਬ...। ਮਰਦ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਨਜਾਣੀ ਬੇਵਕੂਫ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਜਾਣਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ। ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭੋਗ ਬੇਲਾਗ ਸੀ, ਨਿਰਲੇਪ - ਬਸ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਉੱਬਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਡੁੱਲ੍ਹ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ...ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਮਰਲਿਨ ਨੂੰ ਦਿਲ ਤੇ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹਾਂ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜ ਪਈਆਂ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਜੀਨੀ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕਨ ਤੀਵੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਜੀਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਅੱਜ -ਕਲ੍ਹ ਮੈਂ ਪਰਲ ਬੱਕ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ

ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਸਮਝ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਚੀਨ ਬਾਰੇ ਉਹਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਹੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ, ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ...ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਜੀਬ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤੌਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਝੱਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਖੋਹ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਂਗ ਕਬੂਲ ਕਰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮਰਦ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਖੋਹ ਖਾ ਕੇ ਘਰ ਆ ਜਾਏ। ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ? ਇਹੋ ਨਾ ਜਿਵੇਂ ਆਕੜੇ ਬਣਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ? ਮਰਦ ਦੀ ਜਾਤ ਹੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ... ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਜੇ ਕੋਈ ਫਲ ਤੋੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਖ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੇ ਉਸ ਦਾ? ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਗਵਾ ਬੈਠਦੀ..ਮੈਂ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਜਪਾਨੀ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਸਵਾ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਝਸਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਸੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਨਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੈਕਸ ਨੂੰ ਦੋ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਰਖਿਆ ਹੈ - ਬੀਵੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਬੱਚੇ ਜੰਮਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਖੂਬੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੂਝ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਜਪਾਨੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਮ ਅਮਰੀਕਨ ਤੀਵੀਂ ਇੰਨੀ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਹੈ, ਇਤਨੀ ਜ਼ਿੱਦੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਣ ਵਾਲੀ ਚੰਡੀ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਕੁਝ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ... ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੋ ਬੱਚੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਇਕ ਸੁਹਣੀ ਧੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਰਤੱਵਯ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਜਿਸਮ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸੌਂ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਵਾਂ।”

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਕੀ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਬਕਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਜੁਆਨ ਐਕਟਰੈੱਸ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਾਂ?

ਜੀਨੀ ਸਵੇਰੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੇ ਰਿਆਜ਼ ਲਈ ਘਰੋਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜਦੀ। ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਪਿਆਰ ਦਾ

ਜਜ਼ਬਾ ਮੱਚਦਾ। ਕੋਠੀ ਦਾ ਫਾਟਕ ਜੀਨੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਜੁ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਜਾਂ ਮੰਗਤਾ ਅੰਦਰ ਨਾ ਵੜ ਆਵੇ। ਲੋਹੇ ਦਾ ਫਾਟਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਘਸਰਦੀ ਟਣਕਾਰ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਇਸ ਟਣਕਾਰ ਤੋਂ ਆਸ਼ਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹੋ ਘਸਰਦੀ ਟਣਕਾਰ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਇਹ ਜੀਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੰਸਰੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮੁੜਾਂਗੀ। ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਡਬਲ-ਰੋਟੀ, ਜੈਮ ਤੇ ਆਉਲੇ ਪਏ ਹਨ। ਖਾ ਲਵੀਂ ਚਾਹ ਨਾਲ।” ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਫਾਟਕ ਦੀ ਘਸਰਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ।

ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਰਾਜੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੀਨੀ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਤੀਵੀਂ ਵੀ ਈਰਖਾ ਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਸੀ, ਕੋਈ ਚੇਤਨ ਮਨਸੂਬਾ... ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਵਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਤੇ ਬੰਸਰੀ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਵਿਅਸਤ ਕਿਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨਾਲ ਭੋਗ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਫਿਰੇ? ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਹ? ਕਿਹੜੀ ਸੀ ਉਹਦੀ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਿਆ।

ਅਸੀਂ ਇਬਸਨ ਦਾ ਨਾਟਕ ‘ਗੁੱਡੀ ਦਾ ਘਰ’ ਦੀ ਰੀਹਰਸਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਨਿੱਕੇ ਸਟੂਡਿਓ ਵਿਚ ਐਕਟਰਾਂ ਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਨਾਲ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਘੋਖ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਡੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਸੀ? ਨਾਟਕ ਦੀ ਹੀਰੋਇਨ ਨੌਰਾ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਠੰਢੀ ਬਰਫੀਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸਮਿਸ ਦੇ ਦਿਨ ਉਹ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਮੰਤਵ ਤੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਇਬਸਨ ਨੇ ਨੌਰਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਿਕ ਨਾਲ ਦੌੜਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਯੌਰਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਸਦੇ ਰਸਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਬੀਵੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਮਰਦ ਨਾਲ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਘੋਰ ਪਾਪ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨਾ ਉਨਾ ਹੀ ਪਾਪ। ਅਸੀਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪੇੜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾਟਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਲਗਾ, ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦਾ। ਅੱਜ ਤੀਵੀਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਸ਼ਿਕ ਉਸ ਨੂੰ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੋਰ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਬੇਫਾਇਦਾ। ਅਰਥ ਹੀਣ। ਤੀਵੀਂ ਇਕੱਲ ਦੀ ਟਾਪੂ ਹੈ। ਪਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਥੀਏਟਰ ਤੋਂ ਗੀਰਸਲ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਜੀਨੀ ਬੈਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪਤਲੇ ਸੁਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗਿਰਜਾਘਰ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੀਤ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਗੂੰਜ ਸੁਣੀ... ਵਿਸਮਾਦੀ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਗੂੰਜ। ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰਲੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਾਲ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਟਰੇਅ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਚਟਾਈ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਗਾ।

ਜੀਨੀ ਬੋਲੀ, “ਮੈਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਟੋਲੀ ਛੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਅਕਾਰਡੀਅਨ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਘਰ ਘਰ ਜਾ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਲਈ ਬੜਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਸਮਝਦੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਟੋਲੀ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾ ਸਕੇਗੀ?”

“ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਕਿਉਂ?”

“ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਜੇ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਗੀਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਲਗੇ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦੋਂ ਬੱਤੀਆਂ ਗੁਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦਾਖਲ ਹੋਵੋ ਤੇ ਮੰਚ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਉ। ਤੂੰ ਜੇ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾ ਸਕੇਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਦਿਲ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀ ਗੂੰਜ... ਇਹ ਨਾਟਕ ਇਕ ਵਸਦੇ-ਰਸਦੇ ਘਰ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਹੈ।”

ਜਿਸ ਦਿਨ ‘ਗੁੱਡੀ ਦਾ ਘਰ’ ਖੇਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜੀਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕੋਰਸ ਗਾਉਣ ਲਈ ਆਏ। ਜੀਨੀ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਅਕਾਰਡੀਅਨ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉੱਚੇ ਪਤਲੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਹੀਰੋਇਨ ਨੌਰਾ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਤੋਹਫੇ ਲਈ ਮੰਚ ਉਤੇ ਦਾਖਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੀਤ ਮੁਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਟੋਲੀ ਚਲੀ ਗਈ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕੀਤਾ ਨਾਟਕ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਜੀਨੀ ਹੀ ਨੌਰਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਬੈਂਕ ਮੈਨੇਜਰ। ਉਹ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਗੁੱਡੀ ਵਾਂਗ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਇਕ ਸ਼ੋ ਵਿੰਡੋ ਪੀਸ ਵਾਂਗ... ਇਕ ਅਲੜ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਕੁੜੀ, ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਾਟੋ, ਇਕ ਗਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਬੁਲਬੁਲ ਜੋ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਕੇਕ ਪਕਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਚਾਅ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਸੀ।

ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਖਬਰ ਘੁਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ : ਮੇਰੀ ਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਕ ਬੇਕਾਰ, ਫਿੱਕੀ, ਸੱਖਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਉਹੀ ਤੜਪ, ਉਹੀ ਭਟਕਣਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਕਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬਿਸਤਰ ਤੇ ਪਏ ਮੈਨੂੰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਸੂਝ ਮਿਲੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚੋਲੇ ਬਦਲ ਦਿਤੇ... ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ ਮੈਂ ਹੀ ਨੌਰਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਭਟਕੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ। ਮੇਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਕੀ ਸੀ? ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ। ਇਬਸਨ ਕਿਸੇ ਸਾਊ ਪਤਨੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ। ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਦੀ। ਇਕ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਜੋ ਖੋਖਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ, ਮੀਆਂ ਬੀਵੀ ਦੇ ਬੇਰਸ ਤੇ ਲੋਕ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਸਖਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼। ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ ਹਨੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ, ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੌਰਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਪਾਇਆ, ਉਹੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਉਹੀ ਮਨ ਦੀ ਵੀਰਾਨੀ, ਉਹੀ ਝੂਠਾਪਨ... ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਤ ਸਾਲ, ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੱਤ ਸਾਲ... ਇਕ ਕਾਲੀ ਸੁਰੰਗ ਜੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੇਧ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਨਹੀਂ... ਬਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੱਡੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਮਾਨ ਅੰਤਰ ਪਟੜੀਆਂ ਉਤੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ...

ਮੇਰਾ ਥੀਏਟਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਜੇ ਕੁੜੀਆਂ ਹੋਸਟਲ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਸੀਟੀਆਂ ਤੇ ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਆਖਦੇ, “ਹਾਏ ਨੀ ਬਿੱਲੋ! ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਫਾਹਾ ਲੈ ਕੇ। ਆ ਜਾ ਇਧਰ। ਚੜ੍ਹ ਆ ਪੌੜੀਆਂ, ਮੇਰੇ ਸਾਲੇ ਦੀਏ! ਗਾਰਗੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਐਂ, ਅਸੀਂ ਵੱਢਦੇ ਆਂ ਤੈਨੂੰ?”

ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਉ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਬਸ, ਚਾਰ ਬੋਲੀਆਂ ਹੀ ਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋ, ਕਿਸੇ ਇਸ਼ਕੀਆ ਸੀਨ ਵਿਚ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋ। ਅੰਬਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੌਫੀ ਪੀਂਦੀਆਂ ਹੋ, ਹੋਸਟਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਸੜਦੇ ਨੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰਤਾ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਲਉ ਤਾਂ ਉਹ ਵਧੀਆ ਦੋਸਤ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।”

ਮੈਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਓਪਨ ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰੀਹਰਸਲ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਢਾਹਣੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਆਏ ਰੀਹਰਸਲ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਲੰਮੇ ਗਭਰੂ। ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਕੰਧਾਂ ਭੰਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਸੁਫਨਿਆ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹਨਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸੌਂਦੇ ਹੋਣ। ਪਰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਤੜਫਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਿਊਬੀਕਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਘੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮੁੰਡੇ ਪਾਗਲਖਾਨੇ ਵਿਚ ਡੱਕੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਈ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਕਦੇ ਕਾਮ ਵੇਗ ਨੂੰ ਰੋਕੀ 'ਮਾਲਬਸ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਘੋਟੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੰਤਾਪ ਕਟ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਮੱਧ ਕਾਲ ਦੇ ਭੋਰੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਸਾਰ ਜੰਦਰੇ ਲਗ ਜਾਂਦੇ। ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਤੇ ਵਾਰਡਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ, ਸੈਕਸ ਅਪੀਲ ਦੇ ਗੁਦਾਮ। ਗਰੀਬ ਮੁੰਡੇ ਇਹਨਾਂ ਹੁਸਨ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੱਪੇ ਹੋਏ ਕਾਮ ਵੇਗ ਦੇ ਪੁੰਝੇ ਉਠਦੇ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਵੀ ਨਾ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲਾਂ ਉਤੇ ਜਿਨਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਵੇ ਧਾਵਾ ਹੀ ਨਾ ਬੋਲ ਦੇਣ। ਮਾਲ ਗੁਦਾਮ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ। ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਖਲਾਅ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁੰਨੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ ਉਪਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਜਾ ਡਿੱਗਣ।

ਮੁਲਕ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਸਾਦ, ਹੜਤਾਲਾਂ, ਘਿਰਾਉ। ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਅ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕੇਗਾ? ਲੋਕ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਕੋਹਲੂ ਅੱਗੇ ਜੁਤੇ ਹੋਏ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ, ਕਮਾਉਂਦੇ, ਰੋਂਦੇ, ਝਗੜਦੇ ਜੂਨ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੰਗਰਾਮ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਾਈਵ ਸਟਾਰ ਹੋਟਲ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਬੰਗਲੇ ਉੱਸਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੋਟੇ ਲੀਡਰ ਹੋਰ ਮੋਟੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਲਸੇ ਹੋਏ, ਨਾਹਰੇ ਲਗੇ, "ਇੰਦਰਾ ਕੋ ਹਟਾਉ !" "ਗੱਦੀ ਛੋੜ ਦੋ !" ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਤੇ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਲ

ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਫ਼ਤਵਾ ਦੇ ਦੇਣ। ਪਰ ਲੋਕ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰੀ ਸੰਗਰਾਮ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਚੌਖਟਾ ਹਿਲ ਗਿਆ। ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਮਚ ਗਈ। ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਖਿਝ ਕੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਠੋਕ ਦਿਤੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਉਤੇ ਸੈਂਸਰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਕਰੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿਤਾ। ਸਾਰੀ ਪੁਲਸ, ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਮੁਲਕ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ, ਬੁਧੀਜੀਵੀ, ਲੇਖਕ, ਚਿਤਰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਕ ਨਵਾਂ ਯੁੱਗ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ : ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦਾ ਯੁੱਗ।

ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਨਕਸਲ-ਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਤਹਿਰੀਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ ਤੇ ਬਾਗ਼ੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਇਕ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸੇਠ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ 'ਚ ਵੇਚੀ ਤੇ ਇਹ ਰੁਪਏ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਜੁੜੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵੇਚਣ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬੋਲਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਧਨੀ। ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਫ਼ੌਰਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਚਮਤਕਾਰ ਆਖਣ ਲਗੇ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ।

ਕਈ ਫ਼ੋਰਮ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ : ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ੋਰਮ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ੋਰਮ, ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ੋਰਮ, ਵਕੀਲਾਂ ਦਾ ਫ਼ੋਰਮ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ੋਰਮ। ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵੀਹ ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਣ ਲਗੇ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਦਸਖ਼ਤ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਫ਼ੋਰਮ ਦੇ ਕਈ ਚੌਧਰੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੁੱਚਰ-ਮੇਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲੇਟ ਫ਼ਾਰਮ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ

ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜ ਸੌ ਟੀਚਰਾਂ ਲਈ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗਿਆਂ ਦੇ ਲੰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਬੱਸ, ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਘਣਾ ਜੰਗਲ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਹੈ, ਅਗੇ ਤੁਛਾਨੀ ਦਰਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਰੇਤਲੇ ਤਟ ਤੇ ਫ਼ਨੀਅਰ ਨਾਗ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗੇ ਦਾ ਲੰਚ। ਪੰਜਾਬੀ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੀਚਰਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਕਿਸੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਜਾਂਦਾ। ਇਥੇ ਰਟੇ ਰਟਾਏ ਭਾਸ਼ਨ, ਚਿੱਥੇ ਚਗਲੇ ਫ਼ਿਕਰੇ ਤੇ ਬਾਸੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬੱਕ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਵਕਤ ਕਾਹਵਾ ਪੀਣ, ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ। ਜਾਂ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗੀਰਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਹਰ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਗਾਊਨ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਕਾਲੇ ਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ ਤੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਕਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਬੇਜਾਨ ਰਸਮ ਤੱਕਣ। ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਗਿਰੀ ਚੌਵੀ ਸਫ਼ੇ ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਭਾਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਸਾਹ ਧੌਂਕਣੀ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਫ਼ਿਕਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਤੇ ਸਾਹ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਹਫ਼ੀ ਹੋਈ ਗਤੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੌਧਵੇਂ ਸਫ਼ੇ ਤੇ ਪੁੱਜਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੈਠਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ।

ਵਕਤ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉਤੇ ਬੋਰੀਅਤ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭੁੱਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਰ ਵਕਤ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਦੌੜਨਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਤੇ ਡੀਨ ਕੁਰਸੀਆਂ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਪਾਈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਆਇਆ। ਕੀਮਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਾਂਗਾ। ਹਾਲੇ ਗਿਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੋਲਵੇਂ ਸਫ਼ੇ ਉਤੇ ਹੀ ਸਨ। ਹਰ ਸਫ਼ਾ ਲੰਬਾ ਹੋ ਕੇ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ

ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਘੋਲ ਤੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ 1956 ਪਿਛੋਂ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੋਂ ਦਰਬਾਰੋਂ ਆਦਰ ਮਿਲਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਸੱਜੇ ਪੱਖੀ ਚੌਧਰੀ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜਮਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ 'ਹਮਦਰਦ' ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਉਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ 'ਹਮਦਰਦ' ਦਾ ਠੱਪਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਇਹ ਗਸ਼ਤੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ। ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ 'ਕਾੜੁਨੀ' ਵਿਚ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਬਾਰੇ ਸੀ, 'ਮੰਮਾ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਵਰਤਿਆ। ਇਹ ਲੁੱਚਾ-ਪਨ ਸੀ। ਅਸ਼ਲੀਲ। ਬਕਵਾਸ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਸ਼ਤੀ ਚਿੱਠੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਨਾ ਛਾਪਣ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਐਵੇਂ ਅਵੇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਮੈਂ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਚਾਰ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਰਤਾ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਚਾਹੇ ਟੁਕੜੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ਾਈਲ ਵਿਚ ਰਖ ਲਏ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆਉਣ। ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੰਡ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਬਜ਼ਾਤੇ ਖ਼ੁਦ ਇਕ ਤਰੱਕੀ ਪਸੰਦ ਕਦਮ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਉਰਦੂ, ਕਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਕਦੇ ਹਿੰਦੀ ਨੇ ਆ ਦਬਿਆ — ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਰਚਣਾ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਸਭ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ। ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਉਹ ਚਾਹੇ ਚੋਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਰੰਡੀਆਂ ਦੀ, ਚਾਹੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ। ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜੱਗ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾ ਵੀ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਵੀ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਘੋਲ ਵੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲਗਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਕੌਣ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ? ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਆਈ.ਏ.ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰਾਂ, ਜੱਜਾਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਉਚੇ ਵਰਗ ਦੀ ਕਿ ਜੱਟਾਂ ਅਤੇ ਕਾਮਿਆਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅੱਧ ਪੜ੍ਹ ਹੀ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਜੇ ਮੈਂ ਡਿਕਟੇਟਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਦਰੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ' ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੱਟਾਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਤੇ ਆਈ.ਏ.ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰ ਅਤੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਗ਼ਦਾਰੀ ਸੀ ਉਪਰਲੇ ਤਬਕੇ ਦੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੇਚਣ, ਇਹਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਉਹ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਗਾਲ਼ਾਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਖਿੱਦੇ ਖੂੰਡੀ ਖੇਡਦਾ ਜਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਸੂਸੀ ਨਾਵਲ, ਨਜ਼ਮਾਂ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀਆਂ। ਆਧੁਨਿਕ ਗਿਆਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ।

ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਰੰਗ ਸੀ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ? ਅੱਧ ਪੱਕੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਸੀ? ਕਿਸੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਕਾਤਰ ਨੂੰ। ਕਿਸੇ ਅੱਧ ਖਿੜੇ ਬੰਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ? ਮੇਰੇ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਲਿੱਪੀ ਸੀ? ਜਜ਼ਬੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਟਕਰਾਉਂਦੇ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੌੜਦੀ ਹੋਈ ਲੀਹਾਂ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ? ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈ ਗਈਆਂ?

ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਲੋਕ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਭੁੱਚਰ-ਮੇਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬੋਲਿਆ, "ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਨਿਪੁੰਸਕ ਹਾਂ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਕਲਾਸ ਰੂਮਾਂ ਵਿਚ ਭੌਂਕਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਸਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਟਲੈਕਚੁਅਲ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਖ਼ਿਆਲ ਲਈ ਲੜਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਡੀ ਵੀ ਕੋਈ ਜੂਨ ਏ? ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਂ। ਪਰ ਜੇ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਹਟ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਦਰਅਸਲ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿੱਠੂ ਹਾਂ...ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ। ਬੁਜ਼ਦਿਲ। ਡਰਪੇਕ। ਦੋਗਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਖੰਡੀ।"

ਭੁੱਚਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪੈਰ ਪੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਉਲੀ ਚਮਕ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਥ ਮਾਰ ਮਾਰ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ

ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਭੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾਂ, ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ ਐ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖ ਸਕੇ। ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਅਸੀਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦੇ ਆਂ ਪਰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਜ਼ਲਾਲਤ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਦਰਸ਼, ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਬਕਵਾਸ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਭ ਬਕਵਾਸ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਤੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਂ।”

ਮੋਟੀ ਤਾਜ਼ੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਰਵਨੀਤ ਕੌਰ ਬੈਠੀ ਕੋਨੀਅਕ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਸਤੌਲ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇੜ ਸਕੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਆਲੂਆਂ ਵਾਲੇ ਪਰਾਂਠੇ ਖਾਂਦੀ ਤੇ ਡਾਂਗ ਗੱਡਵੀਂ ਚਾਹ ਪੀਂਦੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੱਲ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਆਂਡੇ ਵਰਗੀਆਂ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਜਜ਼ਬੇ-ਸਿੰਮੇ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਕਾਂਗੜਾ ਚਿਤਰਕਲਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤ ਵਾਂਗ ਸਨ।

ਉਹ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਘੱਗਰੇ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਜੜੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਦੇ ਲਹਿੰਗੇ ਪਹਿਨਦੀ। ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਮੇਕ ਅੱਪ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਮੇ ਨਹੂੰਆਂ ਉਤੇ ਕਾਲਾ ਜਾਂ ਹਰਾ ਪਾਲਿਸ਼ ਲਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਲਚਰਲ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੀ ਤੇ ਅਫ਼ਸਰੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਥੀਏਟਰ ਤੇ ਆਰਟ ਦੀ ਸੂਝ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਰਵਨੀਤ ਕੌਰ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਪਾਰਖੂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਰੁਧ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਆਖ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਕੌਣ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਆਰਟ ਦੀ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਲਈ ਤਿੰਨ ਵਧੀਆ ਨਾਟਕ ਕੀਤੇ। ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਨਾਟਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ। ਐਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੀ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਚੁਣਦੀ ਤੇ ਬੈਕ ਸਟੇਜ ਕੰਮ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਕੀ ਮਿਲਿਆ? ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ। ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਨੋਟਿਸ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਹੁਣ... ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਮੱਛੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭਾਵੇਂ ਅੰਕੜਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ। ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।”

ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਤੇ ਕਾਲੀ ਮਖ਼ਮਲੀ ਵਾਸਕਟ ਵਾਲਾ ਬੁੱਤ ਘਾੜਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਕੇ ਜਰਮਨੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਲਾ

ਭਵਨਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਇਕ ਜਰਮਨ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਯੌਰਪ ਨੂੰ ਗਾਹਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗਾ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਬੱਸ ਲੂਣ ਦੀ ਖਾਨ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਖਾਨ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਉਹ ਲੂਣ ਬਣ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੀਡਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਲਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਖੋਖਲੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦੇਸੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਹੈਂਕੜ, ਉਹੀ ਆਕੜ, ਉਹੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਤਾਕਤ।”

ਗੁਰਚਰਨ ‘ਚੰਨੀ’ ਇਕ ਬਾਗੀ ਥੀਏਟਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਚੌਕਾਂ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਖਣ ਲਗਾ, “ਸਾਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤੇ ਮਾੜੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਬੜੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਕੌਣ ਸੀ? ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਗਿੱਲ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬੁਲਾਉ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁੱਛਣਗੇ, “ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨਾ ਹੈ?” ਜੇ ਆਖੋ, “ਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆ ਜਾਉ!” ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਦਘਾਟਨਾਂ, ਆਨੰਦ ਕਾਰਜਾਂ, ਜਲਸਿਆਂ, ਦੀਵਾਨਾਂ, ਭੋਗ ਤੇ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਤੇ ਫੀਤੇ ਕੱਟਣ ਵਿਚ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਐ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਲਚਰ।”

ਇਕ ਸੁਨਹਰੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਆਲੋਚਕ ਬੋਲਿਆ “ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕਿਉਂ ਦੌੜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਕਲਾਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਸਰਕਾਰ ਪਿਛੇ ਦੌੜਦੇ ਸਨ? ਉਹ ਰਚਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਸ਼ਰਤ ਐ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ। ਆਰਟਿਸਟ ਦਾ ਧਰਮ ਐ ਕਿ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜੇ। ਸਥਾਪਤ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨੇ। ਭਲਾ ਦਸੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਿਉਂ ਮਦਦ ਕਰੇ ਆਰਟਿਸਟਾਂ ਦੀ। ਆਰਟਿਸਟ ਤਾਂ ਬਾਗੀ ਕੌਮ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੁਹਾੜਾ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੱਕ ਛੱਡੇ। ਪਰ ਇਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਪਿਛੇ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਕਲਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ।”

ਗੁਰਚਰਨ ਬੋਲਿਆ, “ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੰਨ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹ ‘ਚ ਡੱਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜ ਦੀ। ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਨਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਹੈ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ। ਅੱਧਾ ਤਿੱਤਰ, ਅੱਧਾ ਬਟੇਰ। ਜੇ ਇਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਲਾਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ

ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਦੌੜਣਗੇ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਆਪਣੇ ਅੰਗੂਠੇ ਹੇਠ ਦੱਬ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲੈਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ, ਜਾਂ ਦੁਧ ਦੀ ਬੋਤਲ ਹੀ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਹੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਭੰਡੀਏ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਬਣੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰ ਸਕੀਏ।?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਰਟ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਮੁਰਗੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਉਹ ਝੱਟ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਮੁਰਗਾ ਬਿਨ ਬਾਂਗਾ ਏ ਕਿ ਦੇਸੀ ਜਾਂ ਪੋਲਟਰੀ ਫ਼ਾਰਮ ਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਕੌਣ ਹਨ। ਕੋਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਜੱਜ, ਕੋਈ ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰ, ਕੋਈ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਵੀ, ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਨਾਟਕ-ਕਾਰ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਕਦਰ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਆ ਬੈਠੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਿਰਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਬਗ਼ੈਰ ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਪਨਪ ਸਕਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਸਾਹਿਤ, ਨਾ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨ। ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬਣੀ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਬਾਨ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਹਵਾ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਚੰਡੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਲੋਚ ਤੇ ਚਮਕ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, “ਮਿਸਟਰ ਗਾਰਗੀ, ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਨਿਰੀ ਬਕਵਾਸ ਹੈ! ਘਟੀਆ ਸੈਕਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਕਲਚਰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਅਸਰ ਹੈ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ। ਸੈਕਸ ਤੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਨਾਲ ਪਲਦੀ ਸਭਿਅਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਭਲਾ ਅਸ਼ਲੀਲ ਸਾਹਿਤ ਕਿਉਂ ਰਚਦੇ ਹੋ? ਕਿਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ ਲਿੰਗ ਤੇ ਸੈਕਸ ਦੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ? ਕੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਲਿਖਣ ਜੋਗਾ? ਬਲੈਕ ਮਾਰਕਿਟ ਤੇ ਸਮਗਲਿੰਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨੰਗੇਜਵਾਦ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਗਏ ਹੋ। ਘਟੀਆ, ਬਰਡ ਰੇਟ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰੀ। ਕਿਉਂ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤੇ ਹਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੈਕਸ ਤੇ ਮੰਮਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ?”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸਾਡੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ? ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਵਾਲਾ ਕੌਤਵਾਲ? ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੱਥ ਉਤਨਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਸਿਰ

ਜਾਂ ਮੰਮੇ। ਤੂੰ ਮੰਮੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਸਲੀਲ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ ਕੌਣ? ਹਰ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਮੰਮਾ ਚੁੰਘਾ ਕੇ ਹੀ ਪਾਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਮਮਤਾ ਦੇ ਸੋਮੇ ਵਿਚੋਂ। ਤੇ ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀਲ ਆਖਦੇਂ? ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਅਸਲੀਲਤਾ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਦੇ ਵਰਤਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਉਤੇ ਮੁਨੁਸਰ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕ ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ, ਨਿੰਮਾ ਨਿੰਮਾ, ਕੂਲਾ ਕੂਲਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੂਲੀਆਂ ਕੂਲੀਆਂ ਤੇ ਚੋਪੜੀਆਂ ਚੋਪੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਅਸਲੀਲ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਵੀ ਅਸਲੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਨਸਾਨੀ ਜਿਸਮ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ। ਪੇਂਟਰ ਤੇ ਬੁੱਤ-ਘਾੜੇ ਨੰਗੇ ਹੁਸਨ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਉਹ ਨੰਗੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਘੜਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੰਗੀ ਕਲਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਆਲੋਚਕ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਪੁਰਾਣੇ ਆਰੀਆ ਸਾਮਾਜੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਵਾਂਗ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਗਲਤ ਤੱਕੜੀ ਵਿਚ ਤੋਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਆਦਤ ਹਸਨ 'ਮੰਟੋ' ਉਪਰ ਇਸ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਘਾਟਣ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਮੰਮਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜੱਜ ਲੰਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ੇਖ ਸੀ। ਮੰਟੋ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਹਜ਼ੂਰ, ਮੈਂ ਔਰਤ ਦੇ ਮੰਮਿਆਂ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਾਂ? ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਉਸਤਰਾ' ਕਹਾਂ ਜਾਂ 'ਮੇਜ਼' ਜਾਂ 'ਮੂੰਗਫਲੀ'? ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਅੱਜ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹੋ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ।"

ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਫੁੰਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ, 'ਮਿਸਟਰ ਗਾਰਗੀ ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ? ਤੂੰ ਸੁਣਿਐਂ ਕਦੇ ਜੱਟਾਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਤੇ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ? ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲਦੇ, ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ, ਮਚਾਕੇ ਮਾਰਦੇ, ਲੜਦੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਹੱਸਦੇ ਹਨ? ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਪੱਕੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਬਾਬਾ ਦਰਵਾਜ਼ਿਉਂ ਬਾਹਰ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਵੜਦਾ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਚੌਂਦੀ ਚੌਂਦੀ ਗਾਲ੍ਹ ਵੀ ਕੱਢਦਾ। ਤੀਵੀਂਆਂ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿਰ ਤੇ ਪੱਲਾ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਹੱਸਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਤੀਵੀਂਆਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਲੁੱਚੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅਸਲੀਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਨੰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ, ਜੋ ਚੀਜ਼ ਮੱਧ-

ਵਰਗੀ ਆਦਮੀ ਲਈ ਅਸਲੀਲ ਹੈ, ਉਹ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਸੁੱਚੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

ਇਹ ਬਹਿਸ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਆਸੀ ਝਗੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਦੇ ਧੜੇ ਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਤਰੱਕੀਆਂ ਬਾਰੇ।

ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬਹਿਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਮਸਲੇ ਸਨ, ਜ਼ਾਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਜ਼ਾਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ। ਇਸ ਬਹਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੁਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਸੇਧ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸੀਮਤਾ ਸੀ ਬੋਲਣ ਵਿਚ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਸਭ ਲੋਕੀ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਭੂਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਭ ਲੋਕ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਨਿਤ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਜਾਂਦੇ। ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਜੋ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਹੀ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲੇ, ਉਹੀ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਉਹੀ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ। ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਸਬਕ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਆਏ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਖੁੰਡੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੁੰਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਮੇਰੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪੁੱਠੇ ਤੇ ਸੌੜੇ ਸਨ। ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਸੀ ਗੱਲਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗੁੱਝੀ ਸੈਕਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਉਸਤਾਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹੜ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਮਤਾ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਅਤਿਪਤ ਵਾਸਨਾ ਲਈ ਵਰਤਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਸਤਾਨੀ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਦੀ, ਦੁਲਾਰਦੀ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਦੁਲਾਰ ਗਰਮ ਚੁੰਮਣ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਮ ਬਿਸਤਰੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ।

ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁੱਚਾ ਸੀ, ਖੂਬਸੂਰਤ, ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਖਤਰੇ ਦੇ, ਉਸਤਾਨੀ ਜਿੰਨੀ ਕਰੜੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮਮਤਾ ਆਕ੍ਸ਼ਨ ਵਧੇਰੇ ਜਾਗਦਾ।

ਕੁੜੀਆਂ ਇਕੋ ਕਿਉਬੀਕਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਪੱਕੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੀਆਂ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੀ ਦੀ ਸਾਡੀ ਜਾਂ ਬਲਾਊਜ ਪਾ

ਲੈਂਦੀਆਂ, ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੀਆਂ, ਇਕੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਕਈ ਵਾਰ ਗਤ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੀਆਂ, ਪੱਕੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ। ਇਹ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਿਘਲ ਕੇ ਕਾਮ ਮੱਤਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਜਿਣਸੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ — ਵੇਗ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਬਣਾਂ।

ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਕੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਜੁਦਾ ਹੋਣ ਲਗੇ ਵੀ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਨਾ ਸਹਿ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਕ ਦੂਜੀ ਲਈ ਤੜਪਦੀਆਂ, ਰੋਂਦੀਆਂ ਤੇ ਇਸ਼ਕੀਆ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਦੀਆਂ। ਉਹ ਘੜੀਆਂ ਗਿਣਦੀਆਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ। ਸਮਾਜ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸੂਮ ਸਮਝ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਵੇਗ ਨਾਲ ਮੱਚੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਸਨ।

ਮੈਂ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਯਾਂ ਯੈਨੇ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ' ਸਟੇਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੜੀਆਂ ਚੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰ ਹਨ — ਦੋ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੈਡਮ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਮੀਰ ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਸੌਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮਾਲਕਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਖੇਡ ਖੇਡਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਭੈਣ ਮਾਲਕਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਸ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ। ਮਾਲਕਣ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਦੀ ਵਾਰੀ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਭੈਣ ਮਾਲਕਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਭੈਣ ਨੌਕਰਾਣੀ। ਇਕ ਭੈਣ ਦੂਜੀ ਉਤੇ ਜਿਨਸੀ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਭਾਗਣ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਪਿਲਾ ਕੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਰਦਿਆਂ ਤੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੁਰਮ ਦੀ ਸ਼ਹਿਨਸਾਹਿਤ ਤੇ ਅਜਮਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਭੈਣ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਸੁਟਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਉਲਾਰ ਸੰਭੋਗ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਡਰ ਗਈਆਂ। ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਕਾਸਟ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਸਮਝਾਇਆ। ਸਿੱਧੀ ਰੀਹਰਸਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀ

ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸੰਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਕੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਸਮਝਣ। ਜਾਂ ਦੋ ਸਹੇਲੀਆਂ ਜੋ ਬੜੀਆਂ ਨੇਕ ਤੇ ਸੁੱਚੀਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਇਕ ਕਿਉਬੀਕਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਕੱਠੀਆਂ ਖੇਡਦੀਆਂ, ਇਕੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ, ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਸੌਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਯਕਦਮ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਡੁੱਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੱਕੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ, ਲੜਦੀਆਂ, ਈਰਖਾ ਤੇ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀਆਂ, ਹੁੱਸਦੀਆਂ ਤੇ ਮੰਨਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਭੋਲ ਹੀ ਦੋ ਉਲਾਰ ਸੰਭੋਗ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿੱਦਤ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਾਸਤੇ 'ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ' ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਰੀਹਰਸਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਨਾਟਕ ਨੇ ਟੈਗੋਰ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਭਰਪੂਰ ਸੰਗੀਤਮਈ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਯੱਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਹੁੰਮ ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ।

ਨਾਟਕ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਟੈਗੋਰ ਥੀਏਟਰ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਮੇਕ-ਅੱਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਕੇ ਪਰਦਾ ਉਠਣ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਮੰਚ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਐਕਟਰ ਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਮਸਰੂਫ਼ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚੈੱਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਯਕਦਮ ਧੱਕਾ ਲਗਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਾਲਾ ਜੱਗੀ, ਜੋ ਹੀਰੋਇਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਗਾਇਬ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਲਾ ਦੇਖੀ ਸੀ? ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ?

ਇਕ ਦਮ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਮਿਸਿਜ਼ ਕੁਸ਼ਲਿਆ ਰਾਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਰੋਕ ਨਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਦੋ ਪਾਸ ਮੰਗੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਘੱਲ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਨਿਯਮ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਸੀਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਮਨਿਸਟਰ ਤੇ ਹੋਰ

ਵਜ਼ੀਰ, ਦੂਜੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ, ਤੀਜੀ ਤੇ ਚੌਥੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਡੀਨ ਤੇ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਆਦਿ, ਤੇ ਪੰਜਵੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਤੇ ਦੋ ਪਾਸ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਨੇ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਸੀਟਾਂ ਨਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਖੌਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਕੁਸ਼ਲਿਆ ਰਾਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਕਲਚਰਲ ਸੂਬੇਦਾਰਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕਲਾਤਮਿਕ ਸਭਾਵਾਂ ਤੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਉਤੇ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਥੀਏਟਰ ਤੇ ਆਰਟ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਆਕੜ ਨਾਲ ਫਤਵੇ ਦਿੰਦੀ। ਆਵਾਜ਼ ਪਤਲੀ ਤੇ ਘੁੱਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲੇ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਲਾਡ-ਭਰਿਆ ਦਬਕਾ ਤੇ ਜਲਾਲ ਸੀ ਕਿ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੱਬੀ ਖਾਂ ਵੀ ਉਸ ਅੱਗੇ ਨਰਮ ਪੈ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤੇ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਕਸਟੋਡੀਅਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਆਲ੍ਹਾ ਕੁੜੀਆਂ ਉਹਦੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸਨ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਨੂੰ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਲਾ ਜੱਗੀ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਣ ਲਗਾ ਤੇ ਤੇਲੀਆਂ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ। ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਦੌੜਿਆ, ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਮਾਲਾ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਗਿਆ। ਵਾਰਡਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬਾ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਬਤੌਰ ਚੀਫ਼ ਗੈਸਟ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਥੇ ਸਵਾਲੀ ਬਣਿਆਂ ਖੜਾ ਸਾਂ।

ਯਕਦਮ ਮੈਂ ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਹਾਕੀ ਦੇ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚੋਂ ਦੌੜਦੀ ਹੋਈ ਆਈ। ਉਸ ਦੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹਾਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਆ ਗਏ।

ਮੈਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਵਲ ਗਿਆ ਜੋ ਕਾਲਜ ਦੇ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਨੌਕਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਚਾਹ ਪਾਰਟੀ ਉਤੇ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਖੜਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮਾਲਾ ਦੀ ਥਾਂ

ਕਿਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਜਾਂ ਕਿਹੜਾ ਸੀਨ ਕੱਟਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਮੋਟਰ ਕਾਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਉਤਰੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਬਦਲਣ ਆਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਮਾਲਾ ਬਗ਼ੈਰ ਇਹ ਨਾਟਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਹਾਂ ਉਤਸਵ ਉਤੇ ਇਹ ਨਾਟਕ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਜੇ ਮਾਲਾ ਨਾ ਗਈ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਿਰ ਦਰਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਐ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਹ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਟਕ ਫੇਲ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਾਸ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੋ ਟਿਕਟ ਮੰਗੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਕਤਾਰ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ 'ਚ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ।”

ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਜੱਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਖੜਾ ਮੁਲਜ਼ਮ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ, ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਖ਼ਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਦੋ ਖਾਸ ਕੁਰਸੀਆਂ ਲਗਵਾ ਦਿਆਂਗਾ, ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਿਜ਼ਾਜ ਠੰਢਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਮਾਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਥੀਏਟਰ ਨੂੰ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਸਨ। ਮਾਲਾ ਦੌੜ ਕੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੇਕ-ਅੱਪ ਕਰਨ ਲਗੀ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗਾਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਉਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਸੀ ਤੇ ਪੁੱਤ ਸ਼ਸ਼ੁਪਾਲ ਨੇ ਨੜਿੱਨਵੇਂ ਵਾਰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਰ ਵਾਰ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਮਹਾਂ ਯੋਧੇ ਹੈਕਟਰ ਨੂੰ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਰਕਾਰੇ ਨੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਚੰਡ ਮਾਰੀ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਹੈਕਟਰ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਭੜਕ ਕੇ ਜੰਗ ਦਾ ਇਲਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਹੈਕਟਰ ਸ਼ਾਂਤ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਰਾਮ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਉਤੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕੀ।

6

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਪਰੇਡ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਆਈ। ਟੈਗੋਰ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਪਰੇਡ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ। ਰਾਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਮਾਡਲ ਲਗੀ।

ਰਾਜੀ ਨੇ ਤਨਖਾਹ ਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਬੰਬਈ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਗੀ। ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਦੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸੇਠ ਦੀ ਦਾਸਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੀ ਫ਼ਿਲਮ ਸਟੂਡਿਓ ਦੀ ਥਾਂ ਸੇਠ ਦੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜੀ ਡਰ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਪਰੇਡ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬਿਹਬਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਤੇ ਨਿੱਘੇ ਰਸਮੀ ਖਤ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਨੇ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਰਾਜੀ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਫਿਲਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਾਣੇ ਯਾਦ ਸਨ। ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸੀਨ ਤੇ ਡਾਇਲਾਗ ਹੂਬਹੂ ਦੁਹਰਾ ਸਕਦੀ ਸੀ — ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੀਨ, ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਦੇ ਸੀਨ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸੀਨ, ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਸੀਨ, ਦਰਦ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦੇ ਸੀਨ। ‘ਫਿਲਮ ਫੇਅਰ’, ‘ਸਟਾਰ ਐਂਡ ਸਟਾਈਲ’ ਤੇ ‘ਸਕਰੀਨ’ ਬਾਕਾਇਦਾ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਾਈਵੇਟ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਵਡੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅੱਗੇ ਖੜੀ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ। ਫਰਕ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਨਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਫਿਲਮ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸਟਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਮਰ ਸਹੀ ਨਾਪ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਸਡੌਲ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਦਿਲਕਸ਼ ਸਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਨੌਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖਦੇ ਦੇਖਦੇ ਉਸ ਨੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਦੇ ਨਾਜ਼, ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਆਂ ਅਦਾਵਾਂ ਤੇ ਰਸੀਲੇ ਢੰਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਏ ਸਨ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਫਿਲਮ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਹੀਰੋਇਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ਿਕ। ਕੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਉਸ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਸ ਕਿਰਨ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਰਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਟਿਲਜ਼ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਕਿਰਨ ਨੇ ਯੂਜੀਨ ਓ ਨੀਲ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ‘ਡੀਜ਼ਾਇਰ ਅੰਡਰ ਦੀ ਐਲਮਜ਼’ ਵਿਚ ਐਬੀ ਦਾ ਰੋਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਕਿਰਨ ਦਾ ਐਡਰੈੱਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਬੇਦੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਰਨ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਿਲਮ “ਏਕ ਚਾਦਰ ਮੈਲੀ ਸੀ” ਵਿਚ ਰਾਣੋ ਦੇ ਪਾਰਟ ਲਈ ਚੁਣ ਲਿਆ।

ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ। ਭਲਾ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ? ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ?

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬੇਦੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਰਨ ਬਾਰੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਰਾਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨੀਲਾ ਸ਼ੋਅਲਾ ਭੜਕਿਆ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਤੈਨੂੰ ਖ਼ਿਆਲ ਹੀ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਦਾ? ਤੂੰ ਕਿਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ? ਕੀ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ...”

ਉਹ ਟੋਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੂੰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਮੈਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁਛਦੀ ਆਂ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਭੂਤਨੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਐ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਤੂੰ ਜਾਨਣੈ ਚਾਹੁੰਨਾ ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ? ਮੈਂ ਦਸਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਐ। ਤੂੰ ਚਾਹੁੰਨਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੇਰੀ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਰਵਾਂ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਿਖਾਰਨ ਬਣ ਕੇ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਠ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਇਹੋ ਲਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਐਕਟਰੈਸ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਤੇਰੀ ਲੋਡੀ ਹਾਂ।”

“ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਬੇਸਬਰੀ ਐਂ।”

“ਹਾਂ, ਸਬਰ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।”

“ਤੂੰ ਚਾਹੁੰਨੀ ਐਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਤਸਵੀਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੇ, ਫ਼ਿਲਮੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਹੋ ਜਾਏ?”

“ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣਾ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ! ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ?”

“ਹਰ ਕੋਈ ਤੈਨੂੰ ਇਹੋ ਆਖੇਗਾ। ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਐ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਫ਼ਿਕਰੇ ਆਖਣ ਦੀ। ਤੈਨੂੰ ਕਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਮਿਲਣਗੇ ਜੋ ਆਖਣਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕਮਾਲ ਦੀ ਐਕਟਰੈਸ ਐਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਹਰ ਸੁਹਣੀ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਫ਼ਿਕਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਐਕਸਪੁਲਾਇਟ ਕਰਨਗੇ।”

ਉਹ ਭੜਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਐਕਸਪੁਲਾਇਟ ਕਰ ਰਿਹੈਂ!”

“ਕੀ ਪਤਾ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਐਕਸਪੁਲਾਇਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ।”

“ਤੂੰ ਕਰ ਰਿਹੈਂ ਮੈਨੂੰ ਐਕਸਪੁਲਾਇਟ! ਪਰ ਮੈਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਫ਼ਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਤੇ ਚੀਖ ਚੀਖ ਕੇ ਆਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਆਉ! ਮੈਨੂੰ ਐਕਸਪੁਲਾਇਟ ਕਰੋ। ਮੇਰੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ। ਮੇਰੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ। ਮੇਰੀ ਕਲਾ ਨੂੰ। ਆਉ ਮੈਨੂੰ ਐਕਸਪੁਲਾਇਟ ਕਰੋ! ਪਰ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਰਟ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੇ ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦੇਵਾਂਗੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵਡੀ ਐਕਟਰੈਸ ਬਣਾਂਗੀ। ਫ਼ਿਲਮ ਸਟਾਰ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਮਰੋੜਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਦਿਖਾਵੇਂਗੀ ਮੈਨੂੰ? ਬੇਸ਼ਰਮ! ਅਹਿਸਾਨ ਫਰਾਮੋਸ਼! ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਕੀ ਸੀ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੁਨਰ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਚੇਤਨਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ। ਮੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਤੂੰ ਕੀ ਐਂ? ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਕਲਚਰਲ ਵਿਧਵਾ!”

ਉਹ ਯਕਦਮ ਪਿਛੇ ਹਟ ਕੇ ਛਾਤੀ ਪਿਟ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਹਾਂ, ਮੈਂ ਵਿਧਵਾ ਹਾਂ!” ਕਲਚਰਲ ਵਿਧਵਾ! ਤੂੰ ਮਰ ਚੁਕੀਐਂ ਮੇਰੇ ਲਈ!”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੱਕਾ ਦਿਤਾ, “ਜਾਹ ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਆਏ ਜਾਹ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਜ਼ੀ ਆਏ ਕੰਮ ਕਰ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੱਕਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ।

ਉਹ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਹਫਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਜਾਨਵਰ, ਵਹਿਸ਼ੀ ਦਰਿੰਦੇ। ਤੈਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਪਈ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ? ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲ ਤੇਰੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ, ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹੀ, ਤੇਰੀ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਤੂੰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਜੁੱਤੀ ਵਾਂਗ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ? ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗੀ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਡਰਾਮਾ ਕਰਦੇਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਾ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਵਾਂਗੀ। ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਰਾਕਸ਼ਸ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੋਂ ਚੀਖ ਚੀਖ ਕੇ ਆਖਾਂਗੀ ਇਹੋ ਗੱਲ। ਮੈਂ ਆਖਾਂਗੀ ਕਿ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂਗੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਸਿੱਧੀ ਤੇਰੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਕੋਲ ਜਾ ਦਸਾਂਗੀ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ।”

ਮੈਂ ਗਰਜਿਆ, “ਤੂੰ ਜਿਸ ਕੋਲੇ ਮਰਜ਼ੀ ਆਏ ਜਾਹ। ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਕੋਲ ਜਾਹ! ਭਾਵੇਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕੋਲ ਜਾਹ!”

ਉਹ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਧਰਤੀ ਪਿੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗਰੂਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਮੁੱਕੀ ਵੱਜੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਤੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਾਜੂਦ ਪੰਘਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ, ਰੋ ਨਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਐ... ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ। ਕੀ ਕਰਾਂ? ਜਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੀ ਐਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਨਾਟਕ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਉਸਾਰਨ ਨੂੰ... ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ। ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕਠੇ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਉਹ ਹਿਚਕੀਆਂ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੁਣ

ਉਨੱਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਿਰਦ ਸਿਆਹ ਘੇਰੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ...
ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਕਰਾਂਗੀ ਤਾਰੇ ਦਾ ਪਾਰਟ। ਕਦੋਂ ਬਣਾਂਗੀ ਤੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਸੰਤੀ ਤੇ ਚੰਦੀ।
ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਜਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਰੀਆਂ ਸਧਰਾਂ, ਸਾਰੇ ਖੁਆਬ, ਸਾਰੀਆਂ
ਉਮੀਦਾਂ...”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਰਾਜੀ, ਤੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਐਂ। ਤੂੰ ਕਦੇ ਬੁੱਢੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਂਗੀ।
ਜਦ ਤੀਕਰ ਤੇਰੇ ਇਹ ਹੱਥ ਹਨ, ਇਹ ਅੱਖਾਂ, ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ...ਤੂੰ ਕਦੇ ਬੁੱਢੀ ਨਹੀਂ
ਹੋਵੇਂਗੀ।”

“ਜੇ ਮੈਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਂਗਾ?”

“ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਐਂ।”

“ਡਰਦੀ ਆਂ ਕਿ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਪਾਗਲ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਚਲਿਆ
ਜਾਵੇਂ।”

“ਕਦੇ ਨਹੀਂ।”

“ਕਸਮ ਖਾਹ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦਾ ਰਹੇਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਛੱਡ
ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਏਂਗਾ। ਕਸਮ ਖਾਹ ਕਿ ਤੂੰ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ
ਰਹੇਂਗਾ।”

“ਮੈਂ ਕਸਮ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ...”

“ਕਸਮ ਖਾਹ ਕਿ ਤੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇਂਗਾ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ
ਰਹੇਂਗਾ।”

“ਹਾਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ।”

“ਜੇ ਮੇਰੀ ਟੰਗ ਟੁੱਟ ਜਾਏ, ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗ ਪੈ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਂ
ਬਦਸੂਰਤ ਹੋ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇਂਗਾ।”

“ਹਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ। ਜਦ ਤੀਕਰ ਤੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ
ਤੇਰੇ ਹੋਠਾਂ ਵਿਚ ਤੜਪ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।”

ਉਸ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਧੋ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ
ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਰਮੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ
ਬਟੂਏ ਵਿਚੋਂ ਗੀਤਾ ਕੱਢੀ ਤੇ ਆਖਿਆ:

“ਮੈਂ ਗੀਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਬਟੂਏ ਵਿਚ ਰਖਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ
ਦਿੰਦੀ ਹੈ।”

“ਤੂੰ ਇਸ ਗੀਤਾ ਉਪਰ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਕਸਮ ਖਾਹ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿਆਰ
ਕਰੇਂਗਾ।”

ਮੈਂ ਗੀਤਾ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਕਸਮ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ
ਤੇਰਾ ਰਹਾਂਗਾ।”

“ਕਸਮ ਖਾਹ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸੰਭੋਗ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏ!”

“ਹਾਂ, ਕਸਮ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ।”

“ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਏਂ!”

“ਹਾਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ।”

ਉਸ ਨੇ ਗੀਤਾ ਫਿਰ ਬਣਾਏ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ। ਆਖ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬੀਵੀ ਆਂ, ਸਦਾ ਲਈ।”

“ਹਾਂ, ਸਦਾ ਲਈ।”

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਲੀ ਦੇ ਬੰਦ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਆ ਮੇਰੇ ਮਹਿਬੂਬ, ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਗ ਜਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋ ਦੇ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਰਵੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗਰਮ ਸਾਹ...

ਮੇਰੇ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਥੇ ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡੇ ਰਲ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਤੇ ਐਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੈਲਾਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਚਾਲ ਚਲਣ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰੱਪਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ।

ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ?

ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਆਦਰਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠਾ, ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਖਿੱਲਰੀ ਦਾੜੀ ਨੂੰ ਪਲੋਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਮਕ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਉਂ, ਕੀ ਕਸ਼ਟ ਐ?”

ਉਹ ਅਕਸਰ ਇਸੇ ਫਿਕਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਦਾੜੀ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦਾ ਹੋਇਆ ਲਾਗਲੇ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਠੰਢੀ ਕੌਫੀ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੰਦਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਕਸ਼ਟ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਆਖਿਆ, “ਇਹ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਐ,

ਠੱਗਾਂ ਦਾ। ਤੂੰ ਘਬਰਾ ਨਾ, ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ। ਇਹ ਖੁਦ ਹਰ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਮਗਰ ਲਾਲਾ ਡੋਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਆਰਟਿਸਟ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਨਿਰਾ ਪਖੰਡ।”

“ਫਿਰ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕਿਉਂ ਐਂ?”

“ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਖੰਡੀ ਆਂ,” ਉਹ ਬੋਲਿਆ “ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਉ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁੰਡੇ ਬਣ ਜਾਉ। ਫਿਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁੱਖ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੀ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਐ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਚੰਦਾ ਦਿਤਾ। ਬਸ ਹਰੇਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ਐ, ਹਰ ਪਦਵੀ, ਹਰ ਆਦਮੀ, ਹਰ ਮਾਲ ਵਿਕਾਊ ਐ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਟੋਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਫੈਸ਼ਨ ਚੱਲ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਅਮੀਰ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਸਮੇਤ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਰਲਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਐ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਲਗੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦੇ?”

ਉਸ ਨੇ ਕੰਧ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, “ਉਹ ਦੇਖ ਇਟਲੀ ਦੀ ਕੁੜੀ, ਨੰਗੇ ਪੱਟ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਤੇ ਉਹਦਾ ਗਿੱਲਾ ਪਤਲਾ ਕਮੀਜ਼ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਝਾਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਜੋਬਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਛਲਕਦੇ ਅੰਗ ਮਲਮਲ ਦੇ ਕਮੀਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਲ੍ਹ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਲੀਡਰ ਆਏ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਕੇ ਇਸ ਫੋਟੋ ਵਲ ਤਕਣ ਲਗੇ। ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਐ ਉਹ ਇਸ ਸੈਕਸੀ ਫੋਟੋ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾ ਹੁੰਦਾ? ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਗਾਹਕ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਨਾਚ ਦੀਆਂ ਸ਼ੌਕੀਨ ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਤੇ ਪਤੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮਾਸੂਮ ਪਿੰਗਲਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਭਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਡਰ ਐ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ। ਪਰ ਉਹ ਬੇਵਕੂਫ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਸੈਕਸ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਐ...ਇਥੇ।” ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੋਟੀ ਮਧਰੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਠਕੋਰਿਆ, “ਇਥੇ।”

ਆਦਰਸ਼ ਮਸਾਂ ਸਵਾ ਕੁ ਚਾਰ ਛੁੱਟ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ। ਪੋਲੀਉ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵਿਸਾਖੀਆਂ ਉਤੇ ਤੁਰਦਾ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ

ਗੁਦਗੁਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਸਿਰ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਧਿਆਨ-ਯੋਗ ਸਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਟੇਢੇ ਜ਼ਾਵੀਏ ਤੋਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਅੱਖ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤਿਰਛੀ। ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਅਰਥ-ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਮਘਣ ਲਗਦੀ ਤੇ ਸਰਵ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਜਗ ਉਠਦੀਆਂ।

ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਦਿਮਾਗ ਸਨ, ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਕਈ ਮਧੂ-ਛੱਤੇ। ਉਹ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਛੇ ਵਖ ਵਖ ਅਣਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ, ਗਾਹਕਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਉਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਕੋ ਸਾਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ:

“ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਐਗਡਾ ਕਲਰ ਫਿਲਟਰ ਹੈ, ਤੇ ਆਟੋ ਇਨਲਾਰਜਰ...ਭੌਂਕ ਨਾ, ਦੋ ਕੌਫੀ ਕਰੀਮ ਤੇ ਛੇ ਚਿਕਨ ਸੈਂਡਵਿਚ...ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਉਸ ਹਰਾਮੀ ਨੂੰ, ਮੇਰੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਨਾ ਆਵੇ...ਹਾਂ, ਇਕ ਸੀਟ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਬੁੱਕ ਕਰ ਦਿਉ...ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਮੰਮੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਵੱਡੇ ਮੰਮੇ ਨਹੀਂ...ਹਾਂ, ਇਕ ਆਟੋ ਇਨਲਾਰਜਰ ਤੇ ਅੱਠ ਐਮ.ਐਮ. ਦਾ ਕੈਮਰਾ।”

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗਾ, “ਮੈਂ ਚੰਗੇ ਮਾਲ ਦਾ ਗਾਹਕ ਹਾਂ। ਚੰਗਾ ਕੈਮਰਾ, ਚੰਗਾ ਸਟੂਡੀਉ, ਚੰਗੇ ਫਿਲਟਰ...ਇਸ ਦਾ ਰਜ਼ਲਟ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਚੰਗੇ ਕੈਮਰੇ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਚੰਗੀ ਫੋਟੋ ਬਣਾ ਸਕਦੈ, ਖੂਬਸੂਰਤ...ਸਵੇਰ ਦਾ ਮੈਂ ਬੜੇ ਖਰਾਬ ਮੂਡ ਵਿਚ ਆਂ। ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੋਚ ਲਵਾਂ...ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭੌਂਕਣਾ ਪੈਂਦੈ। ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵਧੀਆ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ। ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਇਨਸਾਨ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੈ? ...ਕੀ ਗੱਲ ਐ? ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਐ। ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਲਵਾਂਗਾ...ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ, ਅੱਜ ਰਾਤ ਡਿਨਰ ਖਾਏਂਗਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ? ਮੈਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ।”

“ਹਾਂ...ਜ਼ਰੂਰ।”

“ਕਿੱਥੇ?”

“ਕਿਤੇ ਈ।”

“ਮਾਊਂਟ ਵਿਯੂ ਹੋਟਲ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ। ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵਜੇ। ਠੀਕ ਐ?”

“ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ,” ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

ਮੈਂ ਐਨ ਵਕਤ ਉਤੇ ਮਾਊਂਟ ਵਿਯੂ ਹੋਟਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਅਧੇ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਵਿਸਾਖਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੁਰਦਾ ਡਾਈਨਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੋ ਬਹਿਰਿਆਂ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਮੇਰੀ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਇਆ। ਆਦਰਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸਾਖੀਆਂ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਟਿਕਾ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ :

“ਕੀ ਪੀਉਗੇ?”

“ਕੁਝ ਵੀ,” ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

“ਬੀਅਰ, ਜਿੰਨ, ਵਿਸਕੀ, ਰਮ...?”

ਮੈਂ ਵਿਸਕੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਪੈਂਗ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿਤਾ। ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਟੇਕ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਠੋਡੀ ਥੱਲੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ। ਦਰਅਸਲ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਾਅਵਤ ਦਿਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਵਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਰ ਜਣੇ ਖਣੇ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਈਡੀਆਜ਼ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਫੋਕੇ ਤੇ ਬੇਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫੋਕੀਆਂ। ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮੈਂ ਬੁਕਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਨਵਾਂ ਆਈਡੀਆ ਨਹੀਂ ਜੋ ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ — ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਬੋਗਸ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਹੀ ਬੋਗਸ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸਦਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਮੰਦਰ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿੰਨੇ ਸੁਹਣੇ ਪੱਟ। ਕਿੰਨੇ ਸੁਹਣੇ ਮੰਮੇ। ਇਹ ਕੰਜਰ ਕਿਸੇ ਕੋਠੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ? ਸਭ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ... ਇਸ ਵਿਚ ਹਰਜ ਵੀ ਕੀ ਐ। ਭਲਾ ਮੈਨੂੰ ਦਸੋ, ਜੇ ਕੋਈ ਤੀਵੀਂ ਮੇਰੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਵਾਂਗਾ? ਜੇ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਹਰਜ ਐ? ਜੇ ਕੋਈ ਪੋਲਿਟੀਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਆਰਟ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪਾਲਿਟੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ

ਅਹੁਦੇ ਉਤੇ ਤੇ ਬਖਸ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਕੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਦਚਲਣੀ ਹੈ... ਪਾਪ... ਜੁਰਮ।”

ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, “ਇਹ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਐ। ਸੌਦਾ। ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਭੰਡੇਂ। ਇਖ਼ਲਾਕ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਾ ਬਣ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਆਰਟ ਵੇਚਦੈ, ਕੋਈ ਟੇਲੈਂਟ, ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ, ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ... ਸਭ ਇਕੋ ਗੱਲ ਐ। ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਖ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸਮਤ ਲੁੱਟੀ ਗਈ। ਤੇ ਮਰਦ ਵੀ ਹਰਾਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹੋ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਖਰਚਵਾ ਦਿਤੇ। ਦੋਨੋਂ ਝੂਠੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਹੈ।”

ਬਹਿਰਾ ਦੋ ਪੈਂਗ ਲੈ ਆਇਆ। ਆਦਰਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮਧਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਗਲਾਸ ਫੜਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਗਲਾਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਘੁੱਟ ਭਰੀ। ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਬਸ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਘਟੀਆ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵਾਏ ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਭਲਾ ਦਸੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਐ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਤ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਐ। ਤੁਹਾਡਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਅ ਚਾਹੇ ਜਾਉ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਅ ਚਾਹੇ ਪਿਆਰ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਅ ਚਾਹੇ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ... ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ... ਰਾਜੀ ਬਾਰੇ...”

ਰਾਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਜਾਉ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਐ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਲੋਕ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੇਈ ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ

ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਐਕਟਰੈਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਮੈਂ ਇਸ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਬਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਰੇ ਇਕ ਅਮੀਰ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਦਿਤਾ... ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਔਰਤ ਵਿਚ ਉਹੀ ਹੁਸਨ ਦਾ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਡੀਕਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵੇਗ ਦੀ ਸਹੀ ਮੂਰਤੀ। ਪੂਰੀ ਤੀਵੀਂ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਮੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਹੁਸੀਨ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ? ਜਿਸਮ ਦੇ ਪੂਰੇ ਆਨੰਦ ਦਾ, ਦੋ ਜਣਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰਣ ਮਿਲਾਪ ਦਾ, ਉਬਲਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੇ ਇਸ ਡੰਗ ਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੋਂ ਹਾਂ... ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ। ਪੰਜ ਸਾਲ... ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਉਸ ਨਾਲ... ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ... ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲਗਦੇ ਨੇ... ਇਤਨੇ ਭਰੇ ਭਰੇ... ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਿਆਰ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਐ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਉਤੇ ਕੀ ਹੋਏਗਾ? ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਨਸਾਨ ਫ਼ਾਇਦੇ ਨਹੀਂ ਗਿਣ ਸਕਦਾ... ਭਲਾ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੰਤਵ ਹੈ ਇਸ ਦਾ? ਕੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ ਇਸ ਦੀ? ਸਿਰਫ਼ ਮੌਤ। ਬਸ ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਲੜਦੇ ਹਾਂ, ਝਗੜਦੇ ਹਾਂ, ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ... ਪੈਸਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਦੇ ਹਾਂ... ਬਸ ਆਖਿਰ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਣ ਲਈ। ਆਖ਼ਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ — ਮੌਤ!”

ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, “ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਦਕ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਚੱਖਣ ਦੀ ਵੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੋਲਾ ਗੁਦਗੁਦਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਉਤੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ।

ਜੱਨਤ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਕੇਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਮਨੂੰ ਤੇ ਜੱਨਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੇਕ ਦੁਆਲੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੱਨਤ ਨੇ ਗੱਲਾਂ ਫੁਲਾ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀਆਂ ਤੇ ਲੰਮੀ ਫੂਕ ਮਾਰੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ 'ਹੈਪੀ ਬਰਥ ਡੇ ਟੂ ਯੂ' ਗਾ ਕੇ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ।

ਜੱਨਤ ਨੇ ਪਿਆਜ਼ੀ ਫਰਾਕ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਬੋਲੀ, "ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਰਾਕ ਏ...ਤੇਤੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਿਆ ਦੇਖ, ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਫਿੱਟ ਆ ਗਿਆ।"

ਜੀਨੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੈਂਡਲ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਟਲ ਵਿਚ ਖਰੀਦੇ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਨਵੇਂ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਬੂਟ ਚਾਰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿੱਥ ਖੜਿੱਬੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਧੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਹਰ

ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਹੀ ਹੰਢਾ ਮਾਰਦਾ — ਕਪੜੇ, ਜੁੱਤੀਆਂ, ਕੰਘੀਆਂ, ਤਕੀਏ, ਤੇ ਕਾਰ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਉਹ ਹੰਢਾਈ ਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਪਦੀ।

ਜੀਨੀ ਦੀ ਛੋਹ ਨਰਸ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਲੋਹਾਰ ਵਰਗੀ। ਉਹ ਹੱਥ ਕੇ ਆਖਦੀ, “ਤੂੰ ਲਿਖਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਂ? ਲਿਖਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਤੇ ਸੁਖਮ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਐ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸੂਝ। ਤੈਥੋਂ ਤਾਂ ਸੂਈ ਵਿਚ ਧਾਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰੇ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਤੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਬੜੇ ਮੋਕਲੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਟਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੜ ਸਕਦਾ। ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਟਾਈਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਦਾ ਪਹੀਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕਾਰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ।”

ਉਸ ਨੇ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਗੇ। ਉਥੇ ਜੁਰਮ ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਐਲ.ਐਸ.ਡੀ., ਜਬਰੀ ਭਰਤੀ, ਬੰਦੂਕਾਂ, ਪਿਸਤੌਲ, ਫ਼ਰੀ ਸੈਕਸ। ਅਮਰੀਕਾ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਜੰਗਲ ਐ। ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉਤੇ ਕਤਲ ਤੇ ਖ਼ੂਨ ਖਰਾਬੇ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ... ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗੀ ਤੇ ਖੋਪੜੀ ਉੱਡ ਗਈ... ਸਕਰੀਨ ਉਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਛਿੱਟੇ। ਲੋਕ ਬੈਠੇ ਡਿਨਰ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰ ਧਾੜ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ... ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਇਥੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਗੇ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ।”

ਜੀਨੀ ‘ਟਾਈਮ’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਕਤਲ ਤੇ ਜੁਰਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “‘ਟਾਈਮ’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਸਾਲਾ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾ ਕੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਵਿਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਲਿਖੇ ਕਿ ਫ਼ਲਾਂ ਆਦਮੀ ਬੜਾ ਨੇਕ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਮਿਸਿਸਪੀ ਦਰਿਆ ਸ਼ਾਂਤ ਵਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਖ਼ਬਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ‘ਟਾਈਮ’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜੱਜ ਕਰ ਸਕਦੀ।”

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣੇ।”

ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਹੇਠ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਦੇ ਹੋਏ ਦੌੜਦੇ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਅੱਕ ਦੀਆਂ ਮਾਈ ਬੁੱਢੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ — ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਦੇ ਨਰਮ ਤੁੰਬੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਰੋਂਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਖੰਭ ਫੜਫੜਾਉਂਦਾ

ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੌੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ, “ਪਾਪਾ, ਉਸ ਝਾੜੀ ਪਿਛੇ ਬਘਿਆੜ ਲੁਕਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਏ।”
ਮਨੂ ਜੱਨਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਬੋਲਦਾ, “ਕਮਲੀਏ ਉਹ ਤਾਂ ਕੁੱਤਾ ਸੀ।”

ਉਹ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਝਟਕ ਕੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡ ਕੇ ਆਖਦੀ, “ਨਹੀਂ, ਬਘਿਆੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਛ ਦੇਖੀ ਸੀ।”

ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਦਰਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਉਹ ਇਹੋ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਬਘਿਆੜ ਇਥੇ ਲੇਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦੋ ਨਿੱਕੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਗੁਆਚ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਉਣੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ — ਇਸ ਭੇਦਾਂ ਭਰੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜੋ ਦਰਅਸਲ ਨਿੱਕੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਲੰਮੀ ਘਾਹ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੈਦਾਨ ਸੀ। ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਦੂਗਰਨੀ, ਭੂਤਨੀ, ਪਰੀ ਤੇ ਦਿਉ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ।

ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਖੇਡਦੇ। ਮਨੂ ਦੀ ਠੋਡੀ ਵਿਚ ਨਿੱਕਾ ਚਿਬ ਸੀ ਮੇਰੀ ਠੋਡੀ ਵਾਂਗ ਤੇ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹ ਤੇ ਕੰਨ ਮੇਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤੁਰਦਾ ਸੀ... ਇਕ ਗਿਠ ਮੁੱਠੀਆ ਬਲਵੰਤ। ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਜੀਨੀ ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅੰਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੀ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾਦਿਆਂ ਪੜਦਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਜੱਨਤ ਦੌੜਦੀ ਹੋਈ ਉਛਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਮਨੂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੋਸ਼ੀ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸੌਣ ਲਈ ਲੜਦੇ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਸੀ, ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੇਡ। ਦੋਵੇਂ ਲਿਟਦੇ, ਘੁਲਦੇ ਤੇ ਆਖਰ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ।

ਜੱਨਤ ਆਖਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ “ਲੂੰਬੜ ਤੇ ਕਾਂ” ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਵਾਂ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਖੀ ਖੋਰਾ ਕਾਂ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਨੀਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਉਸ ਦੀ ਚੁੰਝ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਉੱਕਦਾ ਜੱਨਤ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹਸ ਕੇ ਦਸਦੀ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੀ ਤੇ ਲੂੰਬੜ ਦੇ ਛੱਪੜ ਛੱਪੜ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਢਦੀ।

ਮਨੂ ‘ਅਲੀ ਬਾਬਾ ਤੇ ਚਾਲੀ ਚੋਰ’ ਤੇ ‘ਅਲਾਦੀਨ ਦਾ ਚਿਰਾਗ਼’ ਦੀਆਂ

ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਇਹੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਤੇ ਮੈਂ ਹਰ ਵਾਰ ਸੱਜਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ। ਜੱਨਤ ਯਕਦਮ ਆਖਦੀ, “ਪਾਪਾ, ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਬਿੱਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਦਿਖਾ।”

ਉਹ ਢਿੱਡ ਪਰਨੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਾਸੂਮ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ, ਨਰਮ ਗੁੰਦਵਾਂ ਪਾਸ। ਉਹ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਆਖਦੀ, “ਹੁਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ।”

ਇਹ ਖੇਡ ਮੈਂ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ। ਇਹ ਖੇਡ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਖੇਡ।

ਮੈਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਲਹਿਰੀਆ ਪਾਉਂਦਾ ਹੇਠਾਂ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਚੀਖ ਕੇ ਆਖਦੀ, “ਸੱਪ!” ਮੈਂ ਉਂਗਲਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਨਹੁੰ ਖੁਭਾਉਂਦਾ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਤੋਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਕੂਕਦੀ, “ਬਿੱਲੀ!” ਮੈਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚੁੰਡੀਆਂ ਵਢਦਾ ਉਂਗਲਾ ਤੋਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਮਿਆਂਕਦੀ, “ਕੀੜੀ!” ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੌਲੀ ਤੇ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਦੀ, “ਹਾਥੀ!”

ਯਕਦਮ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਸੌ ਜਾਂਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਤੋਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸਾਡੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵਹਿੰਗੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਉਤੇ ਤੋਤਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਹੋਕਾ ਲਾਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, “ਤੋਤੇ ਲੈ ਲਉ ਤੋਤੇ!”

ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ।

“ਪਾਪਾ, ਸਾਨੂੰ ਤੋਤਾ ਲੈ ਦੇ।”

“ਕਿਥੇ?”

“ਉਹ ਦੇਖ, ਫਾਟਕ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਏ ਤੋਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ।”

ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਾਟਕ ਵਲ ਧੂਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਉਥੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੈਲੀ ਧੋਤੀ ਸੀ, ਲਾਲ ਪਗੜੀ, ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰਾਂ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਵੇਂ ਦਿਤੇ ਨੇ ਤੋਤੇ?”

“ਦਸ ਰੁਪਏ ਦਾ ਜੋੜਾ”

“ਇਕ ਤੋਤਾ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇ।”

“ਨਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਜੋੜਾ ਹੀ ਵੇਚਦੇ ਹਾਂ। ਇਕੱਲਾ ਤੋਤਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਛੇਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਆਪਣੀ ਸਾਥਣ ਦੀ।”

ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਮੇਰੀ ਕਮੀਜ਼ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮਿੰਨਤ ਨਾਲ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ, “ਪਾਪਾ, ਸਾਨੂੰ ਤੋਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈ ਦੇ।”

ਮਨੂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਖ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਦੇਖ ਇਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਲਾਲ ਘੇਰਾ ਹੈ।”

ਤੋਤੇ ਵਾਲਾ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਇਸ ਦੀ ਗਾਨੀ ਐ।”

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਕਿਵੇਂ ਵੇਚ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਲੋਗੜ ਦਾ ਭਰਿਆ ਤੋਤਾ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਵਿਕਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਤੋਤਾ ਤੇ ਇਕ ਤੋਤੀ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮਨੂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿਤੇ।

ਬੱਚੇ ਪਿੰਜਰਾ ਚੁਕ ਕੇ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਤੀ ਕੋਲ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਵਾਂ ਤੋਹਫ਼ਾ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਖਾਉਣ ਲਗੇ। ਤੋਤੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਤੋਤਿਆਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੌਣ ਜਾਗਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਆਦਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਬਿੱਲੀ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਟੰਗ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮਨੂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਜਮਾਂਦਾਰਨੀ ਕੁਸ਼ਲਿਆ ਦਾ ਤੋਤਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੀਟੀ ਵੀ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਨੂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀਟੀ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਮ ਉਹ ਪਿੰਜਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਤੋਤਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਅੰਬ ਖੁਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਤੋਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੋਲ ਅੱਖਾਂ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਤੇ ਟੀਂ ਟੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਝਾ ਮਾਰਦੇ।

ਜੱਨਤ ਜਾ ਕੇ ਮਿੱਠੀ ਚੂਰੀ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਸੀਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਲਗੀ। ਤੋਤੇ ਨੇ ਠੁੰਗ ਮਾਰੀ ਤੇ ਜੱਨਤ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਚੁਪ ਕਰਾਇਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਾਵਰਚੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਲੋਹੇ ਦਾ ਵਡਾ ਪਿੰਜਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ ਤੇ ਤੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਰਖੇ। ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾ ਪਾਵੇ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਤ ਤੋਤਾ ਤੋਤੀ ਖੂਬ ਲੜੇ। ਤੋਤੇ ਨੇ ਠੁੰਗ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੋਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਜੱਨਤ ਤੇ ਮਨੂ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਸਨ। ਮੈਂ ਮੋਏ ਹੋਏ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਥੱਲੇ ਦੱਬ ਦੇਣ। ਜੱਨਤ ਨੇ ਤੋਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਲੈ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਤੇ ਮਨੂ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਖੋਦੀ, ਡੂੰਘਾ ਟੋਇਆ ਪੁਟਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤੋਤੀ ਨੂੰ ਲਿਟਾ ਕੇ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਪੂਰ ਦਿਤੀ।

ਸਾਡਾ ਬਾਵਰਚੀ ਆਇਆ, ਜੀਨੀ ਤੇ ਮੈਂ ਤੋਤੀ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਆਸਮਾਨ ਉਤੇ ਚਾਬਕ ਮਾਰਦੀ ਤੇ ਬੱਦਲ ਗਰਜ ਉਠਦੇ। ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਛਤਰੀਆਂ ਝੂਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਫਾਟਕ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤ, ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੌਦੇ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵਿਚ ਨਹਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਇਕ ਮੋਟਰਕਾਰ ਦੀ ਛੱਪ ਛੱਪ ਸੁਣੀ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਦੇ ਰੁਕਣ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਖੜਾਕ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੁਸੈਨ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਭਿੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਆਇਆ।

ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਜੀਨੀ ਦੀ ਇਕ ਪੇਟਿੰਗ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਗਏ ਸਾਂ। ਜੀਨੀ ਕਾਲੀ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੁਕਲ ਮਾਰੀ, ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਗੋਡਿਆਂ ਉਤੇ ਰਖੀ। ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਕੈਨਵਸ ਵਿਛਾ ਲਈ ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪੇਂਟ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਪੋਬਨੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਸੀ।

ਹੁਸੈਨ ਪੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਉਂ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਦਮ ਰੋਕੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਭੰਗ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਪਤਲੀ ਕੁੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਝਾਤ ਸੁੱਟੀ ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ੌਰਨ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਛੱਡ ਕੇ ਆਵੇ। ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਪੈਸੇ ਕਢ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਟੈਕਸੀ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮੁੜੀ ਤੇ ਸੈਂਡਲ ਖਟਾਕਦੀ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਗਈ। ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬੁਰਸ਼ ਰਖ ਦਿਤਾ।

“ਪੇਂਟਿੰਗ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ।”

ਹੁਸੈਨ ਜਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੇਂਟ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸਕੈਚ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਓਪਰੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਛਤਰੀ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਜਾਵੇ।

ਹੁਸੈਨ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਿਹਾ।

ਉਹ ਵਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਪੋਸ਼ ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਕਾਲਾ ਥੈਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਫ਼ਰੀ ਸਾਮਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਡਰਾਇੰਗ ਕਾਗਜ਼, ਰੰਗ ਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰਖ ਦਿਤੇ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਣਾਵੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਕੁੰਡੀ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮਾਰਿਆ। ਜੱਨਤ ਤੇ ਮਨੂ ਦੋੜਦੇ ਹੋਏ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਓਪਰੇ

ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਠਠਬਰ ਗਏ। ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਚੁਕ ਲਿਆ, ਪਰ ਜੱਨਤ ਸ਼ਰਮਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਇਸ ਉਪਰੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੀ ਸੀ। ਯਕਦਮ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜੀ ਚੰਗੀ ਲਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਿਚ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲੀ ਸੀ ਕਿ ਨਕਲੀ। ਉਹ ਇੰਨੀ ਲੰਮੀ ਦਾੜੀ ਕਿਉਂ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ — ਚੌੜੀ, ਭਰਵੀਂ, ਚਿੱਟੀ ਦਾੜੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ 'ਸਾਂਤਾ ਕਲਾਸ' ਜਾਪਿਆ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਮਿਆਉਂ ਮਿਆਉਂ ਕੀਤੀ।

ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ, ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੋਸਟਰ ਵਾਲੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਢਕਣ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਬੁਰਸ਼ ਕਢਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਡਬੋ ਕੇ ਪੇਂਟ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਉਸ ਨੇ ਬੁਰਸ਼ ਦੇ ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਵਿਚ ਮੋਟੀ ਕਾਲੀ ਲੀਕ ਵਾਹੀ ਅਤੇ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣਾ ਦਿਤੀ। ਜੱਨਤ ਬੋਲੀ:

“ਲਾਲ ਰੰਗ ਭਰ ਇਸ ਵਿਚ।”

ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਭਰ ਦਿਤਾ।

ਜੱਨਤ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, “ਪੀਲਾ!” “ਨੀਲਾ।”

ਹੁਸੈਨ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰੰਗ ਭਰਦਾ ਗਿਆ। ਜੱਨਤ ਬੋਲੀ, “ਪੂਛ ਕਿਥੇ ਐ,”

ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮੀ ਪੂਛ ਬਣਾ ਦਿਤੀ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਰਮ ਜੱਤ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਬਿੱਲੀ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਾਲ ਪੰਜੇ ਸਨ ਤੇ ਪੀਲਾ ਢਿੱਡ।

ਮਨੂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੁਸੈਨ ਉਸ ਲਈ ਹਾਥੀ ਬਣਾਏ।

ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਬੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਧੂਰੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਡੋਬਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਮੱਥੇ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਡ ਬਣਾਈ। ਟੰਗਾਂ ਤੇ ਧੜ ਤੇ ਪੂਛ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਬਚੀ। ਜੱਨਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ, “ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ? ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਬਿੱਲੀ? ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਤੇਰੀ ਬਿੱਲੀ ਦੀ।”

ਉਸ ਨੇ ਗਿੱਲੀ ਬਿੱਲੀ ਉਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਮੂਰਤ ਉਤੇ ਪੁੰਝੇ ਪਾ ਦਿਤੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਰੋੜਿਆ ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਦਾੜੀ ਉਤੇ ਦੇ ਮਾਰਿਆ। ਮਨੂ ਇਸ ਲਈ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਤੇ ਪੂਛ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰਿਆ। ਸਧੂਰੀ ਰੰਗ ਖਿੰਡ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਮੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪਾੜ ਸੁਟਿਆ।

ਹੁਸੈਨ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਨਵੀਂ ਮੂਰਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਜੱਨਤ ਬੋਲੀ, “ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਤੇਰੀ ਮੂਰਤ ਦੀ।” ਤੇ ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਮਨੂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋਣ ਤੇ ਆਈ ਸੀ। ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿਆ।

ਜੀਨੀ ਲੰਮੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੌਂਕੀਨ ਸੀ। ਉਹ ਆਖਦੀ ਕਿ ਸੂਰਜ ਅਸਤ
ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ
ਹਨ।

ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ, ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਰੋਤੜ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਿਸ ਦੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕੰਡੇ ਝੁਮਦੇ। ਪਰ ਅਕਸਰ
ਮੈਂ ਸੈਰ ਕਰਨੀ ਟਾਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਸਾਂ। ਬੱਸ, ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਚਾਹ
ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਜੀਨੀ ਲਈ ਸੈਰ ਇਤਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਕਿ
ਖਾਣਾ। ਲੋਕ ਅਕਸਰ ਇਕ ਲੰਮੀ ਝੰਮੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ
ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਵਾਲ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡਦੇ। ਉਹ
ਦਿਨ ਛਿਪੇ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਿਨਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਢੇ ਸੱਤ
ਵਜੇ ਡਿਨਰ ਖਾ ਲੈਂਦੀ। ਇਹ ਆਦਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਜਾਨੈਂ? ਜੇ ਕੈਂਪਸ
ਦੀ ਮਾਰਕਿਟ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਰ ਵਿਚ। ਕੀ ਲੋੜ ਐ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਾਰ ਦੀ?
ਬੇਹਤਰ ਐ ਆਪਾਂ ਦੋ ਸਾਈਕਲ ਖਰੀਦ ਲਈਏ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਸਾਈਕਲਾਂ ਉਤੇ ਝੀਲ
ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਈਏ। ਇਹ ਸਿਹਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਐ। ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ
ਪਤਲਾ ਤੇ ਚੁਸਤ ਰਹੇਗਾ।”

ਮੈਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਹਤ ਅੱਛੀ
ਰਖਣ ਖਾਤਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਬਰੀ ਸੈਰ ਤੇ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਜੀਨੀ ਨਾ ਬੀਅਰ ਪੀਂਦੀ ਸੀ ਨਾ ਵਿਸਕੀ। ਬੱਸ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ ਉਤੇ ਉਸ
ਨੂੰ ਵਾਈਨ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਾਲ ਗਿਰਾਹ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੀ
ਸ਼ਾਮ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੈਂਪੇਨ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਦੀ ਆਈ ਸੀ
ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੇਲੇ
ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੈਂਪੇਨ ਪੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਯਾਦ ਰਖਿਆ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਪਰੋਡਕਸ਼ਨ ਖਤਮ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੋਸਤ
ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸ਼ੈਂਪੇਨ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬੋਤਲ ਲਿਆਇਆ
ਸੀ। ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਫਰਿੱਜ ਵਿਚ ਖੂਬ ਠੰਢਾ ਹੋਣ ਲਈ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਸੋਚਿਆ, ਡਿਨਰ
ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਜੀਨੀ ਸ਼ੈਂਪੇਨ ਦੇਖੇਗੀ ਤਾਂ ਖੂਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਖ ਉਠੇਗੀ। ਉਹ ਇਕ ਸਹੇਲੀ

ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਆਵਾਂ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣ ਹੀ ਲਗਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸਟੂਡੈਂਟ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੀਨੀ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪੀ.ਜੀ.ਆਈ. ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਵਾਲਾ ਉਸ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਫੌਰਨ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਜੀਨੀ ਬਿਸਤਰ ਤੇ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਰਸਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਘਰ ਤੈਨੂੰ ਉਡਕਦੀ ਰਹੀ। ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ। ਤੂੰ ਨਾ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਚੱਲ ਪਈ। ਟੱਕਰ ਲਗਣ ਨਾਲ ਮੈਂ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਮੇਰੀ ਹਸਲੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਇਥੇ ਗਰਦਨ ਕੋਲ...ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ...ਤੇ ਇਥੇ ਬਾਂਹ ਉਤੇ ਵੀ ਸੱਟ ਲਗੀ ਐ।”

ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁੰਟਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇ...ਮੈਂ, ਬਹੁਤ ਲਾ ਪਰਵਾਹੀ ਵਰਤੀ...ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਐ...ਸਾਡੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਖੂਨੀ ਹਨ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵੇਰੀ...ਪਰ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਛਲਕ ਪਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬਣ ਲਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ...ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ।”

ਮੇਰਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਅਸੂਲ ਇਹ ਸੀ : ਥੀਏਟਰ ਜਾਣਾ, ਮੁੰਡਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਗੀਰਸਲ ਲੈਣੀ ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਰੋਡਕਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਚ ਉਤੇ ਐਕਟ ਕਰਨ, ਚੱਲਣ, ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ, ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਿਖਾਉਣ ਤੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ। ਮੈਂ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਗੀਰਸਲ ਪਿਛੋਂ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ।

ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ। ਜੀਨੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਹ ਏਅਰਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਬੈਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਸਾਲੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਖੁਸ਼ਬੂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨਾ ਲਗਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਤੜਕਾ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਬਰੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਤੇ ਬੈਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਜੀਨੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਵਾਦਲੇ ਟੁਕੜੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਟਦੀ, ਮੱਥੇ ਤੇ

ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਜਜ਼ਬੇ ਸਿੰਮੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ।

ਕਿਸਮਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਬੱਤਖ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੂਣ ਮਸਾਲਾ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਪੀਹਣ, ਪਿਆਜ਼ ਭੁੰਨਣ ਤੇ ਖੁੰਬਾਂ ਨੂੰ ਤਲਣ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਚੌਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬੱਤਖ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਤੰਦੂਰ ਵਿਚ ਟੰਗ ਦਿਤਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜੀਨੀ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚੱਕੀਆਂ ਦੀ ਘੂਕਰ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦੀ ਰਹੀ।

ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਨੀਵੀਂ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਕਰੋਸ਼ੀਏ ਦਾ ਕੱਢਿਆ ਮੇਜ਼ਪੋਸ਼ ਵਿਛਾ ਕੇ ਡਿਨਰ ਲਈ ਪਲੇਟਾਂ ਤੇ ਡੌਰੇ ਰਖੇ। ਆਪਣੇ ਦਾਜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਕੀਮਤੀ ਕਰਾਕਰੀ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਖਾਸ ਛੁਰੀ ਕਾਂਟੇ ਸਜਾਏ। ਕੀਮਤੀ ਜਪਾਨੀ ਸਿਲਕ ਦੇ ਨੀਲੇ ਨੈਪਕਿਨ। ਦੋ ਮੋਟੀਆਂ ਲਾਲ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ ਬੱਤਖ ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਛੁਰੀ ਨਾਲ ਕੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰ ਕੇ ..ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਾ ਲਿਆਉਣਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਦੋਸਤ ਸ਼ੋਸਤ। ਬੱਸ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੋਂ ਹੀ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਆਖ ਦੇਣਾ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਫ਼ੈਮਲੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਦਿਨ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਜਿਗਰੀ ਦੋਸਤ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਖਾਸ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬੈਗ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ।

ਬਾਹਰ ਠੰਢ ਸੀ, ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਬਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਦਰਵੇਸ਼ ਕਿਸਮਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਆਇਆ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦ। ਮੈਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਪਿੰਡੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਗਹਿਰਾ ਘਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ...ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਗੱਲ। ਆਪਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂਗੇ।”

ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, “ਠੀਕ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਬਗੈਰ ਦੱਸੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਵਾਂਗਾ।”

ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਜਿਥੇ ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ ਬੱਤਖ ਦੀ ਭਾਫ਼ਾਂ

ਛੱਡਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਗਰਮ ਚਾਕਲੇਟ ਦੀ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਭਰਿਆ।

ਅਸੀਂ ਡਿਨਰ ਖਾਣ ਬੈਠ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਈਨ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਗਲਾਸ, ਫਿਰ ਗਰਮ ਸੂਪ, ਫਿਰ ਬੱਤਖ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੁੰਬਾਂ ਤੇ ਸੌਰੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਨ ਤੇ ਜੱਨਤ ਦੋਵੇਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਬਲੁੰਗੜਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੱਤਖ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਕਰਾਰੀਆਂ ਫਾਂਕਾਂ ਵਰਤਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦੋਸਤ ਅਚਾਨਕ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ। ਨੌਕਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਟੋਸਟ ਤੇ ਤਲਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਡਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਟੋਸਟ ਅੰਡਾ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਟੋਸਟ ਅੰਡਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮਨ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਆਇਆ।

“ਪਾਪਾ ਕੋਈ ਅੰਡਾ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ। ਮੰਮੀ ਆਖਦੀ ਐ ਇਹ ਘਰ ਐ ਕਿ ਹੋਟਲ?”

ਮੈਂ ਬਾਰਾਂ ਦਰਜਨ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਕਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਲਟਰੀ ਫਾਰਮ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਅੰਡੇ ਅਮਰੀਕਨ ਮੁਰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਨੂੰ ਦੇ ਹੱਥ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਫਰਿੱਜ ਤਾਂ ਅੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਬਿਫਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਉਹ ਖਾਸ ਅੰਡੇ ਹਨ, ਅਮਰੀਕਨ। ਫੈਮਿਲੀ ਵਾਸਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬਘਿਆੜਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਛਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਨਾਟੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਹਿਸ ਜਾਂ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਤੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਸਬਜ਼ੀ ਖਰੀਦਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ,

“ਕਹੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਹਮਣੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਅੰਡੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵਾਂ?”

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਜ਼ਰੂਰ।”

ਮੈਂ ਕਾਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਅੰਡੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ। ਬਾਰਾਂ ਅੰਡਿਆਂ

ਦਾ ਲਿਫਾਫਾ ਫਰਿੱਜ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਲਹਿਦਾ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਅੰਡੇ ਇਸ ਲਈ ਖਰੀਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ਰਮ ਆਵੇਗੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਤੇ ਭੁੱਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮੀਨਗੀ ਉਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਉਹ ਘਟੀਆ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਇਹਦੇ ਉਲਟ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਅੰਡਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕੀ ਉਹ ਇਤਨੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਸੀ? ਇਤਨੀ ਬੇਵਕੂਫ਼? ਇਤਨੀ ਘਟੀਆ? ਇਤਨੀ ਭੁੱਖੀ? ਜਾਂ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਮੈਂ ਪਿਆ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਵਾਕਿਆਤ ਯਾਦ ਆਏ, ਜਿਥੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਉਠਾਉਣੀ ਪਈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਮੀਟ, ਸਲਾਦ ਤੇ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਗੋਸ਼ਤ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਖਾਣ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਖਾਣੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬੇਕਿਰਕ ਕਮੀਨਗੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਵਕਤ ਪੈਣ ਤੇ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਬਦਸੂਰਤ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਤਬੀਅਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੀ, ਜੋ ਲੰਮੀ ਬਾਂਹ ਕਰ ਕੇ ਝੱਟ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚੱਬਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕਾਹਲੇ ਡੰਗੇ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਹੱਸਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਕੀ ਖਾਧਾ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਖਾਧਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਮਨ ਮੱਛੀ, ਅਲਾਸਕਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੇਕੜੇ, ਖੰਬਾਂ ਤੇ ਚੀਨੀ ਖਾਣਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਮੀਟ ਪਕਾਉਣ ਦੇ ਨੁਸਖੇ ਵੀ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਹੁਣ ਜੀਨੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਖਾਣੇ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਔਰਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸ਼ਹਿਦ ਤੇ ਮੁਰੱਬੇ ਨਾਲ ਟੇਸਟ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕਦਮ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਯਾਦ ਆਈ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ

ਬਰੇਕ ਫਾਸਟ ਖਾਂਦੀ। ਜੀਨੀ ਦੇ ਹਾਵ ਭਾਵ, ਘਬਰਾਏ ਅੰਗ, ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੇ ਉਭੜਵਾਹਾ ਵਤੀਰਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜਿਲਦ ਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਚਾਲ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੇ ਰਸ ਸੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਸੰਗਦੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ।

ਘਰ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਬੇ-ਪਰਵਾਹੀ ਤੇ ਬੇ-ਲਗਾਉ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਸੀ। ਮੁੱਚੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਾਦਰਾਂ, ਸਬਜ਼ੀ ਦੇ ਧੱਬਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮੇਜ਼ਪੋਸ਼, ਨੰਗਾ ਠੰਢਾ ਫਰਸ਼। ਸਿਰਹਾਣਿਆਂ ਦੇ ਗਿਲਾਫ਼ ਬਿੰਦੇ ਤੇ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਟਨ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ। ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ੀ ਤੇ ਬਸੰਤੀ ਪਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਲੇ ਡੱਬ ਪੈ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਚਿਕਨ ਦੀ ਨਾਨ ਖਤਾਈ ਪਕਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਾਂਡੀ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰਬਾ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਰਮ ਗੋਸ਼ਤ, ਚਾਂਪਾਂ ਤੇ ਭੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਭਬਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੋਰਬੇ ਉਤੇ ਢੱਕਣ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਚਿਕਨ ਦੀ ਨਾਨ ਖਤਾਈ ਵਲ ਝੁਕੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਲੇਟ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਲੱਬ ਸੈਂਡਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਹੈਮ ਦੀਆਂ ਕਾਤਰਾਂ, ਪਿਘਲਿਆ ਹੋਇਆ ਪਨੀਰ, ਹਰੇ ਪੱਤੇ, ਅੱਧ ਭੁਨੇ ਟਮਾਟਰ ਤੇ ਤਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਸਿਜ਼ਜ਼ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਆਖਿਆ,

“ਬੜੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਇਕ ਸਾਸਿਜ਼ਜ਼ ਚੁਕ ਕੇ ਚੱਖੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਕਮਾਲ ਐ।”

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਬਦਲ ਗਏ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ, “ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਸੈਂਡਵਿਚ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਂ ਲਾਵੀਂ। ਕਿਉਂ ਖਾਨੈਂ ਮੇਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਦਾਲ ਤੇ ਚਪਾਤੀ ਖਾਹ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਸਿਰਫ਼ ਚੱਖ ਕੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਵਲੈਤੀ ਖਾਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਸਾਸਿਜ਼ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ...ਬੱਸ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ...ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦੈ।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਹਲਾ ਚਮਕਿਆ, “ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣਾ? ਮੇਰੇ ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਸ਼ੋਰਬੇ ਨੂੰ ਨਾ ਚੱਖਣ ਲਗ ਪਵੀਂ। ਖ਼ਬਰਦਾਰ।”

ਉਹ ਮੁੜੀ ਤੇ ਸਟੋਵ ਅੱਗੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ, ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਉ ਵਿਚ “ਹੱਥ ਨਾ ਲਾ” ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਬੱਚੇ ਖੇਡਦੇ ਸਨ।

ਜੀਨੀ ਨੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਯੋਗ ਦੇ ਆਸਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ

ਸੀ। ਧੂਫ਼, ਸੁਗੰਧੀ, ਪੁਸ਼ਪ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੀ। ਕਾਲੇ ਸ਼ੈਲਫ਼ ਦੇ ਉਤੇ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਪੇਂਟਿੰਗ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਟੰਗ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕਰਾਸ ਲਟਕਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦਾ ਕਰਾਸ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਿਆ?

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੇਰਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਗਣ ਸੀ ਨਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਢਲਾ ਕੇ ਇਹ ਕਰਾਸ ਬਣਵਾ ਲਿਆ ਹੈ।”

ਇਹ ਕੰਗਣ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਇਹ ਕੰਗਣ ਪਹਿਨੇ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਰੂਫ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਚੇ ਲਲਕਾਰੇ ਤੇ ਰੱਲਾ। ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਅਖੀਰਲਾ ਫਿਲਮ ਸ਼ੋ ਦੇਖ ਕੇ ਆਏ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਦੇ ਹੋਏ ਝਗੜ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਦੇਖਾਂ ਗੱਲ ਕੀ ਹੈ।

ਵਹਿਸ਼ੀ ਚੀਕਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਨੰਬਰ ਇਕ ਤੋਂ “ਫੜ ਲਉ, ਫੜ ਲਉ!” ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਗੂੰਜੇ। ਸੜਕ ਉਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੌੜਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਮੁਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਦੂਸਰੀ ਸਵੇਰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਹੋਸਟਲ ਨੰਬਰ ਇਕ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਵਡੇ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਦਾ ਪੁੱਤ ਸੀ। ਪਤਲਾ, ਲੰਮਾ

ਲੱਝਾ ਮੁੰਡਾ, ਨਿੱਕੀ ਕਾਲੀ ਦਾੜੀ, ਨੀਂਦਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਸਿਰ ਤੇ ਉਨਾਬੀ ਪਗੜੀ ਤੇ ਖੱਬੀ ਵੀਣੀ ਉਤੇ ਮੋਟਾ ਕੜਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਣਕੇ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤੇ ਸੁੱਤ ਉਨੀਂਦਰੇ ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਕਾਤਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਛੁਰਾ ਕਢਿਆ ਤੇ ਘੁਮਾ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿਤਾ। ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਚੰਘਿਆੜ ਮਾਰੀ ਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ।

ਮੁੰਡੇ ਦੌੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਆਏ, ਪਰ ਕਾਤਲ ਛੁਰਾ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਦੌੜੇ, ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਚੌਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਗਏ ਜੋ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿਚ ਮਘੋਰਾ ਕਰ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂਕਿ ਫਿਲਮ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸ਼ੋਅ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕਣ।

ਸਾਰਾ ਹੋਸਟਲ ਜਾਗ ਪਿਆ। “ਫੜ ਲਉ, ਫੜ ਲਉ ! ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਫੜ ਲਉ !” ਆਖਦੇ ਹੋਏ ਮੁੰਡੇ ਦੌੜ ਪਏ ਸਨ।

ਪੁਲਸ ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਟੁਕੜੀ ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਦੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦੌੜੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਫੜਨ ਲਈ ਮਗਰ ਦੌੜੇ। ਇਕ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ, ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਡੰਡਾ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ।

ਜਦ ਵਾਰਡਨ, ਡੀਨ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜਸਪਾਲ ਪਿੱਠ ਪਰਨੇ ਚੁਫਾਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਜੂੜਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ, ਦੰਦਰਾਲ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ। ਲਹੂ ਦਾ ਫਵਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਟ ਵਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਕਮੀਜ਼ ਕਾਲੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਚ ਸੀ ਤੇ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਲਹੂ ਦੀ ਛਪੜੀ ਜੰਮੀ ਪਈ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਰਾਤ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਕਿ ਜੱਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ। ਬਾਪ ਦਾ ਬਦਲਾ ਪੁੱਤ ਤੋਂ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁਲਸ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕਲਾਸਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਵੀਰਾਨੀ। ਪਰ ਕੋਫੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਤੇ ਭੀੜ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਜਰਨਲਿਸਟ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਜੁੜੀ ਢਾਣੀ ਇਸ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਜੁਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਕਤਲ ਸਿਆਸੀ ਬਦਲਾ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਬਦਲਾ ਠੀਕ ਸੀ ਕਿ ਗਲਤ? ਕੀ ਇਹ ਜੁਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ?

ਕੱਕੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਜਿਸ ਦੀ ਨੀਲੀ ਟੀ ਸ਼ਰਟ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਠੀਕ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਅੱਖ ਬਦਲੇ ਅੱਖ ਤੇ ਸਿਰ ਬਦਲੇ ਸਿਰ। ਭਲਾ ਜੇ ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਫਾਇਦਾ। ਪੁਲਸ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਟੀਚਰਾਂ ਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਤੇ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੰਨ ਸੁਟਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਨਕਸਲਵਾੜੀ ਮੁਜਰਮ ਹੈ। ਇਹੋ ਇੱਮੇਜ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ। ਨਕਸਲਵਾੜੀਏ ਇਸ ਇੱਮੇਜ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਤੇ ਬੰਬ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਲੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਜਰਮ ਸਮਝ ਹੀ ਲੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਦਸ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।”

ਇਕ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਗੁੰਮਰਾਹ ਹਨ। ਭੁਲੇ ਹੋਏ ਤੇ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਇਨਕਲਾਬੀ। ਭਲਾ ਦਸੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਬ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ?”

ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਕਸ਼ ਖਿਚਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਇਹ ਕੋਈ ਕੀੜੀ ਜਾਂ ਮੱਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਸਲ ਕੇ ਸੁਟ ਦਿਉਗੇ? ਇਹਨਾਂ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ।”

“ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਇਸ ਬੁਰਜੂਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਹੈ।”

“ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲੋਗੇ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹਾਂ। ਬਸ ਇਕੋ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਬੰਬ। ਛੁਰਾ। ਕਤਲ। ਦੇਖ ਲਓ ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਅਸੀਂ ਕੌਫ਼ੀ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਤਲ ਕੋਈ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕੋਈ ਖਾਨਦਾਨੀ ਝਗੜਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਜ਼ਾਤੀ ਬਦਲਾ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਨਕਸਲਵਾੜੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਦਿਤਾ।”

“ਮੈਂ ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਸੁਣਿਐ, ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਫੜਿਆ ਉਹਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਖੂਬ ਕੁਟਿਐ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।”

“ਹੋਰ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੜਾਹ ਪਸ਼ਾਦ ਦੇਣ?”

“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੇ ਬੜੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਤਰੀਕੇ ਈਜਾਦ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੰਜੀ ਲਾਉਣਾ ਤੇ ਪੁੱਠਾ ਟੰਗ ਦੇਣਾ

ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਹਨ : ਤੋਤਾ ਬਣਾਉਣਾ, ਘੋੜੀ ਬਣਾਉਣਾ, ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾਉਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚਖਾਉਣਾ। ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਾਲਮ ਚੀਜ਼ ਐ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਗੋਲੀ।”

“ਇਹ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਐ?”

“ਲੋਹੇ ਦਾ ਡੰਡਾ, ਮਿਰਚਾਂ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ। ਬਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੋਡਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਡੰਡੇ ਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।”

“ਪੁਲਸ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਐਮ.ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ? ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਸਗੋਂ ਸੈਕਿੰਡ ਕਲਾਸ ਦਿੰਦੀ ਐ। ਬੰਦਾ ਚੰਗੇ ਘਰੋਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਸਟ ਕਲਾਸ, ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਰੇਡੀਓ।”

“ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਮਝਣ ਤੇ ਫੇਰ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਐਮ.ਏ. ਹੋਵੋ ਭਾਵੇਂ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਹੋਵੋ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨਗੇ।

“ਇਹ ਲੋਕ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ। ਨਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ। ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ।”

“ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤੈ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ? ਦਾਲਖਾਣੀ ਜਾਤ! ਬੰਦੂਕ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਿਕਲ ਜਾਏ, ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਏਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ?”

“ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਪੈਰਿਸ, ਵਾਰਸਾ, ਬੁਡਾਪੈਸਟ, ਜੂਰਿਚ...ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸ਼ਾਸਤਰਬ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਕਾਇਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਹ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ। ਸਾਡਾ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਤਾਂ ਪਾਗਲਖ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਗਾਲ਼ਾਂ, ਝਗੜੇ, ਚੀਕਾਂ, ਰੌਲਾ। ਟੁੱਕੜਬੋਚਾਂ ਦੀ ਬਕਵਾਸ। ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਆਖਦੇ? ਨਿਰੀ ਬਕਬਕ।”

“ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲ ਗੁਰਦਾ ਚਾਹੀਦੇ। ਫੌਜ ਵਲ ਦੋਖੇ। ਲੱਖਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਝਟਕਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਏ। ਹੀਰੋ ਨੂੰ ਵੀਰ ਚੱਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤਮਗੇ। ਮੈਡਲ। ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਕਾਤਲ ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਤ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਨੈਕਸਲਾਈਟ ਕਿਉਂ ਬਣੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਐ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਰੁਪਏ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਖ਼ੂਨ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰੇ। ਕਪੜੇ। ਘੜੀਆਂ। ਤੀਵੀਆਂ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ? ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ? ਇਹ ਨਿਰਾ ਪਾਗਲਪਨ ਐ। ਮੈਂ

ਇਹਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ।”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਤੇ ਵੱਡਾ ਨਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ। ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਗਾਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਬਲਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਚੁੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਗਰਮਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ। ਤੁਸੀਂ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦੇ ਹੋ...ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਨੈਕਸਲਾਈਟ ਸੀ।”

“ਹਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪਾਗਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਨਵਾਂ ਖਿਆਲ ਇਕ ਜੁਰਮ ਹੈ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਪਾਪ ਹੈ। ਪਲੇਗ। ਪਹਿਲਾ ਚੂਹਾ ਮਰਦਾ ਏ ਤਾਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਲੇਗ ਦਾ ਏਰੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜਲਾ ਦਿਓ। ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਓ ਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਬੁਲਡੋਜ਼ਰ ਫੇਰ ਦਿਓ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿਓ, ਪਰ ਨਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਲਡੋਜ਼ਰ ਨਾਲ ਕੁਚਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੂਟ ਦੀ ਅੱਡੀ ਹੇਠ ਕੁਚਲਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਹ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਘਰਾਂ ਵਿਚ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ, ਉਜੜੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ, ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ, ਤੁਹਾਡੇ ਬੈਂਡਰੂਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੀਤ ਬਣ ਕੇ ਗੂੰਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਖਦਾ ਹੈ?”

“ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਮਾਰਕਸਿਜ਼ਮ ਦਾ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਕੀ ਐ?”

“ਇਕ ਹੈਟ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਪਾਈ ਫਿਰਦੇ। ਰੂਸੀ, ਚੀਨੀ, ਵਿਅਤਨਾਮੀ, ਕਿਊਬਨ, ਅਲਜੀਰੀਅਨ, ਚੀ ਗਵੇਰਾ, ਨੈਕਸਲਾਈਟ। ਇਸ ਹੈਟ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਗੜ ਗਈ ਹੈ।”

“ਹੇਮਾ ਮਾਲਿਨੀ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਗੜ ਗਈ ਹੈ। ਮੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।”

“ਲਿਜ਼ ਟੇਲਰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬੁੱਢੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ।”

“ਲਿਜ਼ ਟੇਲਰ ਦੇ ਮੰਮੇ ਹੁਣ ਵੀ ਸੋਹਣੇ ਨੇ।”

“ਸਾਡੀ ਕੋਮਿਲਾ ਵਿਰਕ ਮਾੜੀ ਐ? ਉਸ ਦੇ ਮੰਮੇ ਲੱਖ ਲੱਖ ਦੇ ਹਨ।”

“ਸਾਲੇ ਬੁੱਖੜ।”

ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਪੁੰਝੇ ਤੇ ਪਿਆਲਿਆਂ ਤੇ ਚਮਚਿਆਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ
ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬਹਿਸ ਜਿਨਸੀ ਉਧਾਲਿਆਂ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਚਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ
ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਹਾਕੀ ਟੈਸਟ ਮੈਚ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ।

ਮੈਂ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਗਾਂਧੀ
ਭਵਨ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਹੋਸਟਲ ਨੰਬਰ ਇਕ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਿੱਕੇ
ਕਿਊਬੀਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਜੰਗਲਿਆਂ ਵਲ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਗਈ
ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੋਤੀਆਂ ਤੇ ਲੰਗੋਟ ਸੁਕਣੇ ਪਾ ਰਖੇ ਸਨ।

ਇਕ ਉਚਾ ਲੰਮਾ ਸਿੱਖ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਨੰਗ ਧੜੰਗ
ਮੁੰਡਾ ਬੈਠਕਾਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਲੰਮਾ ਪਿਆ
ਬੇਸ਼ੁਰੀ ਘੱਗਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ “ਆ ਲੋਟ ਕੇ ਆ ਜਾ ਮੇਰੇ ਮਹਿਬੂਬ” ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਬੈਂਡਰੂਮ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਇਕ ਅਜਨਬੀ ਬੈਠਾ
ਸੀ।

ਜੀਨੀ ਬੋਲੀ, “ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਮਿਸਟਰ ਐਕਸ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੇ
ਗੁਰੂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਪੋਜ਼ਰ...ਸੰਗੀਤਕਾਰ...ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਾਹਿਰ।”

ਇਹ ਅਜਨਬੀ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸਾਬਣ ਵਾਂਗ ਸੀ,
ਚਿਕਨੀ ਤੇ ਤਿਲਕਵੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ
ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾਉ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਚਿਪਚਿਪੀ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ
ਅਜੀਬ ਚਿਕਨਾਹਟ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਲਗ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਧੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਸਾਂ।

ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਚਮਕ ਸੀ,
ਜਿਵੇਂ ਕੱਚ ਦੇ ਬੰਟੇ ਹੋਣ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਤੀਲੀ ਹਰਕਤ ਤੇ
ਗਰਮੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੰਟਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਠੰਢੀ ਚਮਕ,
ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿੰਨ੍ਹਵੀਂ ਝਾਕਣੀ...ਟੂਣੇ ਵਾਲੀ ਝਾਕਣੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਮਖੌਟਾ ਪਾਇਆ
ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ
ਦੀ।

ਜੀਨੀ ਨੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਬੇਸ਼ੁਰੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ
ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜਾਂਗੀ।” ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਚਲੀ ਗਈ।

ਉਹ ਕਿਥੇ ਗਈ ਸੀ? ਇਹ ਆਦਮੀ ਕੌਣ ਸੀ? ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ
ਟਾਂਵੀ ਟਾਂਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਹੀਂ ਸਨ

ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਸ਼ਖਸ ਵੀ ਬੀਵੀ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਗੁਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਜਰਨਲਿਸਟ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਹੇਠੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚ ਸਕਦੀ — ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰਪਸ਼ਨਾਂ, ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ, ਉਧਾਲੇ, ਧਾਂਦਲੀਆਂ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ।

ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੇ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕੱਠੇ ਲੰਚ ਖਾਧਾ। ਬੋਗਨਵਿਲੀਆ ਦੇ ਸੁਰਖ ਫੁੱਲਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਕੌਫੀ ਪੀਤੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਯਕਦਮ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਜੀਨੀ ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਐ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਟੂਡੀਓ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੈ। ...ਉਹ ਉਥੇ ਜਾਂਦੀ ਐ...ਉਸ ਦੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ। ਸਾਰਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ।”

ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਮੁੱਕੀ ਵਾਂਗ ਵੱਜੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਰਖਿਆ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਦੇ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਕਈ ਅਧੂਰੇ ਫਿਕਰੇ, ਉਖੜੀ ਹੋਈ ਗੁਫਤਗੂ, ਕਾਟਵੀਂ ਬਹਿਸ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਘਰੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਈਕਲ ਉਤੇ ਜਾਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਿਮਨ- ਚੇਤਨ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਰਾਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਫਾਈਲ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਇਸ ਦੇ ਵਰਕੇ ਫੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਈ ਸੀ, ਜ਼ਖਮ ਵਾਂਗ।

ਮੈਂ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?”

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਇਹ ਕੰਜਰਖਾਨਾ ਬੰਦ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਇਸ ਮਿਊਜ਼ਕ ਗੁਰੂ ਨਾ ਮਿਲੇ।”

“ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਾਂਗੀ।”

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਚੁਪੇੜ ਮਾਰ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਲੈ ਆ। ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੋ ਗੁਰ ਐ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਲੈਕ ਮੇਲ ਕਰੇਗੀ। ਅੜ ਜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ। ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ। ਜੇ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਇਸ ਘਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਣਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਟੁੱਟਿਆ ਕਲ ਵੀ। ਇਕ

ਪਾਸੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੈਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਚੈਨ ਤਾਂ ਮਿਲੇਗਾ।”

ਉਹ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਟਹਿਲਦਾ ਹੋਇਆ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਖਦਾ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼ੈਲਫ ਉਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਵੱਡਾ ਡਬਲ ਬੈਡ, ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਸੌਦੇ ਸਾਂ, ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਜੋ ਜੀਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਾਉਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕਰੰਟ ਉਚਾ ਨੀਵਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਵਾਰਡਰੋਬ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਡਰੈੱਸਾਂ ਟੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵਡੀਆਂ ਡਰੈੱਸਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਨਿਊਯਾਰਕ ਤੋਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਇਹਨਾਂ ਡਰੈੱਸਾਂ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਵਾਰਡ ਰੋਬ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਜੀਨੀ ਦੇ ਬਲਾਊਜ਼, ਰੰਗਦਾਰ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਕਾਰਫ ਤੇ ਨਕਲੀ ਗਹਿਣੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਬੈਗ ਵੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਮੁਚੜੇ ਹੋਏ ਬੈਗ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਗਤਰੇ ਤੇ ਕੋਲੇ ਦੇ ਛਿਲੜ ਨਾ ਸੁਟ ਦਿਤੇ ਹੋਣ ਤੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਹ ਰੱਦੀ ਦਾ ਬੈਗ ਇਥੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਜੀਨੀ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਛਿਲੜਾਂ ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਟੋਸਟਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਬੈਗ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮੈਂ ਬੈਗ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ, ਇਕ ਸਸਤਾ ਭੂਰਾ ਲਿਫਾਫਾ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਕੂੜਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਹ ਕੂੜਾ ਦਰਅਸਲ ਪਾਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਫੋਟੋਗਰਾਫ ਦੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਟੋਟੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ : ਉਸਦੇ ਦੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੰਦ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟਵੀਡ ਦੇ ਕੋਟ ਦਾ ਕਾਲਰ। ਮੈਂ ਬੈਗ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਉਤੇ ਮੂਧਾ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫੋਟੋਗਰਾਫ ਦੇ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਟੁਕੜੇ ਸਨ : ਮੇਰੀ ਗੱਲੂ ਦਾ ਟੋਟਾ, ਉਸ ਦੀ ਅਧੀ ਅੱਖ, ਕੋਟ ਦਾ ਕਾਲਰ, ਉਸ ਦਾ ਨੱਕ, ਮੇਰੀ ਠੋਡੀ ਦੀ ਕਾਤਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ... ਉਸ ਦੇ ਵਜੂਦ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਨੱਕ ਨੂੰ ਜੋੜ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਵਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੱਜਲ ਦੀ ਡੋਰੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਕਦੇ ਇਸ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਗੈਰ ਤਾਲੇ ਦੇ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਦੁਨੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਝਰਨਾਹਟ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲੁਕਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਝਾਕ ਮਾਰਨਾ ਪਾਪ ਲਗਿਆ। ਮੈਂ ਫੋਟੋਗਰਾਫ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰ

ਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਬੈਗ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਰਡਰੋਬ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿਤਾ।

ਸੁਰਤੀ ਕਈ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਦਰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਿਰ ਤਕ ਖੰਘਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸੁਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਚੁੰਝ ਵਰਗਾ ਲੰਮਾ ਨੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਲੰਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੀ ਦਿਉਣੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਤਲਾਹ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤੀ। ਪਰ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਆਪਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਟੁੱਟੀ ਛੁੱਟੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ, ਹਮ ਹਸਪਤਾਲ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ ਮਾਂਗਤਾ। ਮੈਂ ਘਰ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ...ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਐ, ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ।”

ਉਹ ਪਹਾੜ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਪੋਤਿਆਂ ਤੇ ਦੋਹਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈਆਂ। ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਭਤੀਜ ਨੂੰਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆ ਗਏ। ਸੁਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਤਿੰਨ ਗਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸੂਟਕੇਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕਪੜੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਗਲੀਚਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਾਏ, ਚਿੱਟੀ ਸ਼ਾਲ ਲਿੱਤੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਚੁੰਮਿਆਂ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਛੱਡਣ ਗਏ।

ਸੁਰਤੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਬੱਚੇ ਉਦਾਸ ਤੇ ਗੁਆਚੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਘਰ ਦੇ ਨਿਤ ਚਰੀਆ ਦੀ ਲੋਅ ਉਖੜ ਗਈ।

ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਇਆ ਕਿ ਸੁਰਤੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੁਰਤੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ, ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਜੋੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖ ਕੇ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਬੈਠੀ ਹੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਰਤੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਰਲਣ ਗਈ ਸੀ।

ਬੱਚੇ ਅਕਸਰ ਥੀਏਟਰ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਗੀਰਸਲ ਦੇਖਦੇ, ਨਚਦੀਆਂ ਤੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਗੀਤ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਬੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਉਠ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੀਰਸਲ ਦੇਖਣ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਸਨ। ਸੁਰਤੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਬੁੱਢੀ ਮਮਤਾ ਭਰੀ ਦਾਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਥੀਏਟਰ ਤੋਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਕਿਉਂ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰੋਂ ਦੁਪਹਿਰੇ ਇਕੱਲੀ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਬਾਘੜ ਬਿੱਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਉਹ ਮੇਰੇ ਗਲ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਗਈ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਪਾਪਾ, ਉਹ ਦੇਖ, ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਛੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦੈ।”

ਮੈਂ ਉਪਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਜਾਮਨ ਦੇ ਉਚੇ ਟਾਹਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਮਖਿਆਲ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਗੁੜ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਭੇਲੀ। ਲੱਖਾਂ ਮੱਖੀਆਂ ਚੰਬੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ - ਭਿਨ ਭਿਨਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਡਾ ਕਾਲਾ ਪਿੰਨਾ। ਲੱਖਾਂ ਡੰਗ ਸ਼ਹਿਦ ਦੇ ਇਸ ਪਿੰਨੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਕੀ ਘਰ ਆਇਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਤੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਥੀਏਟਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੂਹੇ ਖੁੱਲੇ ਸਨ - ਇਕ ਅਜੀਬ ਸੁੰਨੀ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਕੱਲ।

ਮੈਂ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਥੀਏਟਰ ਚਲੇਂਗੀ?”

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਹਾਂ।”

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਹਨੀਂ ਪੈਰੀਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜੇ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ...ਛੱਪੇ ਮਾਰਦੀ ਤੇ ਹੱਸਦੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਛਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਟਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਛਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਤਾੜਦੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਛਾਂ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਜੱਨਤ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਦੀ ਤੇ ਉਚੀ ਉਚੀ ਹਸਦੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਫਿਲਮ ਫੈਸਟੀਵਲ ਲਈ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸਮਿਸ ਤੇ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਮਨਾਵਾਂਗੇ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ

ਆਖਣ ਲਗੀ ਕਿ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਮਨਾਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ।”

“ਉਹ ਇਥੇ ਕਦੋਂ ਆਉਂਦੇ? ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਤੇਰੇ ਦੋਸਤ ਵੀ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਐਕਟਰ, ਐਕਟਰੈਸਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਰੋਕਿਆ? ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋਕਦੇ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਲਣ ਆਵੇ।”

“ਪਰ ਉਹ ਆਦਮੀ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਕਮਜ਼-ਕਮ ਜਦ ਤੀਕ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕਠੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੀ।”

ਉਹ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਰੁਕੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲੀ, “ਉਹ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੇਕਰਾਰ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ।

ਮੇਰੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਉਹ ਆਇਆ ਸੀ, ਸਾਹਬ, ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਦਿਨ ਕੇਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਬਾਲ ਕੇ ਡਿਨਰ ਖਾਧਾ।”

ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਰਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੇਕ ਪਕਾਇਆ। ਉਹੀ ਛੁਰੀ ਕਾਂਟੇ, ਉਹੀ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ, ਉਹੀ ਕੇਕ ਤੇ ਉਹੀ ਕੱਢਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਲੀਦਾਰ ਮੇਜ਼ਪੋਸ਼।

ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੋਤਵਾਲ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਾਂ। ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਮਜ਼ਾ ਤੇ ਦੰਡ ਦਾ ਚਸਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਨ੍ਹੀ ਜ਼ਿੰਦ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕੋਈ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਤੇ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਤਰੰਜੀ ਚਾਲ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸੁਭਾਵਕ ਸਵਾਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਇਹੋ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਕੀ ਵਕਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਤਬਕ ਕੇ ਦੇਖਦੀ, ਹਿਰਨੀ ਵਾਂਗ। ਗੱਲਬਾਤ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਸ ਸ਼ੁਮਾ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਭੜਕ ਕੇ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀਵੇ ਦੀ ਜੋਤ ਵਾਂਗ ਜਿਸ ਦਾ ਤੇਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਆਪਣਾ ਬਰੇਕਫਾਸਟ ਇਕੱਲੀ ਆਪਣੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਖਾਂਦੀ ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹੇਠਾਂ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੋਈ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਟੋਸਟ ਉਤੇ ਜੈਮ ਲਾ ਕੇ ਖਾਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਬਰੇਕਫਾਸਟ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਨ। ਉਸ ਦੀ ਹਰ

ਗੱਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਬੇਤਾਅਲੁੱਕੀ ਸੀ, ਮੜੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਅੱਗ ਵਰਗੀ ਸ਼ਕਤੀ।
ਮੈਂ ਇਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਗਾ।

ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਲੜਨ ਝਗੜਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਸੀ...ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ,
ਠੀਕ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੋਚਦਾ
ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅੰਤ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਝਗੜਾ, ਨਾ ਦਲੀਲ, ਨਾ
ਬਹਿਸ, ਨਾ ਅਦਾਲਤ, ਨਾ ਵਕੀਲ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਰਮ ਸਮਝੌਤਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ
ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋ
ਰਿਹਾ ਸੀ? ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਸੀ? ਉਸ ਦੀ ਅਗਲੀ ਚਾਲ ਕੀ ਸੀ?

ਉਹ ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ,
ਉਸ ਦੇ ਪੂਜਾ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ। ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ
ਰਹਿਣ ਲਗੀ। ਘਰ ਬੈਠੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਮੱਛੀ ਤਲਦੀ ਹੋਈ ਦੂਰੋਂ ਹੀ
ਇਹ ਆਦਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਜੀਨੀ
ਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕੰਬਦੀ ਛਾਂ ਉਸ ਉਤੇ ਰਹਿਣ
ਲਗੀ।

ਇਕ ਰਾਤ ਮੈਂ ਚਿਰਕੇ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਕਾਰ ਮੇਰੀ ਕਾਰ
ਅਗੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਫਾਟਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ
ਕਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੀਨੀ ਅਗਲੀ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰੀ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ
ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰੀ। ਉਸ ਦੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ
ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਕਾਰ ਚਲਾ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਮੈਂ
ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਕਾਰ ਅੰਦਰ ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਫਿੱਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਉਸ
ਦੀਆਂ ਬੰਟਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ।

ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ।
ਕਿਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਉਹ ਇਸ ਆਦਮੀ ਵਲ। ਨਾ ਰੁਪਏ, ਨਾ ਭਵਿੱਖ, ਨਾ
ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ, ਨਾ ਕੋਈ ਕਲਾ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼। ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੇ
ਅਜੀਬ ਮੰਤਰ ਪੂੜਿਆ ਸੀ ਜੀਨੀ ਉਤੇ। ਕੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਈਰਖਾ ਭਰੇ ਖਾਵੰਦ
ਦੇ ਸਨ? ਜਾਂ ਸਚਮੁਚ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ
ਮਾਂ ਸੀ?

ਉਹ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਦੀ ਗੀਰਸਲ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਜ
ਉਹ ਸਾਜ਼ਰੇ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏਂ।”

“ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ?”

“ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਹਨ ਤੇਰੇ ਕੋਲ?”

“ਹਾਂ।”

“ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐ ਸਾਡੀ? ਤੂੰ ਸਵੇਰੇ ਜਾਨੀ ਏਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜਦੀ ਏਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਇਉਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਅਜਨਬੀ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ।”

ਤੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਜਾਨੈ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਮੁੜਦੈਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਲਈ ਜਾਨੀ ਆਂ...ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣੀ ਆਂ...ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਜੀ ਚਾਹੇ - ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ।”

“ਕੀ ਏ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ?” ਮੈਂ ਤੁਰਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। “ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐ...ਤੂੰ ਉਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੀ ਐਂ।”

“ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰ।” ਉਹ ਯਕਦਮ ਭੜਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਉਹ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਐ...ਮੈਨੂੰ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਸਿਖਾਉਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਟੀਚਰ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਿਹੈ...ਮੈਨੂੰ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਸਿਖਾ ਰਿਹਾ ਏ...।”

ਮੈਂ ਗੱਲ ਟੋਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ।”

“ਬਕਵਾਸ!”

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੰਸਰੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬੈਗ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣ ਲਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ।

ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਕਵਾਸ ਐ! ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਏਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਐ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਈਏ।”

ਉਹ ਮੁੜੀ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਜੇ ਤੂੰ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਨੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਾਂਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਈਏ।”

ਇਹ ਫ਼ਿਕਰਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਸੰਨਾਟੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਸੁੰਨ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਵਾਪਸ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਐਂ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਹਾਂ, ਪਰ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ! ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਨੇ...ਜੱਨਤ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਏ। ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਨੀ ਹਾਂ। ਉਮੀਦ ਐ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇਂਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਦੇਵੇਂਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ।”

“ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ...?”

“ਹਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਬੱਚਿਆਂ

ਉਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੱਕ ਐ। ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਦਾ ਐ...ਤੂੰ ਇੰਨਾ ਜ਼ਾਲਿਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਖੋਹ ਲਵੇਂ।”

ਇਹ ਤਿੱਖੀ ਤੇ ਕੌੜੀ ਗੱਲਬਾਤ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਸ਼ਬਦ ਸਾਡਿਆਂ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲੇ। ਬਸ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਮ। ਇਸ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦੀ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰੀਏ - ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇਸ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਜੋ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੜਨ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਦਫ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਹ ਉਸੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਚਾਲ ਨਾਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਖ਼ੂਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਬੜੇ ਸਾਧਾਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ...ਕੀ ਜਾਨਣ ਲਈ? ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ? ਇਹੋ ਨਾ ਕਿ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸੱਚ ਤੇ ਇਹ ਸੱਚ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਜੀਬ ਲਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸਾਫ਼ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਾਫ਼ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਜੀਨੀ ਦਾ ਉਹ ਚਿਹਰਾ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਸਿਆਟਲ ਵਿਚ ਉਹ ਡਰੀ ਹੋਈ ਹਿਰਨੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਨਿੱਕਾ ਬੈਗ ਚੁਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲਭਦੀ ਹੋਈ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਹੋਣੀ, ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ..ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨਫ਼ਰਾਂਸਿਸਕੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨਫ਼ਰਾਂਸਿਸਕੋ ਤੋਂ ਬੱਸ ਵਿਚ ਬੈਠੀ..ਵੀਹ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ...ਚੱਕਰਦਾਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਬੇਹੱਦ ਬਰਫ਼। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੱਸ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਬੱਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਬਰਫ਼ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ। ਕੱਕਰ ਠੰਢ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਸ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਕਡੰਕਟਰ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਸਿਆਟਲ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸਿਆਟਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਕੱਟੜ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ, ਧੁਨ ਦੀ ਪੱਕੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੌਮ ਵਰਗਾ ਮਨ ਯਕਦਮ ਫ਼ੈਲਾਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਫ਼ੈਲਾਦੀ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਗੀਰਸਲ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਉਥੇ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਨਿੱਘ
ਸੀ, ਐਕਟਰਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਤ। ਮੈਨੂੰ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੀ।

ਇਕ ਸਵੇਰ ਰਾਜੀ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਚਿਰਕੇ ਕਿਉਂ ਆਈ ਸਾਂ। ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘੜੀਸਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪਟਕ ਦਿਤਾ ਤੇ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਪੇੜ ਕੱਢ ਮਾਰੀ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਆਏ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਸਿਰ ਪਿੱਟਣ ਲਗੀ ਤੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਨਿਕਲ ਜਾ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਰੰਡੀਏ!”

ਉਹ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਸ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਹੀ ਉਥੋਂ ਸੂਟਕੇਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ। ਭਲਾ ਦਸ ਜੇ ਮੈਂ ਸੂਟਕੇਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਲ੍ਹ

ਰਾਤ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ?”
 ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਦੀ
 ਸਾਰੀ ਤੇਰੀ ਆਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪੂਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ। ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ... ਜਿਵੇਂ
 ਟੱਪਰੀਵਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ
 ਵਿਚ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰੇਂ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ,
 ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇਂ... ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਚ ਜਾਵੇਂ। ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ
 ਪਿਆਰ ਲਈ ਮੱਚਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਭਲਾ
 ਦਸ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ? ਤੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏ,
 ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੀ ਮੰਜੀ ਸੁੱਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
 ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿਨਾ ਏਂ ?”

ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੀਨੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਮੈਂ
 ਜੀਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕ
 ਉਠੀਆਂ।

ਇਕ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਗਏ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ
 ਇਕ ਕਿੱਸਾ-ਨਾਟਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਪਿੰਡ ਦੇ
 ਲੰਬੜਦਾਰ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਗ ਦੀ ਤੌੜੀ ਚਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ
 ਲਾਹੀਆਂ। ਇਕ ਚੰਗੇ ਜਸ਼ਨ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੀ।

ਨਾਟਕ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਲਈ
 ਗਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮੇਕ-ਅਪ ਉਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਖੁਸ਼ ਚਹਿਕ ਰਹੇ
 ਸਨ। ਮੈਂ ਹੀਰੋਇਨ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਚੰਗੀ ਐਕਟਿੰਗ ਲਈ
 ਉਸਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਰਾਜੀ ਤਿੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਦੂਰ ਖੜੀ
 ਘੂਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਰਾਜੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਆ ਕਿਉਂ ਗਏ ? ਜਾਓ,
 ਮੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸਾਗ ਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਓ ਆਪਣੀ ਹੀਰੋਇਨ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਜਾਨੀ
 ਆਂ ਇਥੋਂ, ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ
 ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੌੜਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਫਿਕਰ
 ਸੀ। ਮੈਂ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਗਿਆ।
 ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਪਗਡੰਡੀ
 ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਮੋੜ ਉਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਸੀਹਣੀ ਵਾਂਗ ਬਿਫਰੀ, “ਜਾਹ
 ਉਸੇ ਹੀਰੋਇਨ ਕੋਲ !” ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ।

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਝਪਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮਰੋੜ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਬਰਸ ਪਿਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹਦਾ ਬਲਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁੱਸਾ ਪਿਘਲ ਕੇ ਵੇਗ-ਮੱਤੇ ਰੋਣ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਹ ਤੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਐਕਟਰਾਂ ਦੀ। ਇਸੇ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਜੇ ਹੈ ਮਾਂ ਦਾ ਜਣਿਆਂ। ਇਥੇ... ਇਹਨਾਂ ਸਰਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ। ਇਥੇ ਇਸੇ ਚੋਅ ਵਿਚ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਹ ਕਿਸੇ ਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘੜੀਸ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਆਂ।”

ਅਸੀਂ ਫਿੱਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਰਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਨਾ ਰਹੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕੀ ਆਖੇਗਾ।

ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪਿਆਰ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁੱਛ ਲਗਦੀ ; ਹਰ ਚੀਜ਼ ਅਰਬਹੀਣ। ਮੇਰਾ ਭਵਿੱਖ, ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ। ਹਰ ਵਾਰ ਰਾਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਨਸਨੀ ਹੁੰਦੀ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਣਡਿਠੀ ਧਰਤੀ। ਨਸਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜਦੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਆਦਿ ਯੁਗ ਨੂੰ ਛੋਹਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਤਰਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਖਤਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੋਰ ਵੀ ਤਿੱਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਇਕ ਅਜੀਬ ਡਰ ਤੇ ਸਨਸਨੀ ਜੋ ਜੰਗ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਇਸ ਡਰ ਵਿਚ ਖੌਫਨਾਕ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਰਾਜੀ ਅਜਿਹੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਵਰ੍ਹਦੇ ਬੰਬਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਬਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਜੰਮੀ ਸੀ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਕਿਸੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਭਰਮ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ। ਇਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਛਾਂ ਜਾਂ ਛੋਹ ਜਾਂ ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਰਾਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਪਕੜ, ਉਸਦੇ ਜੋਬਨ ਦਾ ਸੇਕ, ਉਹਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਮਹਿਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੂੰਦਵੇਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਲੱਜ਼ਤ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਵਜੂਦ। ਇਹੋ ਔਰਤ, ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਰਚ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਭਿੰਜੇ ਹੋਏ ਇਸ਼ਕ ਉਤੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਰਾਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਚਰਚੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲਾ ਲਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ। ਲੋਕ

ਸ਼ਾਇਦ ਸਚਮੁਚ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਤੁਰ ਸਨ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਕਿ ਰਾਜੀ ਮੈਨੂੰ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਕਿ ਰਾਜੀ ਮੈਨੂੰ ਪੌੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੇ ਆਸਮਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਵੇਗੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡਿਆ, ਬੱਚੇ ਛੱਡੇ, ਦੋਸਤ ਛੱਡੇ, ਸਹੇਲੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ, ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਲਭਦੀ ਫਿਰਦੀ, ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿਚ, ਥੀਏਟਰਾਂ ਵਿਚ, ਢਾਬਿਆਂ ਉਤੇ.....।

ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਇਕੱਲਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਸਦ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵੇਗ ਦਾ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਤਪਸ਼ ਦਾ, ਅੰਤਰੀਵ ਜਲਾਲ ਦਾ।

ਜਿਤਨਾ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਭੰਡਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੋਖਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉਤੇ ਪਰਖਦੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਹੱਸਦਾ। ਉਤਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਕਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਦੇ ਤਵੇ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਇਕ ਵਖਰੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਨੰਦ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਜੋ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਲ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦਰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵਖਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਸਮਾਨ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਜਾਪੇ ਤੇ ਧਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਮੋਕਲੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਭ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਲੱਭ ਜਾਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ... ਇਕ ਵਖਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬੀਤਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਸੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੇਤ, ਫਨਾਅ...ਮੌਤ।

ਮੈਂ ਘਾਹ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ, ਪਤਲੇ, ਉਚੇ ਤਣੇ, ਸਰਦਈ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਸੱਕ ਲੱਥਦੇ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਨਰਮ ਤਾਜ਼ਾ ਅੰਗੂਰੀ ਰੰਗ ਨਿੱਖਰ

ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਜਿਲਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਹ ਬਾਂਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਜਾਪਦੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਂਹ ਦੇ ਕਣਕ-ਭਿੰਨੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ, ਇਸ ਦੇ ਮਸਾਮ, ਇਸ ਦੇ ਗੁੰਦਵੇਂ ਮਾਸ ਨੂੰ, ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਲੁੱ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਵੀਣੀ ਨੂੰ, ਹਥੇਲੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਡੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਨੂੰ, ਨਿੱਕੀਆਂ ਬਰੀਕ ਚੀਘਾਂ ਨੂੰ, ਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਦੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬੂਰ ਨੂੰ।

ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ, ਜਿਤਨਾ ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ...ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤੁਛ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ, ਇਸ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ, ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਡੀਕ ਲਾ ਕੇ ਪੀ ਜਾਣ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬੇਇਮਾਨੀ ਸੀ ਇਸ ਵੱਡੇ ਨਸ਼ੇ ਅਗੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਫ਼ਨਾਅ ਸੀ...ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਛਿਨ ਸਦੀਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੜਪ ਸੀ...ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਾਗਲ ਸ਼ੋਰ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ, ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ, ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ, ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਗਲ ਦੀ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹਾਸੀ ਦਾ ਉਹ ਆਨੰਦ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਆਨੰਦ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਸੰਭੋਗ ਦਾ ਆਨੰਦ...ਬਸ ਇਹੋ ਚੀਜ਼ ਸਤਯ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਕਲੀ ਤੇ ਝੂਠੀ।

ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਐਕਟਰੈਸ ਸੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅਫ਼ੀਮ ਘੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਆਦੀ। ਇਹ ਅਫ਼ੀਮ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰਚ ਗਈ ਸੀ, ਮੇਰੀਆਂ ਨਸਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨੀਲਾ ਟੂਣਾ ਫੂਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨੋਹਾਂ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਮੈਨੂੰ ਡੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਘੁਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਰਗੀ ਨਿੱਗਰਤਾ ਨਾਲ, ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ, ਬਦਸੂਰਤੀ ਨਾਲ, ਵਹਿਸ਼ਤ ਨਾਲ, ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ, ਲਾਲਸਾ ਨਾਲ, ਪਾਗਲਪਨ ਨਾਲ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ। ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ - ਵਹਿਸ਼ੀ, ਖੂਬਸੂਰਤ, ਮੁਕੰਮਲ ...ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਗਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਬੂ ਸੀ... ਖੌਫ਼ਨਾਕ, ਨੰਗਾ, ਸੁੱਚਾ।

ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਹਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਪਾਪ ਨੂੰ ਸਾਝਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਤੜਪਦਾ ਸੀ। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪਾਗਲ ਖਾਹਿਸ਼ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕੀ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਕਾਲੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਘੋਰ ਪਾਪ ਦੇ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਵਿਚਾਰ, ਵੇਗ ਮੱਤੇ ਭਾਗ, ਪੁੱਠੇ ਸੁਪਨੇ। ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਅੰਦਰ ਰਾਜੀ ਦੇ ਸਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ

ਸਵਾਦ ਸੀ। ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਾਪ ਸੀ? ਕੀ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਸਾਂ? ਮੁਕਤ? ਆਜ਼ਾਦ? ਇਮਾਨਦਾਰ? ਸੱਚਾ? ਜਾਂ ਬੇਵਕੂਫ? ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਨੰਦ ਦੀ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਭ ਆਨੰਦ ਫਿੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ... ਆਤਮਾ, ਜਿਸਮ, ਉਮੀਦ, ਇੱਜ਼ਤ, ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ, ਸੰਗੀਤ, ਤੂਫਾਨ... ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਚੱਕਰ ਦਾ ਧਰੂ ਬਿੰਦੂ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਰਾਂ? ਮੇਰੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਦੁਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆਨ ਕਰਾਵਾਂ? ਕੀ ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਸਕਣਗੇ?

ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿਖ ਦੇਵਾਂ? ਲੋਕ ਸ਼ਾਇਦ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ। ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਭੰਡਣ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਹਰ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਮੈਂ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਨੂੰ, ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਿਵਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ? ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਘੜੀ ਦੀ। ਸੱਚ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੈ। ਹੁਣ। ਇਸ ਵੇਲੇ! ਬੋਲ! ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲ। ਜੇ ਹੈ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ। ਬੋਲ!

ਰਾਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਘੁਟਦੈ। ਇਥੇ ਕੌਣ ਐ ਥੀਏਟਰ ਤੇ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ? ਕੌਣ ਐ ਜੋ ਐਕਟਿੰਗ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਸਮਝਦੈ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਆਂ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡਰਾਮਾ ਰੈਪਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਾਂ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਪਾਰਟ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟ ਸਕਦੀ ਐ। ਕਾਸ਼... ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।”

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਕਈ ਵਾਰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਖੁਆਬਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ। ਇਕ ਐਕਟਰੈਸ ਦੀ ਖੁਆਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡਰਾਮਾ ਰੈਪਟਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਯਕਦਮ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਂ ਉਥੇ ਰਹਾਂਗੀ ਕਿੱਥੇ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ ਵਾਲੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਏਂ। ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਏ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਬੇਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇਂ।”

ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਭਾਵਕ ਆਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਮੇਰੇ ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ ਵਾਲੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਤੂੰ ਇਸ ਫਲੈਟ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਠੀਕ ਕਰਵਾਉਂਦਾ?”

ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਰੰਗ-ਰੋਗਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਰਟਿਸਟਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਜਾ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਦਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰਵਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਰੋਟੀ ਪਕਾਵਾਂਗੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਖੁਬਸੂਰਤ ਕਲਾ ਰਚਾਂਗੇ। ਤੂੰ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇਂਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਾਂਗੀ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਇਕੱਲੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ। ਕੋਈ ਰੋਕ ਟੋਕ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਾਂਗੀ। ਸਾਂਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਐਕਟਰੈਸਾਂ, ਡਾਂਸਰਾਂ ਤੇ ਪੇਂਟਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਖੋ, ਉਹ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ...ਯਾਮਿਨੀ ਕਿਸ਼ਨਾਮੂਰਤੀ...ਸੋਨਲ ਮਾਨ ਸਿੰਘ...ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਆਂਗੀ।”

ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਈ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਨਾਲ ਖਤੋ-ਕਿਤਾਬਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦੋ ਵਾਰ ਸ਼ਿਮਲਾ ਤੇ ਮਸੂਰੀ ਵੀ ਹੋ ਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਸੁਝਾਓ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਯਕਦਮ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗਿਆੜੀ ਭੜਕੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਭਚੀਟ ਲਏ, ਜਿਵੇਂ ਕੌੜੀ ਦਵਾਈ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਤੈਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ? ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਯਤੀਮਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੁੱਟੇ ਹੋਏ। ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਭਾਬੀਆਂ ਦੀ ਝਿੜਕਾਂ ਖਾਣ ਲਈ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਐ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਖਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਵਾਂ?”

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਕੀ ਖਰਚ ਐ? ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ। ਕਿਥੋਂ ਆਵੇਗਾ ਇਹ ਰੁਪਿਆ? ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਮੇਰੀ। ਬੱਸ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ਿਕਰ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਆਂ ਕਿ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਏ। ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਏ ਤੇਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ? ਨਿਰਾ ਬੋਗਸ! ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੋਗਸ ਲਗਦੀ ਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ...ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੋਗਸ ਆਂ। ਭਲਾ ਦਸ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੈ ਤੇਰਾ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਐਕਟਰੈਸ ਆਖਣ ਦਾ? ਇਕ ਮਹਾਨ ਐਕਟਰੈਸ? ਸਭ ਬਕਵਾਸ! ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠੀ ਤਰੀਫ਼ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ? ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਬੋਲਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਭਾਵ ਨਕਲੀ ਲਗਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਬਗੈਰ ਮੈਂ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਆ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਜ਼ਰਾ ਪਰਵਾਹ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਰਵਾਹ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਬੱਸ ਠੀਕ ਐ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੀ ਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਲਗਦੀ ਆਂ ਤੇਰੀ? ਇਕ ਸਜਾਵਟੀ ਫੁੱਲ? ਇਕ ਫਾਲਤੂ ਮਾਲ? ਤੇਰੀ ਰਖੇਲ? ਇਕ ਬਜ਼ਾਰੀ ਰੰਡੀ? ਦੱਸ ਮੈਂ ਕੀ ਆਂ?”

ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਸੰਨਾਟੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਆਖਣ ਲਗੀ,

“ਰੰਡੀ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਲੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ? ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਚੇ ਉਚੇ ਵਾਇਦੇ ਤੇ ਗੱਲਾਂ। ਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਰੁਪਏ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ, ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ - ਨਾ ਮੇਰੇ ਵਿਚ, ਨਾ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ, ਨਾ ਮੇਰੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ। ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ! ਇਸ ਨਾਪਾਕ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇਰੇ ਨਾਲ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਜ਼ਾਇਆ ਹੋ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਥਰਡ ਕਲਾਸ ਕੁੜੀਆਂ ਫਿਲਮ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਪੂਰੀ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਾਡਲ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਥੂਹ ਐ ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਤ 'ਤੇ ! ਬੱਸ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗਲ ਦਾ ਹਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਆਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਜਾਨੀ ਆਂ ਤੇ ਆਰਟ ਦਾ ਇਕ ਖੂਬਰੂਰਤ ਮਹਲ ਉਸਾਰਦੀ ਆਂ। ਉਥੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੈਠੀ ਐ, ਪੁਰਾਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਰਾਖਸ਼ਣੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰਦੀ ਐ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਮਹਿਲ ਟੁਟ ਜਾਂਦੈ... ਹਰ ਜਣਾ ਵੈਰੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਪਰਵਾਹ ਕਿਉਂ ਕਰਨ? ਤੂੰ ਕਰਦੇ ਮੇਰੀ ਪਰਵਾਹ? ਕਦੀ ਆਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ। ਇਹ ਚੈਪਟਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ। ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੇਖ। ਆਪਣਾ ਪਾਰਟ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਕਰ। ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਮ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਦੇਵਾਂ? ਤੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਵਿਚ ਵਕਤ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਿਹੈਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਿਲਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਝਗੜਦੇ ਆਂ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਖਿੱਝਦੇ ਹਾਂ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਿਹਣੇ ਤਾਹਨੇ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਉਖੜ ਗਏ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਫਿਟ ਗਿਆ ਏ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਏ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡਿਸਿਪਲਿਨ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਫਿਕਰ ਐ, ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣਾਉਣੀ ਐ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੀ ਹਾਂ, ਜਿਥੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਕੋਈ

ਬਿਜਨੈਸ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਕਮਾਉਂਦੀ...ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ...ਫਿਲਿਪਸ ਜਾਂ ਬੰਬੇ ਡਾਈਂਗ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਮਿਲਦੇ। ਲੋਕ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ। ਕੁਝ ਰੁਪਿਆ ਪੱਲੇ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਝ ਤਸੱਲੀ। ਪਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਐ - ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਹਾਏ, ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਫੋਕੀ ਤੇ ਖਾਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੂੰ ਐਂ। ਤੂੰ!”

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਝਿੜਕਾਂ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਕਈ ਪੜਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘੀ : ਹਮਦਰਦੀ, ਫਿਕਰ, ਗੁੱਸਾ, ਨਫਰਤ, ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ, ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਲਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਝੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਹਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਤੇ ਹਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਤੱਕਿਆ, ਗਰਮ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਰੋਆਂ ਦੀ ਪੜਕਣ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਭੜਵਾਹੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਤੜਪਾਂ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਖੂਨ ਭਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ਧਾਤ ਦਾ ਬਣਿਆਂ ਸੀ ਇਹ ਮਨ? ਕਿਸ ਕੁਠਾਲੀ ਨੇ ਢਾਲਿਆ ਸੀ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ? ਇਹ ਮਨ ਆਮ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ। ਇਹ ਅਜੀਬ ਦਿਸ਼ਟੀ ਸੀ ਜੋ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ। ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪੁੱਠੀ ਤੇ ਪੁੱਠੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਰਸਾਇਣ ਨਾਲ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਉਬਲਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦੱਬੇ ਨੱਪੇ ਜਜ਼ਬੇ ਪਿਘਲ ਕੇ ਵਗ ਤੁਰੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਖੂਨ ਦਾ ਵਗਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਮੱਠਾ ਪੈਣ ਲਗਾ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੂਰਨ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਪੱਖੇ ਦੀ ਹਲਕੀ ਫਰ ਫਰ ਤੇ ਦੂਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਾਲੀ ਦੇ ਅਲੀਅਰ ਤਰਾਸ਼ਣ ਵਾਲੀ ਕੈਂਚੀ ਦੀ ਕਟਰ ਕਟਰ ਸੁਣਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਦੇਵਾਂ। ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਤਣੇ ਹੋਏ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਨਰਮ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਜਾਗ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੀ,
“ਮੈਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੈ, ਬਗੈਰ ਸੋਚੇ ਬੋਲ ਦਿੰਨੀ ਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਭੌਂਕ ਰਹੀ ਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੀਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣਾ। ਪਰ

ਹੋਰ ਕਿਸ ਅਗੇ ਬੋਲਾਂ? ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਕਲੇਸ਼? ਆਪਣਾ ਸੰਤਾਪ।
ਕੌਣ ਝੱਲੇਗਾ ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ? ਮੇਰੇ ਬਦਲੇ ਦੁਖ? ਮੇਰੀਆਂ ਕੂਕਾਂ? ਮੇਰੇ ਪਾਗਲ ਸੁਭਾਅ
ਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ? ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਿਵਾਏ ਤੇਰੇ। ਸਿਰਫ਼ ਤੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ,
ਜਿਸ ਅਗੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰੋਣਾ ਰੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ ਜੋ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ
ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਜਾਨੈਂ। ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ...ਦੇਵਤਾ ਏਂ।”

ਯਕਦਮ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਛਲਕ ਪਏ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ
ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰਖ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗੀ। ਸਿਸਕੀਆਂ ਭਰਦੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ
ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਹੋਰ ਘੁਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਲਾਸੇ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਪਿਆਰ
ਦੀ ਭੁੱਖੀ, ਉਹ ਪੰਘਰ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰ ਬਣਿਆਂ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ
ਦੇ ਹੰਝੂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੁਪਕੇ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ
ਝਰਨਾਹਟ ਦੌੜ ਗਈ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਘਟ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ
ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ। ਸਾੜੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ ਤੇ ਬੋਲੀ,

“ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਜਾਣਦੈਂ ਮੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ। ਮੇਰੇ
ਅੰਦਰ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖੁਹਾਇਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵਾਂ...ਆਪਣੇ ਦਿਲ
ਦਾ ਗੁਬਾਰ ਕੱਢਾਂ, ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਬਾਲ ਦੇਵਾਂ... ਤੇਰੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ
ਦੇਵਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਜਿਸਮਾਨੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰ ਕੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ
ਨਾ ਮੰਨੀ। ਇਹ ਕਦੇ ਕਦੇ ਦੌਰਾ ਪੈਂਦਾ ਏ ਮੈਨੂੰ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜ
ਐ। ਅਸੀਂ ਤੀਵੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੀ ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਗਦੇ
ਨੇ ਤੇ ਲਹੂ ਵਗਦਾ ਹੈ...ਤਦੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਾਂ...ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਹੋ
ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਉਪਜਾਊ...ਫਿਰ ਸਿਹਤਮੰਦ...ਫਿਰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਛੁਰੇ ਖਾਣ ਲਈ
ਤਿਆਰ।”

ਉਹ ਉਠੀ ਤੇ ਸਾੜੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਉੜ੍ਹਗ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ
ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਜੀਅ ਚਾਹੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ
ਯਸ਼ ਚੋਪੜਾ ਦੀ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਮਿਤਾਭ, ਰਾਖੀ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ੀ ਕਪੂਰ
ਹਨ। ਚਲੇਂਗਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ? ਮੈਂ ਦੋ ਟਿਕਟਾਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ
ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੀ।

10

ਮੈਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਟ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਫਿਲਮ ਡਵੀਯਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਮਲੀਲਾ ਉਤੇ ਇਕ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਫਿਲਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਯਾਰਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਾਂ।

ਬੰਬਈ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ, ਸੱਪ ਵਰਗੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸੜਕਾਂ, ਇਸ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਵਡੀ ਫਿਲਮ 'ਫਾਗੁਨ' ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਟਾਰ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਭੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿੱਕੇ ਬਜਟ ਨਾਲ 'ਦਸਤਕ' ਬਣਾਈ ਸੀ ਜੋ ਕਲਾਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੇਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਰੇਹਾਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਘਰੇਲੂ

ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮਕਾਨ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੰਡੀ ਬਣ ਗਈ। ਮਕਾਨ ਦਾ ਬਦਲਣਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਾਤਰ ਦਾ ਬਦਲਣਾ ਸੀ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹੌਲ ਤੇ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਚ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਅੱਧ-ਨੰਗੇ ਦਿਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸਮਾਜਕ ਕਟਾਕਸ਼ ਤੇ ਚੋਟ।

‘ਦਸਤਕ’ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਿਛੋਂ ਬੇਦੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਲਾਤਮਿਕ ਆਲ੍ਹਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਟਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ‘ਫਾਗੁਨ’ ਬਣਾਈ। ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ‘ਫਾਗੁਨ’ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਗਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਬੇਦੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਸਦਾ ਤੇ ਕਟਾਕਸ਼ ਕਰਦਾ। ਬਤੌਰ ਲੇਖਕ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਗਰਮੀ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਫ਼ਿਲਮੀ ਲਤੀਫ਼ੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ - ਬਹੁਤੇ ਲਤੀਫ਼ੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਹੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੇ ਰਚਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਚਮਕਦੀ।

‘ਫਾਗੁਨ’ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਖ਼ਸ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਡਾ ਪੁੱਤਰ ਨਰਿੰਦਰ ਬੇਦੀ ਜੋ ਹੁਣ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਫ਼ਿਲਮ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਭਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਡਾ ਲੇਖਕ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਫ਼ਲਾਪ ਫ਼ਿਲਮ ਡਾਇਰੈਕਟਰ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਰਧਾੜ ਤੇ ਸੈਕਸ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਰੁਪਏ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਮਦਦ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੇਦੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੁਹੂ ਦੇ ਫ਼ਲੈਟ ਵਿਚ ਡਿਨਰ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਬਿਰਛਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਫ਼ਲੈਟ। ਉਸ ਨੇ ਚਿੱਟੀ ਮਲਮਲ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫ਼ੈਮਲੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰਾ ਇਹ ਪੁੱਤ ਜੋ ਕਲ੍ਹ ਦੌੜ ਦੌੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਨ ਲੁਆ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦਾ ਏ। ਉਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਐ। ਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਤੈ ਨਾ ਕਲਾ ਦਾ। ਪਰ ਰੁਪਏ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਵਲ ਆ ਗਿਐ। ਹੁਣ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਨੇ। ਉਹ ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਮੁਰਖ ਆਂ। ਭਲਾ ਕਿਉਂ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਫ਼ਲਾਪ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾ ਬੈਠਾ। ਇਹੋ ਲੋਕ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਲ੍ਹ ਜੀਨੀਅਸ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉੱਲੂ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਭ ਰੁਪਈਏ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਐ। ਰੁਪਈਏ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ

ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤੈ। ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਦੀ ਏ... ਮੈਨੂੰ ਬਦਮਾਸ਼ ਆਖਦੀ ਐ। ਗੁੰਡਾ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਾਰੀ ਫੈਮਲੀ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਕੰਜਰੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਜ਼ਾਬ ਸੁੱਟ ਦੇਵਾਂਗੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ। ਅੱਖਾਂ ਕਢ ਦੇਵਾਂਗੀ ਉਸ ਚੁੜੇਲ ਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਾਂਗੀ, ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ, ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇਰੀ ਪੱਤ ਲਾਹਾਂਗੀ। ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਰਾਖਸ਼ਸ ਐ!” ਤੇ ਮੈਂ ਚੀਖ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਹਾਂ, ਮੈਂ ਰਾਖਸ਼ਸ ਆਂ!” ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਰੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸੀਨ ਸੀ।”

ਬੇਦੀ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਪੂੰਝੇ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

“ਮੈਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ। ਕੀ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਆਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ... ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗਦਾ ਹਾਂ।”

ਬੇਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਜਾਗ ਪਈ। ਉਹ ਈਮਾਨਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ - ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ, ਫੈਮਿਲੀ ਨੂੰ, ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ - ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਉੱਤੇ ਦਿੜ੍ਹ ਤੇ ਨੇਕ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ,

“ਮੈਂ ਫਿਲਮ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾਵਾਂਗਾ। ਵਡੇ ਸਟਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਵੇਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨਾਲ। ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਜਟ। ਬਸ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਲੱਖ। ਮੇਰੀ ਫਿਲਮ ਅਛੂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹਨਾਂ ਧਿਤਕਾਰੇ ਹੋਏ ਹਰੀਜਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੂੜਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਨੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਕੂੜਾ ਹੀ ਬਣ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਬਾਰੇ ਫਿਲਮ ਬਣਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਵਾਂਗਾ... ਬਾਪੂ ਦਾ ਇਮੇਜ... ਉਸ ਦਾ ਪੈਗਾਮ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਮੇਰਾ ਖੁਆਬ ਐ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਠੂਠਾ ਫੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਚੰਦਾ ਵੀ ਮੰਗਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਮੰਗਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਗਲੈਮਰ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਐ। ਹੀਰੋਇਨਾਂ ਦੀ ਨਕਲੀ ਮੁਸਕਾਹਟ ਤੋਂ, ਮੇਕ-ਅੱਪ ਨਾਲ ਥੱਪੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ, ਚਿਕਨੇ ਚੋਪੜੇ ਜਿਸਮਾਂ ਤੋਂ... ਸੈਂਕੜੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰਾਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਨੰਗੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਮੀਟ-ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਚੁਣੀ ਐ... ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਚਿਹਰਾ... ਅਣਲਗ ਤੇ ਸੱਜਰਾ। ਉਹ ਹੀਰੋਇਨ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਰੋਲ

ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਐ ਜੋ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਐ... ਇਕ ਸਾਂਵਲੀ ਲਚਕ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਫੋਟੋ ਦਿਖਾਵਾਂ?”

ਬੇਦੀ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਐਸ਼-ਟੇ ਵਿਚ ਪਈ ਉਸ ਦੀ ਸਿਗਰਟ ਰਾਖ ਦੀ ਪਿਨਸਲ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਰੀਫ ਕੇਸ ਚੁਕਿਆ, ਕੜਿੱਕ ਦੇਣੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਡਾ ਲਿਫਾਫਾ ਕਢਿਆ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕਢੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾਈਆਂ।

ਕੁੜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਦ-ਮੁਰਾਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਿੱਖੀ ਸੂਝ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਵੀ ਠੰਢੇ ਠੰਢੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਗੱਦਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੇਕ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਬੇਦੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਲਗੀ ਤੈਨੂੰ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਪਤਾ ਨਹੀਂ... ਤੇਰੀ ਰਾਏ ਈ ਠੀਕ ਐ।”

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਕਮਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਐ ਇਹ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਮਿਲਣ ਆ ਗਈ... ਇਸੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਲੇਖਕ ਸਾਂ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਫਿਲਮ ਮੇਕਰ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਮਰਦ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ‘ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤੀਵੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ?’ ਉਹ ਹੱਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਧ-ਖਿੜੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੰਦ ਚਮਕੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਸ਼ਹਿਵਤ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਬਗੈਰ ਕੁਝ ਕਹੇ ਆਪਣੀ ਚੋਲੀ ਦੇ ਬੰਦ ਖੋਲ ਦਿਤੇ। ਵਡੀਆਂ ਸਡੌਲ ਛਾਤੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈਆਂ... ਮੈਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਵਲੀ ਚਮਕ ਸੀ, ਤੇ ਨਸ਼ਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ... ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਆਨੰਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਸਾਂ, ਇਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਛਿੱਟਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਰਸਬਜ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਿਲਣ ਲਗਾ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜਹਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਯਕਦਮ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿੰਦਕ ਬਣ ਗਏ। ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੇ ਚੌਧਰੀ। ਭਾਈਆਂ ਤੇ ਪਾਛਿਤਾਂ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਮੇਰਾ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਸੱਚ ਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਰੁਪੱਈਆ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਨੇ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਭੁਲ ਚੁਕੇ ਨੇ... ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ? ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਨਿਰੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਭੁੱਖ ਸਮਝਦੇ ਨੇ... ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿੰਦਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਜਿਸਮਾਨੀ ਪਿਆਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੂਹਾਨੀ ਹਕੀਕਤ ਐ... ਇਸ

ਕੁੜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਝਗੜੇ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਦੀ। ਪਿੱਟਦੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਧੜਾਮ ਦੇਣੇ ਆਈ - ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਆਂਡੇ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਝਪਟੀ। ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਝੱਗ ਦੀ ਇਕ ਹਲਕੀ ਲਕੀਰ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੀਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, 'ਤੂੰ ਗੁੰਡਾ ਏਂ!' ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਉਸ ਕੰਜਰੀ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦੇ ਨੂੰ? ਮੈਂ ਬੁੱਕਦੀ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ !' ਉਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਗਈ। ਬਸ ਉਸੇ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਐ, ਤੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਰਚਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਐ...ਤੇ ਉਸ ਪਾਪ ਨੂੰ ਚੱਖਣ ਦੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਕੈਦ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ.."

ਉਹ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ,

"ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਐ, ਮੈਂ ਸਤਵੰਜਾ ਸਾਲ ਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਤਿਗਣੀ ਉਮਰ ਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਅੰਨ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਮਰ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ! ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਐ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਜਿਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ...ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਕੱਦ, ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮਨ, ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਜਿਸਮ। ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਾਹਠ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਵਾਂਗਾ ਤੇ ਉਹ ਮਸਾਂ ਚੜ੍ਹੀ ਸਾਲ ਦੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਦਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਨਮੋਲ ਹੈ।"

ਬੇਦੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ, ਤੇ ਇਕ ਜਿਸਮਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ। ਉਹ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਲਗਦਾ ਸੀ - ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਤੇ ਤੱਤਰੂਪੀ। ਜੋ ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੌੜ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਸੀ...ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਰਾਜੀ ਬਾਰੇ ਸਨ...ਉਹ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਵੇਗ ਮੇਰੇ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕ ਰਿਹਾ ਸੀ...

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਜੋ ਤੂੰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਏਂ ਇਹੋ ਸੱਚ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਸੱਚ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਕਦਰ ਐ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।" ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬੇ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੇਰੀ ਫਿਲਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਐ?"

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਇਕ ਸੱਚੀ ਘਟਨਾ ਉਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਸਾੜ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਦੋ

ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢ ਦਿਤੀਆਂ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ, ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ, ਪਰ ਸਾਥੋਂ ਵਧ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ... ਅਸੀਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ। ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ। ਸਾਡੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਹੀ ਮੌਤ ਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਮਹੂਰਤ ਕਲ੍ਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਫ਼ਿਲਮ ਸਟਾਰ ਨੂੰ ਮਹੂਰਤ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਇਹ ਦੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਰੀਜਨ ਹੀ ਮੇਰੇ ਚੀਫ਼ ਗੈਸਟ ਹੋਣਗੇ। ਮਹੂਰਤ ਦਸ ਵਜੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੀਂ। ਉਹ ਕੁੜੀ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ...”

ਉਸ ਨੇ ਨਵੀਂ ਸਿਗਰਟ ਸੁਲਗਾਈ ਤੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਇਕ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਸੋਚ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਸੁਣਿਐਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਜੀਨੀ ਵਿਚ ਤਰੇੜ ਆ ਗਈ...ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ...?”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਖਤਸਿਰ ਤੌਰ ਉਤੇ ਜੀਨੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਛੱਤ ਹੇਠ ਬਗਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਬਸ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ? ਇਹੋ ਕਿ ਬੱਚੇ ਰਤਾ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਖਰੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਰਖ ਸਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਜੁਦਾ ਹੋਏ ਸਾਂ? ਕੀ ਵਜ੍ਹਾ ਸੀ ਸਾਡੇ ਜੁਦਾ ਹੋਣ ਦੀ? ਬੱਸ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਬੇਲਾਗਤਾ। ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੋਰਡਮ, ਥਕਾਵਟ। ਉਕਤਾਹਟ। ਸਾਡੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬੂਰ ਝੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਰੋਂ ਸੁੱਕੇ ਡੰਡਲ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਨ। ਇਕ ਰੋਡੀ ਅਰਥਹੀਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਬਸ ਵਖ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਦੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਐ। ਇਸ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਬੇਦੀ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁਰਝਾ ਰਹੀ ਸੀ...ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਉਹ ਇਥੋਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਈ ਐ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਲਿਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਐ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਾਂਗਾ...ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸਿਆਟਲ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋਣ... ਇਕ ਨਿਘੀ ਤੇ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਨਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਖਸ਼ੀ ਮਿਲੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਕ ਵੇਲਾ

ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ, ਸਹੇਲੀਆਂ, ਆਪਣਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਹਿਰ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਏ...”

ਮੈਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕਿਆ। ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ। ਯਕਦਮ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੰਝੂਆ ਦਾ ਰੁਗ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗਾ। ਮੈਂ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕਦਮ ਇਕ ਅਜੀਬ ਖ਼ਲਾਅ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕਿਆ...ਮੇਰੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੰਬਈ ਦੇ ਖਿਡਾਉਣੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਨਿਕਲਿਆ ਸਾਂ...

ਬੇਦੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕੱਲੇ ਹਾਂ। ਇਨਸਾਨ ਹੈ ਹੀ ਇਕੱਲਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗੀਏ, ਇਸ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੀਏ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰੀਏ ਪੇਸ਼ਤਰ ਇਸ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰ ਲਏ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਇਕੋ ਅੰਤ ਹੈ - ਮੌਤ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਕੌੜੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਰਨਾ ਹੈ...ਨਾ ਹੀ ਕੀੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਪਰਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਬੰਬਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਖੋ, ਕਿੰਨੀ ਨੱਸ ਭੱਜ ਹੈ...ਸਾਡੇ ਕਵੀ, ਲੇਖਕ, ਐਕਟਰ, ਜਰਨਲਿਸਟ ਸਦੀਵੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਦਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਕਦਰਾਂ ਦੀਆਂ। ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤੱਤ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ ਜਾਣਦੇ ਜੋ ਮਜ਼ਾਰ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਜੋ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਣੀ ਰਮਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬਲਵੰਤ, ਤੂੰ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਜੋ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪੂਣੀ ਰਮਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬਲਵੰਤ, ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਜੀ ਰਿਹੈਂ, ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਵਸ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ, ਤੇ ਲੋਕ ਤੈਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਣ, ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਕੀਮਤ ਦੇਣੀ ਹੀ ਪਵੇਗੀ। ਤੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੰਡ ਹੈ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ...ਪਰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ।”

ਬੇਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਨੱਪੇ ਹੋਏ ਜਜ਼ਬੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਡੁਲ੍ਹ ਪਏ ਸਨ। ਬੇਦੀ ਨੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਬੇਦੀ ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਗਿਣੀਏ।

ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਰਚਨਾਤਮਕ ਹੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਈਏ।”

ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਰੇਤਲਾ ਤੱਟ ਗਰਗਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੰਦਰਮਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਤੇ ਪਤਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੁਮਾਸ ਵਿਚ ਭਿੱਜੇ। ਬੇਦੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਪਾਲੀ ਹਿਲ ਛਡਣ ਆਇਆ।

ਮੈਂ ਲੋਹੇ ਦੇ ਫਾਟਕ ਵਿਚ ਜੜੇ ਨਿੱਕੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਢਲਵਾਨ ਵਾਲੀ ਪਗਡੰਡੀ ਉਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਘਾਹ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੋਠੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਗਿਆਨ ਸਚਦੇਵ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗਿਆਨ ਪਿਛਲੇ ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੋਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਣਨ ਤੀਕਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜਾਅ ਤੈਅ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਫਿਲਮ ਵੀ ਬਣਾਈ। ਕਰਜ਼ੇ। ਬੀਵੀ ਤੋਂ ਤਲਾਕ। ਘੋਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ। ਮੁਸੀਬਤਾਂ। ਪਰ ਉਹ ਫਿਲਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਪਰੋਡਕਸ਼ਨ ਕੰਟਰੋਲਰ। ਕਈ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਫਿਲਮ ਪਰੋਡਿਊਸਰਾਂ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਦੋਸਤ ਤੇ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਐਕਟਰਾਂ ਦਾ ਮਦਦਗਾਰ।

ਗਿਆਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਰਾਜੀ ਦਾ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਭ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ - ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪੇਚਦਾਰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਟੋਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੰਝੂਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਜਾਂ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਿਨਮਾ ਦੇਖਣ ਗਈ ਤੇ ਹੁਣੇ ਮੁੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੰਬਈ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੌ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਝੰਜਟ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤਰਸ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਖ਼ਰ ਉਸ ਨੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੰਬਈ ਆ ਗਈ।

ਗਿਆਨ ਸਚਦੇਵ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਰਾਜੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਕੀਤੀ। ਤੀਹ ਜਣੇ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸਨ।

ਸਭ ਲੋਕ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋ ਨਵੀਆਂ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਸ਼ੋਖ ਮੇਕ ਅੱਪ ਕਰੀ ਤੇ ਝੁਮਕੇ ਪਾਈ ਇਕ ਗੰਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਕਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਡੱਡੂ ਵਾਂਗ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਪੰਝੀ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਇਕ ਅਧੂਰੀ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਚ ਫੂਕ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਹਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਹੀਰੋਇਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗਲੀਚੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੌਦਾਗਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ ਮਿਜ਼ਾਜ ਬੀਵੀ, ਇਕ ਬੰਗਾਲਣ ਜੋ ਪਲੇਬੈਕ ਸਿੰਗਰ ਬਣਨ ਲਈ ਬੰਬਈ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੋਟਾ ਮਾਰਵਾੜੀ ਆਸ਼ਿਕ, ਇਕ ਸੱਟਾ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਦਲਾਲ, ਬੰਗਲੌਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਡਾਂਸਰਾਂ, ਗੀਨਾ ਰਾਏ ਦਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸੈਕਟਰੀ ਤੇ ਐਕਟਰ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਇਕ ਚਮਚਾ..ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਯਕਦਮ ਜਾਵੇਦ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਚੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਤੀਵੀਆਂ ਨੱਸ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੇ ਮਿਲੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਤਰੇ ਤਾਜ਼ਾ ਤੀਵੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ 'ਭੈਣ' ਆਖਦਾ ਸੀ, ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਚੁੰਮੀ ਜੜ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਘੂਰੀ ਵੱਟ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?"

ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, "ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਭੈਣ' ਆਖਾਂ ਉਸ ਉਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਐ। ਮੈਂ ਚਾਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਵਾਂ, ਚਾਹੇ ਚੁੰਮੀ ਲਵਾਂ, ਚਾਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਚੰਡਾਂ।"

ਜਾਵੇਦ ਫ਼ਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਜਵਾਨ ਸੀ, ਲਚਕੀਲਾ, ਤੇ ਫੁਰਤੀਲਾ। ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਚਮਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ 'ਸ਼ੋਅਲੇ' ਤੇ 'ਦੀਵਾਰ' ਸੁਪਰ ਹਿੱਟ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਮੂੰਹ ਮੰਗੇ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਡਾਇਲਾਗ ਦੇ। ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਉਸ ਦੇ ਤਰਲੇ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਛੇਤੀ ਦੇਵੇ। ਹੀਰੋਇਨਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਰਟ ਵਿਚ ਦੋ ਚਾਰ ਸੁਹਣੇ ਫਿਕਰੇ ਹੋਰ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਫ਼ਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਹੀਰੋਇਨ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਦਾ, "ਅਮਿਤਾਭ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸਟਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਉਹੀ ਫਿਕਰੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਫਿਕਰੇ ਗੁੰਜਦੇ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ।"

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਉਣ ਸਾਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਚਾੜ੍ਹੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਹੱਸਦਾ ਤੇ ਫ਼ਿਲਮ ਸਟਾਰਾਂ ਦੇ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਚੁਸਤ ਫਿਕਰਬਾਜ਼ੀ ਚੰਗੀ ਲਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਵੇਦ ਬਾਰੇ ਫਿਲਮੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ।

ਬੰਗਲੌਰ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਡਾਂਸਰਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾ ਮਟਕਾ ਕੇ ਫਿਲਮੀ ਝਟਕੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਟੱਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹ ਰਾਜੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਨਹੀਂ, ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੀ।”

ਜਾਵੇਦ ਬੋਲਿਆ, “ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੀ? ਫਿਰ ਐਕਟਰੈੱਸ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇਂਗੀ? ਇਸ ਕੁਰਪੱਟ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਪੀਂਦੇ। ਹਰ ਔਰਤ ਪੀਂਦੀ ਐ। ਤੂੰ ਇਕ ਸਾਊ ਕੁੜੀ ਜਾਪਦੀ ਐਂ। ਤੈਨੂੰ ਫਿਲਮ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਇਕ ਔਰਤ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਨਾ ਪੀਵੇ। ਖਾਣਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ।

ਜਾਵੇਦ ਗਰਜਿਆ, “ਮੇਰੀ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ! ਮੈਂ ਵੀਹ ਪੈਂਗ ਪੀ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਮਜ਼ਾਲ ਐ ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਥਿੜਕ ਜਾਵੇ। ਦਮ ਰਖਦੇ ਆਂ ਬਿੱਲੋ!” ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲ ਡੋਰੇ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹ ਫਿਰ ਗਰਜਿਆ, “ਇਸੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਮਰਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਾਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਆਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛੀ, ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਇਕ ਘੁੱਟ। ਹੁਣ ਸਾਲੇ ਮੇਰੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਰ ਪਾਵਾਂ। ਕਿਉਂ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰਾਂ ਦਾ ਬਾਪ ਆਂ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਗਰੀਬ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਪੁੱਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਘਰੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ... ਇਕ ਯਤੀਮ ਜੋ ਦੂਜੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਅਦਬੀ ਟੁਕੜਿਆਂ ਤੇ ਪਲਿਆ ਜੋ ਭੁੱਜੇ ਤੱਪੜ ਤੇ ਸੌਂਦਾ ਰਿਹਾ... ਹੁਣ ਸੁਪਰ ਸਟਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਕ ਰਾਈਟਰ ਜੋ ਵਿਕਦੈ। ਮੇਰੀ ਫੀਸ — ਦਸ ਲੱਖ! ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਹੁੰਹ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਨਾਂ ਆਖੋ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ ਰੋਟੀ। ਚੱਕ ਲਓ ਰੋਟੀ ਨੂੰ! ਲੈ ਜਾਓ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕੁੱਤੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ! ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀ ਰੰਡੀ ਨੂੰ! ਮੈਂ ਠੋਕਰ ਮਾਰਦੈਂ ਇਸ ਨੂੰ! ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੈਂ ਇਸ ਨੂੰ, ਦੱਸ ਨੀ ਕੰਜਰ ਦੀਏ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿੱਥੇ ਸੈਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਇਕ ਬੁਰਕੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ? ਤੇ ਫਿਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਆਵਾਂ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ

ਠੋਕਰ ਮਾਰਦੈ। ਦੱਲੀਏ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ।”

ਉਸ ਨੇ ਕਬਾਬ ਤੇ ਬਿਰਆਨੀ ਦੀ ਭਰੀ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਪਲੇਟ ਗੰਗੋਮਰਮਟ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਤਿਲਕਦੀ, ਬਿਰਆਨੀ ਖਿੰਡਾਉਂਦੀ, ਕੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਵੱਜੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਿੱਲਰ ਗਏ।

ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਖੂਜੇ ਵਲ ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗਾ, “ਆ ਹਾ! ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ? ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ! ਗਾਰਗੀ...ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ! ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਅੱਬਾ ਨੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ...ਮੇਰੇ ਖੁਆਬਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਇਡਾ ਵੱਡਾ ਲੇਖਕ! ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਾਟਕਕਾਰ! ਮੇਰਾ ਸੁਪਰ ਸਟਾਰ! ਮੇਰਾ ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ! ਕਿੰਨਾਂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਆਂ ਮੈਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਦੀ ਬਕਵਾਸ ਦਾ ਮੈਂ ਕੋਈ ਜੁਵਾਬ ਨਾ ਦਿਤਾ।

ਉਹ ਫਿਰ ਰਾਜੀ ਵਲ ਮੁੜਿਆ, “ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠੀ ਐਂ? ਡਰਦੀ ਐਂ ਗਾਰਗੀ ਤੋਂ? ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਤੂੰ ਫਿਲਮ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਆਈ? ਕੀ ਉਹ ਜਲਦੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਗਲੈਮਰ ਕੁੜੀ ਐਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਕਈ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰਾਂ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਚੁੜੇਲਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ...ਨਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੱਥਾ, ਜਿੰਨ ਪਹਾੜੋਂ ਲੱਥਾ। ਪਰ ਤੂੰ ਸੁਹਣੀ ਏਂ...ਜੇ ਆਖੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵੱਡੇ ਫਿਲਮ ਪਰੋਡਿਊਸਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਸਕਦੈਂ। ਕੋਈ ਪਰਾਬਲਮ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹੀਰੋਇਨਾਂ ਲਈ ਰੋਲ ਹਨ...”

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੁੰਡੀ ਉਹ ਹਰ ਨਵੀਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਦਾ। ਅਜਮਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਕੁੰਡੀ। ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਲੋਚਦੀਆਂ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਕੁਲਾਬੇ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਲ ‘ਫਿੱਟ’ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਾਂ ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਨਾਲ ਵੀ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦਾ। ਐਕਟਰੈਸ ਦਾ ਸਕਰੀਨ ਟੈਸਟ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਫਿਲਮੀ ‘ਟੈਸਟ’ ਪਿਛੋਂ ਐਕਟਰੈਸ ਨੂੰ ਹੀਰੋਇਨ ਦਾ ਰੋਲ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਜਾਵੇਦ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਨੂੰ। ਨਵੀਂ ਹੀਰੋਇਨ ਉਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਅਗਲੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਰੋਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਚਾਂਸ ਰਹੇ।

ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜੋ ਬਿਸਤਰਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸਟਾਰ ਬਣੀਆਂ ਹੋਣ। ਪਰ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੁੱਲ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਮੋਮੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਦਾ ਨਸ਼ਾ। ਉਸ ਆਨੰਦ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ

ਦਰਸ਼ਕ ਸਕਰੀਨ ਉੱਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕਲੋਜ਼ ਅਪ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਟਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦਾ ਖੁਆਬ। ਸਿਰ ਫੇਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਰਤ ਤੇ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕਿਸੇ ਮਲਿਕਾ ਨੂੰ ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਸਤੀ ਲਈ ਲੋਕ ਇਤਨੇ ਦੀਵਾਨੇ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨੇ ਇਕ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਦੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਲਈ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਸ ਕਲਾ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਜਾਦੂ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਖਿੱਚ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਰ ਦੇ ਟੰਬੇ ਉੱਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੀਏ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛੁਹੀਏ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਈਏ ਫਿਰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦੇ ਕਿ ਕੁੜੀ ਇਕ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਜਾਂ ਦਸ ਨਾਲ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਟਾਰ ਏ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਐਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਫਿਲਮੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਚਮਕਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਇਹੋ ਜਾਣਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਟਾਰ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਫਿਲਮ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਇਹ ਦੋਸਤ ਲਾਹੌਰ ਪਿਛੋਂ ਬੰਬਈ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਿਲਮੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਜਿਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਫਿਲਮੀ ਬੰਦੇ ਬੜੇ ਫੁਕਰੇ ਤੇ ਹਲਕੇ ਲਗਦੇ। ਮੈਂ ਫਿਲਮੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੇਖਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ। ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਮੇਰੀ ਈਰਖਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ ਤੇ ਵਾਕਿਫ਼ਕਾਰ ਜੋ ਰੇਡੀਉ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਉੱਤੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੋ ਚਾਰ ਮਿੱਤਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਠੰਢਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਮੋੜ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਹੋਰ ਵੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਹੁਤ ਹਲਕੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਫਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਰੀਆਂ ਤੋਤਾ ਮੈਨਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ। ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਸਭ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਕਵਾਸ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਦੂਰ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਕਲੀ। 1950 ਵਾਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਫਿਲਮਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਨਜ਼ਰੀਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਤਯਜੀਤ ਰੇਅ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਪਿਛੋਂ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਗਏ। 1970 ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਲਗਪਗ ਹਰ ਥੀਏਟਰ ਐਕਟਰ ਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ

ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਖਾਨ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਰੁਪਏ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਗੀਤ ਜਾਂ ਡਾਇਲਾਗ ਦਾ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਜਾਂ ਰੇਡੀਉ ਕਲਾਕਾਰ, ਨਾਟਕਕਾਰ, ਐਕਟਰ ਅਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਫਿਲਮ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈਆਂ। ਰਾਜੀ ਦਾ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਇਸੇ ਲਈ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਾਰਟੀ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਸੀ। ਡਿਨਰ ਪਿਛੋਂ ਸਭ ਲੋਕ ਫਿੱਕੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਲਗੇ। ਮਿਊਜ਼ਕ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਹਾਸਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਵੇਦ ਝੂਮ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਫਿਕਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਸੌਫੇ ਤੇ ਪਿਆ ਅੱਧ-ਸੁੱਤਾ, ਅੱਧ-ਜਾਗਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਰਾਜੀ ਜਾਵੇਦ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਵਲ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦੀ ਹੋਈ ਉਹਨਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਾਰ ਵਾਰ ਹੱਸਦੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚੀਖ ਚੰਘਿਆੜਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਲਦੇ ਰਹੇ। ਜਾਵੇਦ ਅੱਡੀਆਂ ਛੰਡਦਾ ਕੋਈ ਅਫਰੀਕੀ ਨਾਚ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ।

ਅਚਾਨਕ ਮੈਂ ਇਕ ਉੱਚੀ ਪਾਗਲਾਨਾ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਮਹਿਮਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉੱਚਾ ਰੌਲਾ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਹੰਟਰ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼। ਫੇਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੱਠਾ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਬੂਟਾਂ ਦੀ ਚਾਪ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੰਘ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਮਰਮਰਾਉਂਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ। ਫਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ। ਗਿਆਨ ਤੇ ਰਾਜੀ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਬੱਤੀ ਜਗਾਈ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰਾਜੀ ਬੈਂਚਦੇ ਖੁਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਦਾਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੱਜਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਬੜਾ ਮਜ਼ਾ ਆਇਆ ਖੇਡ ਵਿਚ? ਅਸੀਂ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਤੂੰ ਉਠ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂ?”

ਮੈਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੈਨੂੰ ਸਾੜਾ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੋਇਆ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹਸਮੁੱਖ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਕਮਾਲ ਦੀ ਫਿਕਰੇਬਾਜ਼ੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਰਾਰਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਦੁਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ... ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੰਚ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਚੰਗੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਏਗਾ। ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਐ? ਮੈਂ ਲੰਚ ਉਤੇ ਜਾਵਾਂ ਕਿ ਨਾ?”

ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਤੱਕਿਆ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ। ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਸਵੇਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਇਸ ਬਾਰੇ। ਹੁਣ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਵੱਜ ਚੁਕੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੀਂਦ ਆਈ ਏ।”

“ਤੂੰ ਜਲਦਾ ਏਂ।”

“ਸਵੇਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਆਪਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ।”

“ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰਾਏ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਐ ਉਸ ਬਾਰੇ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਬਘਿਆੜ ਮਿਲੂਗਾ ਇਸ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ। ਹਰ ਕੋਈ ਤੈਨੂੰ ਹੀਰੋਇਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰੇਗਾ। ਇਹੋ ਆਖੇਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਰਹਿ ਤੇ ਤੂੰ ਸਟਾਰ ਬਣ ਜਾਵੇਂਗੀ। ਇਹੋ ਆਖੇਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫਿਲਮ ਲਈ ਨਵੀਂ ਹੀਰੋਇਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ... ਬਸ ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ... ਕਿਥੇ ਸੀ? ਤੂੰ ਉਸ ਉਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰੇਂਗੀ। ਜਾਵੇਦ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਰਾ ਲਾ ਰਿਹੈ।”

ਉਹ ਬਿਫਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਹਰ ਆਦਮੀ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਐ ਤੈਨੂੰ। ਆਪਣਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾ। ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਏ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ? ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਉਹ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

“ਇਹ ਬਕਵਾਸ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੋਵੇਗੀ।”

“ਪਰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਐ!”

“ਹਰਾਮੀ! ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੈਨੂੰ...”

“ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਮਝਦੈਂ?”

ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਵੇਦ ਖੜਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਾਵੇਦ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਿਲਮ ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਦਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਟਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਜੀਬ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ

ਸੀ ਰਾਜੀ ਉਤੇ। ਸਟਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਤਮਨਾ...ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲੱਭਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਦੀ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ...ਇਸ ਅਕਾਸ਼ ਉਤੇ ਚਮਕਣ ਦੀ ਖੁਹਾਇਸ਼ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਈਆਂ...

ਮੇਰਾ ਮਨ ਡੁੱਬਣ ਲਗਾ। ਰਾਜੀ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬਗ਼ਾਵਤ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਗਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਸੱਚੇ ਮਨੋ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਬਣਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਜਲਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਜਾਬਰ ਮਰਦ ਸਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਚਾਂਸ ਸੀ ਉਸ ਲਈ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ।

ਮੈਂ ਹੋਰ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਸੌ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਇਹੋ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਵੇਦ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਿਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਣ ਲਗੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹੀਰੋਇਨ ਬਣਨ ਦੇ ਚਾਂਸ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਥੱਕਿਆ ਹਾਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆਏ, ਕਰ।”

ਮੈਂ ਫਿਲਮਜ਼ ਡਵੀਯਨ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਪਰੋਡਿਊਸਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪਿਛੇ ਘਰ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫਿਲਮਜ਼ ਡਵੀਯਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸਹੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਾਵੇਦ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਝੰਭੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਜਾਵੇਦ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਫ਼ੌਰਨ ਹੀ ਭਾਂਪ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਝੱਟ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਲੰਚ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਵਕਤ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਖੁਦ ਅਲਾਹਿਦਾ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਜਾਵੇਦ ਕੋਲ ਇਤਨਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਸਟਾਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ ਨਾ? ਠੀਕ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਟੇਲੈਂਟ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਮਕਿਨ ਐ ਕਿ ਤੂੰ ਦੂਜੀ ਜੀਨਤ ਅਮਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇਂ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ, ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਬਿਸਤਰ ਗਰਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈਂ? ਦੋ ਦਾ, ਜਾਂ ਪੰਜ ਦਾ, ਜਾਂ ਦਸ ਦਾ?”

“ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਹੀ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ!”

“ਤਾਂ ਫਿਰ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦੇ। ਭੁੱਲ ਜਾ ਤੇ ਵਾਪਿਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਚਲੀ ਜਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਦੋਸਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹੋ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਵਾਂਗਾ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਸੇ ਫਿਕਰੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਵੇਦ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰਾਜੀ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦਸਣ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਹੋਵੇ। ਮਿਲਣਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ।

ਉਹ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਤੇ ਪਰੋਡਿਊਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹਸਰਤ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ। ਕੁਝ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਈ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਤੇ ਗਈ। ਮੋਹਨ ਸਹਿਗਲ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਯਸ਼ ਚੋਪੜਾ ਨੂੰ, ਸ਼ਿਆਮ ਬੇਨੇਗਲ ਨੂੰ। ਸਰਦਾਰ ਜਾਫ਼ਰੀ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਤੇ ਫਿਲਮਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੀ। ਇਸਮਤ ਚੁਗਤਾਈ ਦੇ ਘਰ ਡਿਨਰ ਪਾਰਟੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ, ਜਾਨ ਨਿਸਾਰ ਅਖਤਰ ਤੇ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਨਵੀ ਮਿਲੇ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਰੁਕਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਬੰਬਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੁਕ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਇਹੋ ਜਹੇ ਸਨ।

ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਬੰਬਈ ਰੁਕ ਗਿਆ।

ਫਿਲਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ। ਸਟੂਡਿਉ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਲਾਈਟਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਮੇਕ ਅੱਪ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘ। ਇਸ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਬੇਕਾਰ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਜੇ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੰਡਸਟਰੀ ਆਪੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਐਕਟਰ ਲੋਕ ਦੂਰੋਂ ਮਗਰੂਰ, ਫੁਕਰੇ, ਆਕੜ ਖਾਂ ਲਗਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਇਸ ਮਗਰੂਰ ਤੇ ਹੈਂਕੜ ਪਿਛੇ ਇਨਸਾਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਹੈ — ਗਾਲੂਂ, ਠੋਕਰਾਂ, ਭੁੱਖ ਨੰਗ, ਬੇ ਇਜ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਜੱਫੀਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਛੂਹ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵਿਉਪਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਬਿਉਰੋਕਰੇਸੀ ਬੇਲਾਗ ਹੈ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ, ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਜਜ਼ਬੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਤ ਤੋਂ ਕੋਰੀ। ਪਰ ਫਿਲਮ ਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਦਖਲ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵੇਲੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਰਕਰ ਦੀ ਬਿਰਤੀ

ਇਕੋ ਬਿੰਦੂ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ। ਇਕੋ ਮੰਤਵ। ਐਕਟਰ, ਟਾਲੀ ਵਾਲਾ, ਲਾਈਟਿੰਗ ਵਾਲਾ ਤੇ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਭ ਇਕੋ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਕੋ ਮਾਨਸਿਕ ਲਹਿਰ। ਉਹ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਕਲੈਪਰ ਮੁੰਡੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਕੈਮਰਾ ਮੈਨ ਦੇਖੇ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਇਕੋ ਕੈਮਰੇ ਨੂੰ ਉਪਰੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਮੁਗਧ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਛੇ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਦੈਵ ਮਨੁੱਖ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਕਾਰ ਐਕਟਰ ਤੇ ਆਰਟਿਸਟ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ੋ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੇ ਸੌਦੇ ਤੇ ਮੱਕਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਗਲ ਕੱਟਵਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤੇ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਮੀਦ ਦੀ ਕਿਰਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਵੀ ਹਨ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਲੋਰੀ ਦਾ ਰਾਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥਾਪੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਝਾਤ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਨਸ਼ਿਆਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ।

ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਲਰਕ ਕਦੇ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣਨ ਦੇ ਖ਼ੁਆਬ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿੱਕਾ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਤਰੱਕੀ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਹੈ, ਉਮਰ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦੇ ਟੰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿਣਦਾ, ਹਰ ਟੰਬੇ ਉਤੇ ਰੁਕਦਾ, ਆਖ਼ਿਰ ਕਿਥੇ ਪੁਜੇਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰੱਕੀਆਂ ਗਿਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਤੀਕ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਘੋਰੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਲਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਰੰਗ, ਇਕ ਧੜਕਣ, ਇਕ ਸਨਸਨੀ। ਇਕ ਉਮੀਦ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ “ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾ ਸਿਮਸਿਮ” ਦੇ ਮੰਤਰ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਗੁਫ਼ਾ ਦਾ ਬੂਹਾ ਕਦੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ।

11

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚ ਟੰਗੇ ਪਏ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਜ਼ਾਂ, ਕੋਟ ਤੇ ਪਤਲੂਨਾਂ। ਮੈਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁਝ ਕਹੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸੌਂਦਾ।

ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲਾਡ ਕਰਦੇ। ਜੀਨੀ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਕਪੜੇ ਪਰੈੱਸ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਡਰੈੱਸ ਸਿਊਂਦੀ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਪਕਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਨੋਟ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੁੰਦਾ। ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਬਹਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਓਪਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਵਜੂਦ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਉੱਡ ਕੇ ਕੱਚੀ ਪੱਗਡੰਡੀ ਉਤੇ ਜਾ ਖੜੋਦਾ ਤੇ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ। ਮੈਂ ਪੁਤਲੇ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਅੱਧ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਰਕੇ ਪਰਤਦਾ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ

ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੇਵ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਟੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਗਲ੍ਹ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਜਿਲਟ ਬਲੇਡ ਸੁਹਾਗਾ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲੰਘਦਾ। ਮੇਰੇ ਵਜੂਦ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਜੀਨੀ ਦੇ ਬੈਂਡ ਰੁਮ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ — ਜੀਨੀ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਰੱਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਟਿਮਕਣਿਆਂ ਵਾਲਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਰੁਮਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਤਲੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਚਾਪ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਫਾਟਕ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਠਣਕ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਉਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਗੁੱਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਾਂਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਛੱਲੇ ਨੇ ਸਾਂਭਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਆਬਸ਼ਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਗੁੱਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੈਠੀ ਦੁਸਹਿਰੀ ਅੰਬ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ — ਪੀਲੇ ਸੰਧੂਰੀ ਗੁੱਦੇ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਲੰਮੇ ਚਮਚੇ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਖੁਰਚ ਕੇ। ਉਹ ਬੈਠੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਨ ਅੰਬ ਖਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਚੀਰਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸੀ।

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਬੋਲੇ, ਕੁਝ ਕਹੇ, ਕੁਝ ਹੀ। ਆਪਣੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਬਾਰੇ, ਚਰਚ ਬਾਰੇ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕਲੱਬ ਬਾਰੇ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੁੱਪ ਨਾ ਤੋੜੀ। ਕਮਰੇ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਲਰਜ਼ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਵਰਗਾ ਸੀ ਵਾਤਾਵਰਨ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਠੋਰ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਗੀਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ, ਇਕ ਅਟੱਲ ਫੈਸਲਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਸਮੇਟ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਤੇ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਤੁਰਦੀ। ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਸਾਹ ਰੋਕੀ ਵਾਪਰਦੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੱਬੀ ਦੱਬੀ, ਹਰ ਆਵਾਜ਼ ਧੀਮੀ ਧੀਮੀ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪੁਣ ਛਾਣ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਾਬੀ ਦੇਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਬਦਲ ਗਈ। ਮੈਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਰਦੇ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਸ ਸਮਾਂ ਟਪਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਖਾਣੇ ਜਾਂ ਚਾਹ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੁਲਾਉਂਦਾ। ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਮੈਂ ਬੀਏਟਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਦੂਰ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ
ਤੱਕਦਾ। ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ
ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ — ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਬੰਬ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ ਤੇ
ਖੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਤਰੇੜੇ ਹੋਏ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਰੂਪ। ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੋਈ
ਅਜੇਹਾ ਯੰਤਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਟੇਪ ਕਰ ਲਵੇ। ਮੇਰੇ ਹਵਾ
ਪਿਆਜ਼ੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫੋਟੋ ਸਟੈਂਟ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਹ ਖਿਆਲ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਫੜ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਉਗਮਦੇ ਤੇ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੇ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਫਿਕਰੇ ਤਰਾਸ਼ਦਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ
ਰੂਪ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਪੈਰਾ ਲਿਖਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ
ਮਾਨਸਿਕ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਝੂਠੀ ਤੇ ਫੋਕੀ
ਜਾਪਦੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਲੇਕ ਰੋਡ ਤੇ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਜੀਨੀ
ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ...ਤੇ ਨਾਲ ਉਹੀ ਆਦਮੀ। ਦੋਵੇਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਈਕਲਾਂ
ਉਤੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਾਰ ਨੂੰ ਧੀਮੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ
ਨਿੱਤ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ...ਨਾ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਾਰ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਾ ਕੇ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ
ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਮੀਲ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਮੋੜ ਕਟਿਆ ਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਮਤਲਬ ਜਾਂ ਇਰਾਦੇ ਦੇ
ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਖਿਰ ਇਕ ਦੋਸਤ ਦੀ ਕੋਠੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜੋ
ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚੋਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਚਹਿਚਹਾਟ ਤੇ ਹਾਸੀ
ਸੁਣੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਪਾਰਟੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨਾਲ
ਤੁਆਰਫ਼ ਕਰਵਾਇਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਪੈਂਗ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਕੀ ਦੇ ਘੁੱਟ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ
ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਹਲਕੇ ਸੁਰ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਪੋਲਟਰੀ ਫ਼ਾਰਮ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੀ ਤੇ
ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹੁਸੀਨ ਬੀਵੀ, ਇਕ ਡਾਕਟਰ, ਇਕ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਮਾਹਿਰ, ਇਕ
ਪੁਲਸ ਅਫ਼ਸਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਬੀਵੀ। ਗੱਲ ਬਾਤ ਵਿਚ ਹਾਸੀ ਤੇ ਰੰਗੀਨ
ਰੋਲਾ ਸੀ— ਗਾਲਫ਼ ... ਸੋਨਾਵਰ ਸਕੂਲ ... ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ... ਰੋਜ਼ ਗਾਰਡਨ ...
ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ .. ਮਿਊਜ਼ਕ ... ਅਰਬ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ...

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਛਿੱਟਾ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪੈਂਦਾ...ਜਿਵੇਂ ਸਾਬਣ ਦੇ ਟੱਬ ਵਿਚ ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਲਾਊਜ਼ ਕਿਤੋਂ ਕਿਤੋਂ ਝਾਤੀਆਂ ਮਾਰਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ... ਜੱਨਤ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਫੜਦੀ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ, ਮਨੂੰ ਰੰਗਦਾਰ ਗੱਤੇ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੀਨੀ ਦੁਸਹਿਰੀ ਅੰਬ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੋ ਸਾਈਕਲ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਬੰਟਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਦੋ ਅੱਖਾਂ...ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਬਾਦਬਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ, ਸਪੇਸ ਨੀਡਲ, ਚੀੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ, ਫਰੀਵੇ, ਪੁੰਦ...

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉਨੀਂਦਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚੌਂਕ ਕੇ ਜਾਗਿਆ। ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ,

“ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ! ਸਾਇਬੇਰੀਆ ਦੀ ਬਰਫ਼ਾਨੀ ਕੁੰਜ ਇਕੋ ਸਾਹ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਉਡ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ, ਨਾ ਖੁਰਾਕ ਦੀ। ਉਹ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਨੇ, ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ, ਫਾਸਲੇ ਦਾ, ਮੌਸਮ ਦਾ। ਉਹ ਸਾਇਬੇਰੀਆ ਤੋਂ ਉਤੇ ਬਰਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਂਡੇ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਡ ਕੇ ਯੌਰਪ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੌਸਮ ਬਦਲਦੈ ਤਾਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨੇ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਂਡੇ ਫੁੱਟ ਕੇ ਚੂੜੇ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਚੂੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ... ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚੂੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ...ਉਹੀ ਰੰਗ, ਉਹੀ ਸ਼ਕਲ ਸਭ ਦੀ। ਕਮਾਲ ਐ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ...ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲੈਨਜ਼...ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੂਖਮ ਰਡਾਰ ਸਿਸਟਮ...”

ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜੇ ਇਹ ਪੰਛੀ ਮਾਉਂਟ ਐਵਰੈਸਟ ਤੋਂ ਵੀ ਉਚਾ ਉਡਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਠੰਢ ਨਾਲ ਸੁੰਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ?”

“ਨਹੀਂ। ਇਹ ਉਡਾਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ...ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਹਰਕਤ ਵਿਚ...ਇਹ ਉਡਦੇ ਉਡਦੇ ਸੌਂ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਨੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਇਸ ਪੰਛੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਦੱਸੋ। ਬਿਲਕੁਲ ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਗਦੀ ਐ।”

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਕੁੰਜ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪੰਛੀ ਹੈ। ਪਤਲਾ, ਮਸਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਇੰਚ ਲੰਮਾ ਪਰ ਉੱਡਣ ਲਗੇ ਇਸ ਤੇ ਖੰਭ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟ ਤਕ ਵਿਛ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਚਿੱਟੇ, ਕਾਲੇ ਤੇ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦੇ। ਪੂਛ ਲੰਮੀ ਤੇ ਦੁਮ੍ਹਰੀ। ਪਰਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਂਕਾਪਨ...ਅਸੀਂ ਪੰਛੀ ਪਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਬਣੇਗਾ ਇਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ?”

ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਇਕ ਪੰਛੀ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਫੜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਖਿੰਡ ਗਏ।

ਪੋਲਟਰੀ ਫਾਰਮ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬੀਵੀ ਦਾ ਨਾ ਤਾਨੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਾਨਵੈਂਟ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਆਸ਼ਿਕ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੋਲਟਰੀ ਫਾਰਮ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਾਰਮ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰੱਖਤ ਤੇ ਪੌਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਹੋਏ ਚੂੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਕੇ ਅੰਡੇ ਕਢਦੇ। ਇਹ ਅੰਡੇ ਫਿਰ ਚੂੜੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਚੂੜਿਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੂੜੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਅੰਡੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਰਾਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਰਨ ਲਗੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਦਰਜਨ ਤਾਜ਼ੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਮੈਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿਤੀ।

ਤਾਨੀ ਨੂੰ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੀਵੀ ਲਈ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਬੰਗਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਖਿੜਕੀਆਂ, ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ, ਮਾਡਰਨ ਪੇਂਟਿੰਗ, ਮਾਡਰਨ ਕਿਚਨ ਤੇ ਮਾਡਰਨ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬਾਰ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਸਕਾਚ ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਲਚਰਲ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਖ਼ਲਿਸਤਾਨ ਸੀ।

ਹੁਣ ਤਾਨੀ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਹ ਵਾਲ ਖਿੱਚ ਦੇ ਜੂੜਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ੈਤੂਨੀ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਬਦਾਮੀ ਅੱਖਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਆਹ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਹਾਏ, ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਮਿਊਜ਼ਕ ਐ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਲ ਖਿਚਵਾਂ ਜ਼ਜ਼ਬਾ ਏ...ਨਰਮ...ਦਿਲਕਸ਼...ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਬਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ। ਤੂੰ ਦੇਖੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਇਹ ਕਲੀਆਂ?”

“ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

“ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੈਬਲੇਹਮ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ...ਜਾਂ ਕੰਵਾਰੀ ਮੈਡੋਨਾ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ,” ਉਹ ਬੋਲੀ। “ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੇ ਬੈੱਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਇਹ ਮਹਿਕ ਬੜੀ ਗੁਪਤ ਮਹਿਕ ਐ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਕਲੀਆਂ ਖਿੜਦੀਆਂ ਨੇ...ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ...ਜਿਵੇਂ ਸਹਿਰਾ ਵਿਚ ਹਿਰਨ ਤੇ ਹਿਰਨੀ ਪਰੇਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ...ਕਸਤੂਰੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦੀ ਐ ਹਵਾ ਵਿਚ...ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਮਹਿਕ...ਇਹ ਕਲੀਆਂ ਸਾਲ

ਭਰ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਘੜੀ ਨੂੰ... ਇਹ ਖਿੜਦੀਆਂ ਨੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਬਾਬ ਵਿਚ... ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਮੁਰਝਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਸਮੁਰਾਈ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਏ... ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਸਡੌਲ ਤੇ ਬਾਂਕਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਭਰਪੂਰ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲਸਫਾ ਹੈ ਜਵਾਨ ਰੁੱਤੇ ਮਰਨ ਦਾ... ਪੂਰਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ... ਬੰਦਾ ਇਹਨਾਂ ਕੰਵਾਰੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਦਾ ਹੈ...”

ਗੱਲਬਾਤ ਫਿਰ ਪਰਿੰਦਿਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਕਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਜੋ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਲਗੀ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਸ ਪੱਖ ਦੀ ਝਾਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਜਾਣੂੰ ਨਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰਕੇ ਘਰ ਮੁੜਿਆ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੱਨਤ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ, “ਪਾਪਾ, ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣੀ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਛਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜੱਨਤ ਬੋਲੀ, “ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਰਹੇ ਆਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਚਲੇਂਗਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਾਪਾ?”

ਮੈਂ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਉਤੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਚੁੰਮਣ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, “ਦੱਸ ਨਾ ਪਾਪਾ!”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਆਵਾਂਗਾ।”

“ਕਿਉਂ ਪਾਪਾ? ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ।”

“ਜੇ ਤੇਰੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ?”

“ਫਿਰ ਮੈਂ ਗਰਾਜ ਵਿਚ ਲੁਕ ਜਾਵਾਂਗੀ।”

ਜੱਨਤ ਨੇ ਮੇਰੀ ਠੋਡੀ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਥਾਪੀ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਥਪਕਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਬੋਲੀ, “ਪਾਪਾ, ਸੁਰਤੀ ਮਰ ਗਈ। ਉਹ ਬੁੱਢੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਰੱਬ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਐ। ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਐ ਉਹ।”

“ਤੈਨੂੰ ਕੌਣ ਦਸਦੈ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ?”

“ਮੰਮੀ ਆਖਦੀ ਐ ਸੁਰਤੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਐ ਰੱਬ ਕੋਲ। ਉਹ ਬੁੱਢੀ ਐ। ਤੇਤਾ ਵੀ ਰੱਬ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਏ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ। ਸੁਰਤੀ ਨਾਲ। ਪਾਪਾ... ਤੂੰ ਬੁੱਢਾ

ਹੋ ਗਿਆ ਏਂ ਨਾ ?”

“ਹਾਂ।”

“ਤੇ ਤੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁੱਢਾ ਜਾਏਂਗਾ ?”

“ਹਾਂ।”

“ਸੁਰਤੀ ਵਾਂਗ ?”

“ਹਾਂ।”

“ਤੇ ਫਿਰ ਤੂੰ ਵੀ ਰੱਬ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਵੇਂਗਾ ? ਤੋਤੇ ਕੋਲ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਫੜ ਗਿਆ ਤੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ, ਮੇਰੀ ਲਾਡਲੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ?”

“ਤੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਕਦੋਂ ਆਏਂਗਾ ਪਾਪਾ ?”

ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਖੁਆਬ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮਿਲਕਸ਼ੇਕ, ਆਈਸ ਕਰੀਮਾਂ, ਕਾਰਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਿਹਾ। ਜੱਨਤ ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਹਿਕੜੀ ਦੀ ਧੱਕ ਧੱਕ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਘੁੱਗੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਧੜਕਣ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਰਗੜਦੀ ਹੋਈ ਲਾਡ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸੀ।

ਯਕਦਮ ਉਹ ਬੇਕਰਾਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੰਜੇ ਲਾਹ ਦਿਤਾ।

ਜੀਨੀ ਚਰਚ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਦੋਨੋਂ ਬੱਚੇ ਦੌੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ।

ਜੀਨੀ ਨੇ ਸਿਆਟਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਪਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮਿਣ ਮੇਚ ਕੇ ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਟਿਕਟ ਭੇਜ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਗੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਖਰਚ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਇਕ ਵੱਡੇ ਪਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕੋਠੀ ਵੀ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਸਾਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ, ਨਾ ਸਿਗਰਟਾਂ, ਨਾ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਫਾਲਤੂ ਖਰਚੀਲੀ ਆਦਤ। ਪਰ ਰੁਪਿਆ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿਚੋਂ ਕਟ ਕਟਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਿਲਦੇ। ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਨੌਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਕਿਚਨ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਦਿੰਦਾ। ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਏ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਬਾਹਰਲੇ ਖਰਚਾਂ ਲਈ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ।

ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਏ ਬਿਜਲੀ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਨੌਕਰ ਦੀ ਤਨਖਾਹ। ਪਰ ਜੀਨੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਚਲਾਉਂਦੀ। ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਕਦੇ ਪੱਕਦੀ ਕਦੇ ਨਾ। ਘਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉੱਖੜ ਪੁੱਖੜ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਆਇਆ ਪਰ ਇਹ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਬਿਲਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਝਟ ਹੀ ਖੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਝੂਠਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਕਰਜ਼ਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ। ਮੇਰਾ ਘਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੁਲਜ਼ਿਮ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੇਲੇ ਖਾਧੀ ਸੌਗੰਧ ਕਿ ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚ ਸਾਥ ਨਿਭਾਵਾਂਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜੁਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਇਸ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਏ...

ਮੈਂ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਫਿੱਟ ਲਾਅਨਤੀ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਸੋਚਣ ਲਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਜਾ ਕੇ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਉਹ ਟੁਕੜਾ ਵੇਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਠਿੰਡੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਰੁਪਏ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਰੇਤਲੇ ਪਿੰਡ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਇਥੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਘਰ ਪੱਕੀ ਇੱਟ ਦਾ ਕੁਆਟਰ ਸੀ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਰੇਤਾ। ਹਨੇਰੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਤੇ ਹਵਾ ਸੂਕਦੀ ਹੋਈ ਲੰਘਦੀ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਪਟਾਕ ਪਟਾਕ ਵਜਦੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਆਖਦੀ ਵਾ-ਵਰੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭੂਤਨੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਤੇ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਸੀ ਤੇ ਪੰਜੇਬਾਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ ਸੁਣਦੀ।

ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਹਨੇਰੀ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਕੱਕੀ ਰੇਤ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ। ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਰੇਤਾ ਸੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਜ਼ਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਜੋ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਚਮਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਲਹਿਰੀਆ ਦੁਮੇਲ ਤੀਕ ਦਿਸਦਾ। ਮੈਂ ਜੁੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਤੇ ਕੈਦ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ - ਵੀ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਘੁੰਮਦੇ। ਤਪਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਤਾਂ ਭੁੱਬਲ ਵਰਗੇ ਰੇਤੇ ਉਤੇ ਤੇਜ਼ ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ ਚਲਦੇ। ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਘੱਟ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ ਤੇ ਮਸਾਂ ਵੀਹ ਤੀਕ ਗਿਣਤੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੂਰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਬਿੱਲੀ ਤੇ ਕੁੱਕੜ ਅਸਲੀ ਜਾਪੇ। ਮੈਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੀ

ਪੜ੍ਹਿਆ। ਮੇਰੀ ਬਹੁਤੀ ਤਾਲੀਮ ਮੇਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੀ...ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਰੋਣਕ ਸਿੰਘ ਡਾਕੂਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ, ਖੋਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਭੂਤਾਂ ਦੀਆਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਉਤੇ ਕਾਲੀ ਮਰਾਸਣ ਢੋਲਕੀ ਵਜਾਉਂਦੀ ਤੇ ਨੱਚਦੀ ਹੋਈ ਗਾਉਂਦੀ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਉਤੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾ ਕੇ ਸਿਆਪਾ ਕਰਾਉਂਦੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮੈਂ ਸਿਖਿਆ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਟਾਂ ਸਨ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਟਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧ ਕੋਲ ਲੈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕਾਲੇ ਤੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਸੰਧੂਰੀ ਲੀਕਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਧ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਸਾਧ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤਿੰਨਾਂ ਵਲ ਨੀਝ ਗੱਡ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀਆਂ, ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਘੁਮਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕੀਤੀ। ਬਸ ਇਸੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਦਰਸੇ ਲੈ ਗਈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ ਲਗੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਅੱਖਰ ਮੇਰੇ ਢਿਡ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣ।

ਮੈਂ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਠਿੰਡੇ ਆ ਗਏ। ਸਾਡਾ ਜੱਦੀ ਘਰ।

ਭਾਵੇਂ ਬਠਿੰਡਾ ਵੱਡਾ ਰੇਲਵੇ ਜੰਕਸ਼ਨ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਇਥੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਸਬਾ ਰੇਤੇ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਦੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੁਣਿਆ ਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਢਾਲਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਰੇਤੇ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਤੇ ਬਰੇਤੀ ਛੱਡ ਗਿਆ।

ਬਠਿੰਡਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕੱਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਿਵਾਏ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਉਠ ਜਾ ਗੱਡੇ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੁਣ ਤੀਕ ਲੋਕ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਰੂ ਦੀ ਇਕ ਫ਼ੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤਾਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਕਿ ਫ਼ੌਰਨ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੰਜਣ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੰਜਣ ਆ ਗਿਆ! ਬਠਿੰਡਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਟ ਕੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪੱਛੜ ਗਿਆ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਗੀਤ, ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਸਾਂਭੀ ਰੱਖੀ।

ਬਠਿੰਡਾ ਹਨੇਰੀਆਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਵਾ-ਵਰੋਲੇ ਉੱਡਦੇ ਤੇ ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ

ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਰੇਤਾ ਆ ਵੜਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਗੇ ਜੇ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤਾਕੀਆਂ ਬੰਦ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਰੇਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਨਾਸਾਂ ਵਿਚ ਆ ਵੜਦਾ।

ਪਰ ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਠਿੰਡੇ ਨੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟ ਲਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਦੈਂਤਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਚਿਮਨੀਆਂ ਸਨ — ਚਾਰ ਸੌ ਚਾਲੀ ਛੁੱਟ ਉੱਚੀਆਂ, ਕੁਤਬ ਮਿਨਾਰ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਦੁੱਗਣੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ। ਇਸ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਆਇਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਛਾਉਣੀ ਬਣੀ ਤਾਂ ਚਾਲੀ ਮੀਲ ਤੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਸ ਗਈ। ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਿਆ ਇਸ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਲਗਿਆ। ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਗ ਗਏ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰੁੜ੍ਹਣ ਲਗਾ। ਰੇਤੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਟਿੱਬੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਕੋਠੀਆਂ ਉੱਗ ਆਈਆਂ। ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਤੇ ਸੱਤ ਝੀਲਾਂ ਨੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲ ਦਿਤੀ। ਨਵੇਂ ਕੈਫੇ, ਨਵੇਂ ਹੋਟਲ, ਨਵੀਆਂ ਮਾਰਕੀਟਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਉਤੇ ਨਵੇਂ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਲ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਤੋੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਠਿੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਉੱਚਾ ਜੰਗੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਸਰ-ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਈ। ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮਾਤ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਥੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਾ ਰਖੇ ਸਨ। ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਥਾਂ ਬਠਿੰਡਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਮਾਲ ਰੋਡ ਚੌੜੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਗੜਣੀਆਂ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਘੱਗਰੇ ਤੇ ਚੋਲੀਆਂ ਪਾਈ ਸੜਕ ਉਤੇ ਉੱਬਲਦੀ ਹੋਈ ਲੁੱਕ ਤੇ ਬਜਰੀ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਦਰਜ਼ੀ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਤਿਰੰਗੇ ਝੰਡੇ ਸੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਬਠਿੰਡਾ ਇਸ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ, ਟਰੱਕ, ਬੱਸਾਂ ਤੇ ਟਰੈਕਟਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਢੋਣ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਿਸ਼ਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਕ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਲਰਕ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਵੱਡਾ ਟੋਭਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗੰਦ-ਮੂਤ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਕਿਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਹੀ ਆ ਨਿਕਲੇ। ਉਸ ਪਾਸੇ ਇਕ ਤਾਂਤ੍ਰਕ ਯੋਗੀ ਦਾ ਮੱਠ ਸੀ। ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਝਟਪਟ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹੁਕਮ

ਦਿਤਾ ਕਿ ਟੋਭੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕਨਾਤਾਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਟੋਭੇ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨੂੰ ਕਨਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀਆਂ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਥੇ ਧੂਫ ਦੇ ਡਲੇ ਪੁਖਾਏ ਜਾਣ।

ਸੰਜੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੀਲ ਤੀਕ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਣਾਏ ਗਏ।

ਸੰਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿਚ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਤਾਰੀਫ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿਤੇ। ਇਕ ਮੋਟੇ ਲੀਡਰ ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਖੱਦਰ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਚਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ, “ਆਜ ਕੀ ਨੇਤਾ-ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ, ਕਲੂ ਕਾ ਨੇਤਾ- ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ !”

ਸਾਰਾ ਮਾਹੌਲ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ।

ਸੰਜੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਮਾਈਕਰੋਫੋਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਯਕਦਮ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲਗੇ। ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਕੁਹਣੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਕੁੜੇ, ਸੋਹਣਾ ਏ!” ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਲਗਾ।

ਸੰਜੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਤੇ ਠੰਢੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਪੀਚ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਅਲੰਕਾਰ ਸੀ ਨਾ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ। ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ। ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਯਕਦਮ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਫਿਰ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ।

ਸੰਜੇ ਇਤਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਪੰਜ ਗੱਲਾਂ ਆਖੀਆਂ, “ਜਿਹ ਬਾਤੋਂ ਕਰਨੇ ਕਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ, ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕਾ ਵਕਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ ਕਿ ਮੁਲਕ ਮੇਂ ਕਾਮ ਹੋ...ਨੌਜਵਾਨੋਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਮ ਕਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ ਹੈਂ...ਹਮਾਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਾਂਚ ਕਾਮ ਹੈਂ : ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਕਾ ਖ਼ਾਤਮਾ, ਦਰਖਤੋਂ ਕਾ ਉਗਾਨਾ, ਗੰਦੀ ਬਸਤੀਓਂ ਕੋ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਪਰੀਵਾਰ ਨਿਯੋਜਨ, ਔਰ ਦਹੇਜ਼ ਕੀ ਬੁਰੀ ਰਸਮ ਕਾ ਖ਼ਾਤਮਾ। ਦੇਸ਼ ਕੀ ਤਰੱਕੀ ਕੇ ਲੀਏ ਜਿਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈਂ...ਮੁਝੇ ਬਠਿੰਡਾ ਪਸੰਦ ਹੈ...ਯਹਾਂ ਕੇ ਲੋਗ ਬੜੇ ਮੇਹਨਤੀ ਔਰ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ...ਕਾਮ ਬਹੁਤ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਬਾਤੋਂ ਕਮ। ਧੰਨਯਬਾਦ!”

ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਫ਼ਖ਼ਰ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਲਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੌਰਵ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਅਧੀਨਗੀ ਨੂੰ ਸਹਿ ਸੁਭਾਵਕ ਕਬੂਲ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦੀ ਵਿਉਂਪਾਰੀਆਂ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ, ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਚਿੜ੍ਹ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ

ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੁ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੀ ਮਲਿਕਾ ਦੇ ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਵਲ ਸਵੱਲੀ ਰਹੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਕੁੜੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਦੌੜ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਦ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਅਨੀਦਰੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਤਾਂ ਜੁ ਸੰਜੇ ਦੀ ਆਮਦ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਪੂਰੇ ਹੋਣ।

ਮੋਟੇ ਲਾਲੇ ਤੇ ਚੋਪੜੀਆਂ ਦਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹਾਸੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਖਾਂ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਕਨੀਆਂ ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਵਿਚ ਖੌਫ਼ ਜੰਮਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਡਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਉਪਰ ਕਿਤੇ ਨਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ ਸੰਜੇ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੀ ਮੋਟਰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਾ, ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਲੰਘੀ। ਪੁਲਸ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਗਲ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਯਕਦਮ ਇਕ ਔਰਤ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਸੰਜੇ ਦੀ ਕਾਰ ਅਗੇ ਆ ਕੇ ਲਿਟ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਸੰਜੇ ਕਾਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਸੰਜੇ ਫੌਰਨ ਪਿਛੇ ਹਟਿਆ ਤੇ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਗੱਲ ਐ। ਔਰਤ ਨੇ ਹਿੱਚਕੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਹੋਰ ਦਹੇਜ਼ ਮੰਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਪੈਸਾ ਲਿਆਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਘਰੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਰੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਾਈ ਬਾਪ ਹੋ!”

ਸੰਜੇ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਕੇਸ ਕੀ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਆਪ ਫੌਰਨ ਕਰੋ! ਅਗਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੜੇ ਤੇ ਉਸੇ ਗਿ੍ਫਤਾਰ ਭੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।”

ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਫੌਰਨ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸੰਜੇ ਦੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਉਹ ਔਰਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਣ ਲਗੀ।

ਸੰਜੇ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁੱਖ ਪੁੱਛਦੇ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਕਚਹਿਰੀ ਲਾ ਲੈਂਦੇ।

ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਇਲਾਜ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਅਸਰ ਵਾਲੀ ਦਵਾ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਧੁੰਮ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ। ਸੰਜੇ ਵੀ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਜੱਟਾਂ ਜੱਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁਣ ਵੀ ਮਧ ਕਾਲ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸਮਾਜੀ ਕਦਰਾਂ ਉਸੇ ਮਧ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਜਿੱਤਣ ਦਾ। ਉਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪੱਥਰ ਤੇ ਲੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਚਨ ਪੱਕਾ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਅਟੱਲ ਹੈ।

ਆਖ਼ਰ ਕਾਨੂੰਨ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਦਾਲਤੀ ਬੁਹਿਆਂ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਅਣਡਿੱਠਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ। ਕਾਨੂੰਨ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਦੇਖ ਸਕਣ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਜਾਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜੱਟ ਗੁੜ ਜਾਂ ਘਿਉ ਖ਼ਰੀਦਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਖਦਾ ਤੇ ਚਖਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਖਣਾ ਤੇ ਪਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਤੱਖ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਜੇ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਾਨੂੰਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਸੰਜੇ ਵਿਚ ਝਲਕਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਖੱਦਰ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਚੱਪਲ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਤਰੇਵਾਂ ਸੀ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ, ਲਾਲੀ ਮਾਰਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਮੱਥਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਨੌਜੁਆਨ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਝਲਕ ਦੁਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਜੇ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਵਿਚ ਲੰਚ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਤੇ ਯੂਥ ਕਾਂਗਰਸੀਏ ਮੁਰਗੇ ਪਾੜਨ ਤੇ ਛਕਣ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਸਨ ਕਿ ਸੰਜੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਲੀਡਰ ਮੁਰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਧ ਚੱਬੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਛਡ ਕੇ ਸੰਜੇ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜੇ। ਸੰਜੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋਟੇ ਲੀਡਰ ਹਫ਼ਦੇ ਹੋਏ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸੰਜੇ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਰਲੇ। ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਧੂੜ ਉਡਾਉਂਦਾ ਤੁਰਿਆ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉਤੇ ਛਡਣ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਹਫ਼ਤਾ ਸੰਜੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਮੈਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਠਿੰਡੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਯਕਦਮ ਇਉਂ ਲਗਿਆ

ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਹਿ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ...

ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਕੂਲ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਰੇਤ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਨਿੱਕੇ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਜੋ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤਵਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕੱਲੀ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੋਰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਡਿਉੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਚਰਖਾ ਕੱਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਤਲਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮਿੱਤਰ ਜਿਸ ਨੇ ਕਈ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ, ਨੇ ਹੁਣ ਘਿਉ ਦੀ ਹੱਟੀ ਖੋਹਲ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਮੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਗੁਪਤਾ ਦਾ ਅਮੀਰ ਬਾਪ ਲਾਲਾ ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ, ਸਿਰਫ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਤੇ ਮਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੱਕ ਮਿਲ ਗਏ ਤਾਂ ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਪੈਣ ਲਗੇ... ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੋਹ ਰਿਹਾ ਸੀ... ਇਸ ਦੇ ਝਾਉਲੇ ਪੈਂਦੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਕਾਲੇ ਛੱਲੇ ਸਨ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਗਹਿਰੇ ਰਸੌਤੀ ਛੱਲੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਲੀ ਨੂੰ ਖਭੇ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਡਾਕਟਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਆ ਲਾਉਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ... ਪਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਸੰਘੀ ਵਿਚੋਂ ਬੱਤਖ਼ ਦੀ ਕੈਂ ਕੈਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਂਚੀ ਦੇ ਪਾਗਲਖਾਨੇ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਸਾਂ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜਿਆਂ ਤਾਂ ਪਤਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੋਰ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਧੱਸ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਇਕ ਅਜੀਬ ਚਮਕ ਬਲਦੀ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਪਿਆ ਚੈਬੋਫ, ਦਸਤੋਉਵਸਕੀ, ਜ਼ੋਲਾ ਤੇ ਸ਼ੋਪਨਹਾਵਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸੌਂ ਕੇ ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਉਠਦਾ। ਗੱਦੀ ਤੇ ਪਿਆ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਚਾਰ ਵਜੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਦੀ ਸੋਹਬਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬ ਹਨੇਰੀਆਂ ਕੁਝੜਣਾਂ ਤੇ ਸੱਚਾਈਆਂ ਸਨ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਬੈਠਕ

ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਸੀ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਸਿਗਰਟ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਗਾਈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਾਖ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਝਾੜਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਐਸ਼-ਟਰੇ ਕਿਥੇ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਮਰਾ ਹੀ ਐਸ਼-ਟਰੇ ਹੈ। ਤੂੰ ਸਿਗਰਟ ਝਾੜ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰ।”

ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਆਦਮੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਐ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਵਿਚ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਐ। ਬਕਵਾਸ! ਪੱਥਰ ਵੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ। ਪੌਦੇ ਵੀ। ਇਨਸਾਨ ਵੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ। ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿ ਹੋ ਰਿਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਯਕਦਮ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ...ਸੋਣ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ...ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਤੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਆਖ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਫ਼ਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ...ਮੈਂ ਜੋ ਹੁਣੇ ਗੱਲਾਂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਫੁਰੀਆਂ ਨੇ...ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸਿਉਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖਿਆਲ ਆ ਗਏ ਨੇ ਕੁਝ...ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਛ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ...ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ, ਨਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ...ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ...ਨਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਸਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਫਿਰ ਦਸ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ? ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਧੜਕਣ ਹੈ, ਤਣਾਉ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੂਜੇ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਤੇ ਪਰਿੰਦੇ, ਤੇ ਕੀੜੀਆਂ...ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਮੈਂ ਉੱਲੂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੈ...ਉਹ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਪਰਿੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਰਿੰਦਾ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਹੈ। ਯੋਗੀ। ਬਸ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਵਾਸਾ। ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੋਗੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਡਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਰੱਲਾ ਪਾਉਂਦੇ, ਗਾਉਂਦੇ, ਝਗੜਦੇ, ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਦੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਦੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚਾਂ ਚਾਂ ਕਰਦੇ...ਕਲਰਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਫੈਸਰਾਂ ਵਾਂਗ...ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਕਿਥੇ ਕਿ ਬੈਠ ਕੇ ਸੋਚਣ...ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ...ਕੋਈ ਕਿਸੀ ਉਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੋਂਦ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਊਡਰ ਤੇ ਲਿਪਸਟਿਕ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਨ ਲਈ। ਇਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ...ਹਰ..ਚੀਜ਼...ਜੰਗਲ

ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ ਤੇ ਉਜਾੜ ਵੀ। ਗਧੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਰਾਕੀਫੈਲਰ ਦੀ...

ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਵੇਰੇ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਸੁਲਗਾਈ ਤੇ ਕਸ਼ ਖਿੱਚੇ। ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਕੰਵਰ ਚੰਦ ਬਿਸਤਰ ਤੋਂ ਨਾ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਸ ਮੁੱਕ ਚੁਕੇ ਸਨ... ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਤੇ ਸੰਵਦੇਨਸ਼ੀਲ ਮਨ ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਭਾਅ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਰੇਤੇ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਜੱਦੀ ਖੇਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਲਾਟ ਬਣ ਕੇ ਵਿਕ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਵਿਘੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਮੁੱਲ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਥੇ ਫਸਲਾਂ ਲਹਿ-ਲਹਾਉਣਗੀਆਂ। ਲੋਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹੱਸੇ ਸਨ ਕਿ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਸਾਣਾ ਵਾਲੇ ਜੰਡ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਖਰੀਦ ਲਏ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ਮਸਾਨ ਭੂਮੀ ਵੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਕ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ ਬਚਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਬਠਿੰਡੇ ਆਇਆ ਸਾਂ।

ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਇੱਟ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਥੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਆ ਕੇ ਟਹਿਲਦਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਬਠਿੰਡੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸੇ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੀ ਉਜਾੜ ਤੇ ਸੁੰਵ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਬਸ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਧਦੀ ਅਬਾਦੀ ਇਸ ਥਾਂ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਇਕਾਂਤ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਟਹਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ।

ਰਾਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਿੱਕੇ ਖਿੜਕ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸਾਂ। ਉਪਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਪੀਲਾ ਚੰਨ ਉੱਭਰ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਿਰਮਚੀ ਤੇ ਨੀਲੇ ਸਨ। ਪੀਲੀ ਫਿੱਕੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਖੇਤ ਉਦਾਸ ਉਦਾਸ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਦੂਰ ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਅਗੇ ਗਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਾਸ਼ਣੀ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਅੱਕ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ ਚੌੜੇ ਪੱਤੇ ਕੌੜੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। ਇਹ ਦੁੱਧ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ਇਸ ਉਜਾੜ ਵਿਚ? ਤੇ ਅੱਕ ਦੇ

ਮਧਰੇ ਚੌੜੇ ਪੌਦੇ ਕਿਥੋਂ ਉੱਗ ਆਏ ?

ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਮੈਂ ਖੇਤ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਮੇਰੇ ਪੜਦਾਦੇ ਤੇ ਪੜਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਾੜੀਆਂ ਸਨ। ਮੀਂਹ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਝੰਬੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਪੜਦਾਦੇ ਤੇ ਪੜਦਾਦੀ ਦਾ ਇਥੇ ਹੀ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੇ ਖੇਤ ਦੇ ਖੁੰਜੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮੜੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਚੰਨ ਦੀ ਫਿੱਕੀ ਦੇ ਉਦਾਸ ਰਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਜਾਗ ਪਈਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀ ਮੜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਇਸ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ, ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਇਸ ਮੋਢੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਪੋਤਿਆਂ ਲਈ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੀ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਪੈਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਰਚਿਆ। ਮਰਨ ਲਗੇ ਪੇਟੀ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਭੁਰ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਖੁਰ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ... ਇਹਨਾਂ ਅੱਕ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਲਈ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਲਈ ਖਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ... ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਖੁਰਾਕ ਟੋਲਦੀਆਂ, ਖੋਜਦੀਆਂ ਤੇ ਚੂਸਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਸਦਾਰ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਅੰਬਾਂ ਵਿਚ ਰਚ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ... ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਅੰਬ ਖਾਧੇ ਸਨ। ਇਹ ਭਰਵੇਂ ਗੱਦਰ ਮਿੱਠੇ ਅੰਬ ਚੂਸਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਚੂਸ ਰਿਹਾ ਸਾਂ...

ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ਸਿਵਾਏ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਮੜੀਆਂ ਦੇ, 8 X 8 ਫੁੱਟ ਧਰਤੀ ਦੇ। ਮੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੀ ਇਥੇ ਇਹਨਾਂ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸੌ ਰਹੇ ਸਨ ? ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ। ਕਿਥੇ ਉੱਡ ਗਈਆਂ ਸਨ ਇਹ ਰੂਹਾਂ ? ਰੂਹ ਕਿਥੇ ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ? ਕੀ ਰੂਹ ਵਾਕਿਆ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ ? ਜਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਵਹਿਮ ?

ਭਲਾ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੜੀਆਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਦੀਵੇ ਬਾਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ... ? ਮੈਂ ਰੂਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਜਿਤਨਾ ਹੁਣ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਤੇ ਪੜਦਾਦੀ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਮੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ। ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਇਕ ਮੜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕੱਚੀ ਇੱਟ ਭੁਰ ਗਈ। ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ

ਡਲਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਇਹ ਡਲਾ ਮੇਰੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਭੁਰ ਗਿਆ... ਇਤਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ... ਕਿਤਨਾ ਫ਼ਾਨੀ...

ਮੈਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਭਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਦੋ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਕਿਤੇ ਪਾਟ ਕੇ ਮੇਰਾ ਪੜਦਾਦਾ ਤੇ ਪੜਦਾਦੀ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆ ਜਾਣ.....

ਇਹੋ ਸੋਚਦਾ ਮੈਂ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਯਕਦਮ ਮੈਂ ਚੌਂਕ ਕੇ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰ ਬੱਦਲ ਗਰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚਮਕਦੀ ਸੀ। ਕਾਲਾ ਦਰੱਖਤ ਵਾਰ ਵਾਰ ਨੀਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਜਗਮਗਾ ਉਠਦਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਬੱਦਲ ਦੇ ਗਰਜਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਫਿਰ ਮੀਂਹ ਦੇ ਛਰਾਟੇ ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ।

ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਮੈਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਸ ਘਨਘੋਰ ਲੀਲ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਪਈ ਸੀ... ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ... 8 X 8 ਫੁੱਟ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵੀ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਸੀ ਭਲਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ? ਸਾਡੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਨਾ ਦੀਵਾ ਬਾਲਣ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਤੇ ਭੁਰੀਆਂ... ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਫ਼ਾਲਤੂ ਯਾਦ। ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ, 250 ਰੁਪਏ ਫ਼ੀ ਮੁਰੱਬਾ ਗਜ਼। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਐ ਕਿ ਇਹ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮੱਲੀ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ। ਭਲਾ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੌਣ ਕੋਠੀ ਬਣਾਏਗਾ? ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਥਾਂ ਛੱਡਣੀ ਪਏਗੀ... ਦਸ ਗਜ਼ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਦਸ ਗਜ਼ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ। ਸੌ ਮੁਰੱਬਾ ਗਜ਼। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਐ 25000 ਰੁਪਿਆ।

ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਤਨਾ ਰੁਪਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪਾਗਲਪਨ ਸੀ। ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ਇਤਨੀ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਹਿਤ

ਦਾਨ ਕਾਰ ਦੇਣਾ ਜੋ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ...? ਭਲਾ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦੇਵਾਂ? ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ। ਇਹ ਡਰ ਸੀ? ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲੂਹਰੀ? ਜਾਂ ਪਾਪ ਦਾ ਸੰਸਾ? ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂ... ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਬਾਰਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਢਹਿ ਗਈਆਂ ਤੇ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈਆਂ।

ਮੈਂ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹੀ ਚੁਕੀ ਜੋ ਮਾਲੀ ਨੇ ਖੁੰਜੇ ਵਿਚ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਤਲੂਣ ਨੂੰ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਪਿਆ।

ਬਾਰਸ਼ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਠੰਢੇ ਰੇਤਲੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਖੁੱਭ ਖੁੱਭ ਜਾਂਦੇ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਪਰੇਰਿਆ, ਮੈਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕੋਰਾਂ ਵਿਚ ਮੜੀਆਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਕਹੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੜੀਆਂ ਤੇ ਮਾਰੀ। ਇਕ ਮੜੀ ਦਾ ਪਾਸਾ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਹੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਮੜੀਆਂ ਦੇ ਮਲਬੇ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਕਹੀ ਨਾਲ ਕੁੱਟ ਕੇ ਪਧਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੇਰੇ ਪੜਦਾਦੇ ਤੇ ਪੜਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਜੋ ਵਖਰੀਆਂ ਵਖਰੀਆਂ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਪਿਛੋਂ ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ।

ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਧਰਾ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਕਹੀ ਸਾਂਭੀ ਤਾਂ ਬਾਰਸ਼ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਕਣੀਆਂ ਦੀ ਭੂਰ ਉੱਡ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੁਮੇਲ ਉਤੇ ਬਿਜਲੀ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜੀਭਾਂ ਕਢ ਰਹੀ ਸੀ। ਥੱਕਿਆ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਚ ਮੈਂ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ। ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਟਕੀ ਓਜ ਕੇ ਧੋਤਾ, ਚੱਪਲਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਜਾਗਦਾ ਪਿਆ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਤੇ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਵਚਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸਾਂ, ਖੁਸ਼ ਸਾਂ ਕਿ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਇਸ ਮੁਰਦਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ 25000 ਰੁਪਿਆ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਰੁਪਿਆ ਰੱਬ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਾਹ ਸਕਾਂਗਾ, ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਕਾਂਗਾ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਖਰੀਦ ਸਕਾਂਗਾ...

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇਹ ਟੁਕੜਾ ਨੌਂ ਸਾਲ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਅਸ਼ਟਾਮ ਉਪਰ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਦਿਲ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਨਖਿੱਧਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਜ਼ਾਇਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਘਰ ਜਾਵਾਂ, ਕਲਮ ਫੜਾਂ ਤੇ ਲਿਖਣ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂ। ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਲਿਖਦਾ ਜਾਵਾਂ। ਬਸ ਇਹੋ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਲਿਖਣ ਦਾ। ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿਉ ਤੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਬੰਦਿਸ਼ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਲਿਖਣ ਬੈਠ ਜਾਉ। ਖਾਲੀ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖਿਆਲਾਤ ਜਾਗਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ...ਆਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੱਦਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉੱਕਾ ਖੁਲਾਅ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਤੁਰ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਿਵਾ ਜਗਾਵਾਂ।

ਮੈਂ ਸੈਕਟਰ ਸਤਾਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਮਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਝਾਕਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਬਾਰਸ਼ ਨੇ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਆਸਮਾਨ ਚਮਕਦਾਰ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉੱਚੀਆਂ ਸੀਮਿੰਟ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਕੱਟਦੀਆਂ ਸਨ। ਛੁਟਪਾਥ ਉਤੇ ਇਕ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਤੀਵੀਂ ਛੱਲੀਆਂ ਭੁੰਨ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਚੰਗੀ ਲਗੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਛੱਲੀ ਭੁੰਨਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਧਾ ਛੱਲੀ ਕੋਲਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਉਤੇ ਭੁੰਨ ਕੇ ਹਰੇ ਖੱਗੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾਈ। ਮੈਂ ਛੱਲੀ ਚੱਬਦਾ ਬਰਾਮਦੇ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਲਗਾ।

ਯਕਦਮ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਦਰਸ਼ ਉਤੇ ਪਈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਾਊਂਟਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਟੂਲ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ...ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚੌੜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਨੈਗੇਟਿਵ ਫਿਲਮ ਦੀ ਧੋਤੀ ਹੋਈ ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਗਲੂ ਵਿਚ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਸਿੱਪੀ ਪਈ ਤੇ ਖੁਰ ਗਈ। ਉਹ ਨੈਗੇਟਿਵ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਗਿਆਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਭਵਾਂ ਸਕੋੜਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨੈਗੇਟਿਵ ਫਿਲਮ ਦੀ ਪੱਟੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਕੀ ਰਾਜ਼ ਹੈ ਤੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ?”

“ਕਾਹਦੀ ਸ਼ਕਤੀ? ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਟੂਲ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਭਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਲੈ ਲਵੇ। ਪਰ ਸ਼ਕਤੀ ਮੇਰੇ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਹੈ।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਕ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਚਮਕੀਆਂ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੇ ਨੈਗੇਟਿਵ ਗੀਜ਼ਲਟ ਹਨ। ਇਹ ਤੇਰੀ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਪੋਜ਼ ਹਨ। ਉਹ ਕਲ ਆਈ ਸੀ ਫੋਟੋ ਖਿਚਵਾਉਣ। ਮੈਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਪੰਜਾਹ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚੇ ਸਨ ਉਸ ਦੇ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਡਲ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਗੀਜ਼ਲਟ ਹਨ।”

“ਤੂੰ ਨੈਗੇਟਿਵ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਤਸਵੀਰ ਚੰਗੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾੜੀ?”

“ਹਾਂ। ਤੇ ਹੋਰ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਵੀ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ। ਬਸ ਨੈਗੇਟਿਵ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ, ਲੱਖਾਂ ਹੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੌਜ਼ੇਟਿਵ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਨੈਗੇਟਿਵ ਦੇਖਣ ਦਾ ਖ਼ਬਤ ਹੈ। ਇਕ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੁੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ੁਬਸੂਰਤ ਔਰਤ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਲਾਊਜ਼

ਨੂੰ ਸਾੜੀ ਨਾਲ ਢਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਝੂਠ ਆਖ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੜਪ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ। ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ। ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਟੂਡੀਉ ਉਸ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਟੂਡੀਉ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੈਸਾਖੀਆਂ ਉਤੇ ਤੁਰਦਾ, ਲਾਈਟਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦਾ, ਕੈਮਰੇ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੈਮਰੇ ਦੇ ਲੈਨਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੇ ਨੁਕਸ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਲਾਈਟਾਂ ਐਡਜਸਟ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੈਕਸ ਨਹੀਂ, ਆਰਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਹਾਂ ਜੋ ਖੰਦਕ ਵਿਚ ਬੰਦੂਕ ਲਈ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ।”

ਉਹ ਤੀਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਰੇ, ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਮਾਡਲਾਂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਉਪਰੋਂ ਸੰਗਦੀਆਂ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਤਰਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜੋ ਫਿਲਮ ਹੀਰੋਇਨ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੜੀਆਂ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿਚਵਾਉਣ ਲਗਿਆਂ ਜ਼ੀਨਤ ਅਮਾਨ ਵਾਂਗ ਪੋਜ਼ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਦਲੇਰ ਸਨ ਉਹ ਕੋਮਿਲਾ ਵਿਰਕ ਤੇ ਕੈਟੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਾਂਗ ਸੀਨੇ ਦਾ ਉਭਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਬਟਨ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਭਿੱਜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ।

ਦਿਨ ਦੇ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਸਨ। ਆਦਰਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲੰਚ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿਤਾ...ਚਿਕਨ ਸੈਂਡਵਿਚ ਤੇ ਕੌਫੀ।

ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?”

“ਇਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ...ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਆਧਾਰਤ।”

“ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ। ਪਰ ਸਿਰਫ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਨਾ ਲਿਖੀਂ। ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵੀ। ਮੈਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਲਗਿਆਂ ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਣਾ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਗੱਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਪ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਕਤਲ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਬਾਰੇ। ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਾਤਲਾਂ ਤੇ ਭੈੜੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ...ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਲੰਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇਰਾ ਨਾਵਲ?”

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ...ਸ਼ਾਇਦ...”

“ਖੈਰ, ਬਹੁਤਾ ਲੰਮਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਡੇਢ ਸੌ ਸਫੇ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪਤਲਾ ਤੇ ਥੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਸੌ ਸਫੇ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਡਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਢਾਈ ਕੁ ਸੌ ਸਫੇ ਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਕਵਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸੈਕਸੀ ਤਸਵੀਰ...ਨੰਗੇ ਪੱਟ ਜਾਂ ਨੰਗੇ ਮੰਮੇ। ਫਿਰ ਇਹ ਹਰ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਉਤੇ, ਸਕੂਟਰ ਸਟੈਂਡ

ਉਤੇ, ਰੇਲਵੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਤੇ ਵਿਕੇਗਾ। ਪਾਠਕ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ਉਤੇ ਜਦੋਂ ਨੰਗੇ ਪੱਟ ਵੇਖੇਗਾ ਜਾਂ ਨੰਗੇ ਮੱਥੇ ਤਾਂ ਸੋਚੇਗਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨਸਾਨੀ ਫਿਤਰਤ...ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਬੱਸ ਵਿਚ ਕੈਮਰਾ ਲਟਕਾਈ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੁਕੀ, ਹੋਕਾ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ'। ਗਰਮ ਗਰਮ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਨਾਵਲ। ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਕਿੱਸਾ। ਪੜ੍ਹੋਗੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ। ਮੁੱਲ ਬੱਸ ਚਾਰ ਰੁਪਏ। ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ਦੇਖੀ। ਉਸ ਉਤੇ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤ ਨੰਗੇ ਪੱਟ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਖਰੀਦ ਲਈ ਤੇ ਬੱਸ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਰੰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਈ, ਨਾ ਨੰਗੇ ਪੱਟ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵੇਚਣ ਲਈ ਨਾਹਰਾ ਸੀ...ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿੱਸਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਪੇਂਟਰ ਨੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਲਗਾਈ। ਦਸ ਦਿਨ ਇਹ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨਾ ਵਿਕੀ। ਉਸ ਪੇਂਟਰ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਲਵੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਖਿਆ। ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਹੁਨਰ ਸੀ। ਪਰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਹੁਨਰ ਨੂੰ। ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਹੁਨਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਵਕਤ ਕਿਥੇ? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਰਟਿਸਟ ਉੱਤਮ ਕਲਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਬਸ ਇਸ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਉ ਤੇ ਲੋਕ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਡਰਾਮਾ ਵੇਖਦੇ ਹੋ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪਰਦਾ ਡਿਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਘਰ ਡਿਨਰ ਖਾਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਪਰਦਾ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਠ ਖੜੋਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਉਣ ਲਗਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਗਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਛੂਤ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੈ। ਭੇਡ ਚਾਲ। ਮੈਂ ਉਸ ਪੇਂਟਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਮੈਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਨੁਮਾਇਸ਼।' ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਵੇਚਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਤੇ ਮੋਟਾ ਮੋਟਾ ਲਿਖ ਕੇ ਟੰਗ ਦਿਤਾ : 1. 'ਮਹਾਰਾਜਾ ਟ੍ਰਾਵਨਕੋਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ', 2. 'ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਕਲਾ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ', 3. 'ਬੜੇਦਾ ਦੇ ਫਾਈਨ ਆਰਟਸ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚੋਂ', 4. 'ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿਕ ਚੁਕੀ ਹੈ।' ਨੁਮਾਇਸ਼ ਹੋਈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਭੁੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦੇ ਸਨ। ਇਤਰ ਫੁਲੇਲ ਵਿਚ ਬਸੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਪਗੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਅਖੀਰ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇਦਾਰ ਤੇ ਬਿਜ਼ਨੈਸਮੈਨ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਵਿਕ ਗਈਆਂ, ਸਿਵਾਏ ਉਹਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਦੇ। ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਧੋਖਾ ਤਾਂ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ।"

ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਬਾਰੇ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸਾਵੀ ਸਾਵੀ ਚਮਕ ਸੀ।

ਉਹ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂ, ਜੀਨੀ ਬਾਰੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਮੁਆਮਲਿਆਂ 'ਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਬਲਵੰਤ ਜੀ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸਾਂ।”

ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਆਖਣ ਲਗਾ ਹੈ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਦੀ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ...ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਲਾਕ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪੱਛਮੀ ਮੇਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਰਦਿਆਂ? ਨਾਮੁਮਕਿਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਜਾਂ ਫ਼ਰਾਂਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਉਹ ਆਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਤੀਵੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਨਾਲ ਦੋ ਸਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਪੰਜ ਸਾਲ, ਕੁਝ ਦਸ ਸਾਲ। ਮੈਂ ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾੜੀ ਪਹਿਨਣੀ ਸਿਖ ਲਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖ ਲਈ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਜੰਮੀਆਂ...ਤੇ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਨਾਨੀ ਵੀ ਬਣ ਗਈ। ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਵਾਪਸ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕਲਚਰਲ ਸਾਂਝਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ। ਅੰਦਰ ਦੀ ਚੇਤਨਾ...ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਵਾਪਸ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਨ ਲਗਿਆਂ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ...ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਿਵਾਸੀ ਕਬੀਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬਸਤੀ ਦੀ ਜੂਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਮਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ, ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕਿੱਲੀ ਗੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿੱਲੀ ਸਾਰੇ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਕਿੱਲੀ ਦੇ ਸੌ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...ਇਹ ਵਹਿਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਔਰਤਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁਰਝਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖਿੰਡ ਕੇ ਮਰਨ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇ ਮਨ ਸੁੱਕਣ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਰੱਖਤਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਸੁਰੰਧਾਂ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ। ਇਹ ਗੱਲ

ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਤੀਵੀਆਂ ਬੇਵਫ਼ਾ ਹਨ ਜਾਂ ਖੁਦਗਰਜ਼। ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ...ਜੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਨੂੰ। ਉਹ ਇੱਕਲੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਿਲਕਸ਼ੇਕ, ਕੇਕ, ਚਾਕਲੇਟ ਤੇ ਸਾਮਨ ਮੱਛੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੀ ਸੀ...ਬੇਬਿੰਜ ਦਾ ਟਾਪੂ ਜਿਥੇ ਉਹ ਜੰਮੀ ਸੀ, ਚੀਲ ਦੇ ਦਰਖਤ, ਸ਼ਾਹਬਲੂਤ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਘੂੜਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਵਾ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂ...ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਖਰਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਥੀਏਟਰ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਏਨਾ ਡੁਬਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਏਨਾਂ ਰੁਪਿਆ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਫ਼ੈਮਲੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਆਵੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਝਗੜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ, ਰੋਸੇ, ਰੜਕਾਂ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ...”

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਜ਼ਾਇਆ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਅਵਾਰਾ ਫਿਰਦਾ। ਮੈਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਥਰਡ ਕਲਾਸ ਲੇਖਕ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਲਿਖ ਕੇ, ਸੋਧ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪਵਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਾਮਯਾਬ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਲੁਟਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ...ਜਜ਼ਬੇ...ਰੁਪਿਆ...ਜ਼ਿੰਦਗੀ...ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਾਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਆਦਰਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕੰਘੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ, “ਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਤੂੰ ਧਿਤਕਾਰ ਨਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਅਨਮੋਲ ਸ਼ੈਅ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ। ਗੁਨਾਹ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਹੀ ਦੌਸਤਿਉਵਸਕੀ ਨੂੰ ਪਰੇਰਿਆ... ਤੇ ਗੋਇਟੇ ਨੂੰ, ਤੇ ਉਨੀਲ ਨੂੰ...ਇਹ ਸਭ ਪਾਪ ਤੇ ਗੁਨਾਹ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਏਸ ਗੁਨਾਹ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਸਨ। ਇਕ ਆਰਟਿਸਟ ਇਸੇ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਪਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਚਨਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਵਕਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਕਤ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੇ ਰਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੋ। ਔਰਤ ਦਾ ਪਿਆਰ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ਬੰਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਰਤੋ। ਇਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਟਾ ਦਿਤਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿਤਾ ਹੈ।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਲਹਿਰ ਫਿਰ ਗਈ... ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਸਹੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਤ ਝਲਕਦਾ ਸੀ।

ਰਾਜੀ ਮੇਰੇ ਸਟੱਡੀ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ ਤੇ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸਾਂ, ਉਹੀ ਹੋਈ... ਹੁਣ... ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਚੰਦਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੀ ਕਰਾਂ?”

“ਕਿਉਂ?” ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਮੰਦਰ ਗਈ... ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ... ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਦਸ ਦਿਨ ਉਪਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।”

ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬ ਉਠੀਆਂ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਮਘਣ ਲਗੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ? ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ? ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਖਤਰੇ ਦੀ ਛਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਇਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਵੇਗ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਪਛਤਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਉਹ ਬੋਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਤਰਸ ਖਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਪਛਤਾਉਣ ਦੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਇਕੱਲੀ ਇਸ ਪਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਾਂਗੀ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੀਵੀਂ ਹੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਹੋਣੀ ਨੂੰ... ਅੰਨ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਪਿਛੋਂ ਤੂੰ ਮੁੜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ... ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤੇ ਤਰਕਮਈ। ਪਰ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸਿਮਟ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਉਸ ਹਨੇਰੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਲੱਥ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੀਵ ਪਲ ਰਿਹਾ ਹੈ...”

ਉਹ ਉਸ ਖੂਨੀ ਘੜੀ ਤੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕੰਬ ਉਠੀ, ਉਸ ਬੌਫ਼ਨਾਕ ਘੜੀ ਤੋਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ ਚੰਦਰੀ ਘੜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਖੂਨੀ ਘੜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਪਛਤਾਵੇ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਭੰਗਿਆ ਬੈਠਾ ਸਾਂ।

ਉਸ ਨੇ ਕੋਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਪਾੜਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਟੁਕੜੇ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਆਂ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ‘ਜਾਵਾਂ’ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਅਧਿਆਂ ਉਤੇ ‘ਨਾਂ ਜਾਵਾਂ’। ਇਹਨਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਡੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੜਕਾਇਆ ਤੇ ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚੁਕੀਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕੁਝੜਤਣ ਨਾਲ ਮੁੜ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਤੂੰ ਇਥੇ ਬੈਠਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਹੋਵੇਂਗਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਤੜਪ ਰਹੀ ਹੋਵਾਂਗੀ।"

ਉਸ ਦੀ ਠੋਡੀ ਕੰਬੀ। ਇਕ ਕਿਰਮਚੀ ਤਪਸ਼ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਸਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਾਂ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਪੀੜ ਦੱਸਾਂ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪੀੜ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।" ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕਿਆ, ਇਸ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਭੜਕ ਨਾ ਉਠੇ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਇਕੱਲੀ। ਉਸ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਪੀੜ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁਜਰਮ ਵੀ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਤਸੀਹੇ ਨਹੀਂ ਝਲਦਾ ਜੋ ਤੀਵੀਂ ਝਲਦੀ ਹੈ ਗਰਭ ਨਾਸ ਵੇਲੇ। ਰੱਬ ਕਰੇ, ਮਰਦ ਜਾਤ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ! ਹੇ ਰੱਬਾ... ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੰਤਾਪ ਵਿਚ ਮੱਚਦੀ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਂਗੀ? ਤੈਨੂੰ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਪਤਾ ਮੈਂ ਮਰ ਹੀ ਜਾਵਾਂ... ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਨਾ ਉਠਾਂ... ਤੇ ਤੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੀੜ ਸਮਝਦਾ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਮੇਰੀ ਪੀੜ ਦਾ। ਮੈਂ ਜਾਵਾਂਗੀ... ਈਸ਼ਵਰ ਮੇਰਾ ਸਹਾਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੇ ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੀ ਆ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਲਗਣਗੇ... ਜਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ।"

ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦੀ ਛਾਂ ਦੇਖੀ। ਭਾਰੇ ਕਦਮ ਚੁਕਦੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਂਦਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਸਕਦਾ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਟੱਡੀ ਰੂਮ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਛੇਤੀ ਮੁਕਣ। ਕਾਸ਼, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਚੈਨ ਪਵੇ।

ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲਾਵਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੋਚਾਂ। ਪਰ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਕਿਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਰੁਕੀ, ਡਾਕਟਰ, ਨਰਸ, ਮੇਜ਼, ਉਬਲਦੇ ਹੋਏ ਔਜ਼ਾਰ... ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਈ ਸੀ... ਸ਼ਾਇਦ... ਮੈਂ

ਅੱਗੇ ਨਾ ਸੋਚ ਸਕਿਆ। ਉਸੇ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾਈ ਕੋਲ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਰਾਜੀ... ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਬੰਦੂਕ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗਾ... ਤੇ ਪੁਲਿਸ...

ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਪਸੀਨਾ। ਮੈਂ ਬੂਟ ਪਾਏ, ਕਾਰਡਰਾਏ ਦਾ ਕੋਟ ਪਾਇਆ ਤੇ ਮਫਲਰ, ਤੇ ਮੈਂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ... ਨਿੱਕੀ ਪਗਡੰਡੀ ਉਤੇ ਤੁਰਦਾ ਬੀਏਟਰ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਘਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰਨ ਲਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਵੀ ਮੈਂ ਸੁੰਨ ਜਿਹਾ ਸਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਠੰਢ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਚਾਲ ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਦੌੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੌਤ ਦੀ ਛਾਂ ਦੇਖੀ ਸੀ।

ਯਕਦਮ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਆਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਮੈਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਭਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਈ। ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਸਲੇਟੀ ਸੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨੀਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ।

ਮੈਂ ਸੜਕ ਉਤੇ ਕੋਈ ਦੋ ਘੰਟੇ ਟਹਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹਰ ਕਾਰ ਜੋ ਕੈਮਪਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ, ਪਰ ਰਾਜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਈ। ਮੈਂ ਥੱਕ ਗਿਆ... ਡਰ ਨੇ ਯਕਦਮ ਮੈਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਦਿਤਾ... ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਉਠੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ... ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਵਹਿਸ਼ਤ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੀਨੀ ਅਚਾਨਕ ਮੁੜ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਕਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ, ਉਸੇ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਖਰਾਬੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਣੀ ਹੈ... ਉਸ ਨੇ ਏਨਾ ਚਿਰ ਕਿਉਂ ਲਾਇਆ? ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲੀ ਗਈ? ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ ਕੇ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਆਵੇਗੀ।

ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਫਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗਰਮ ਪੇਚ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਅੰਦਰ ਕੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕੀ? ਮੈਂ ਏਨਾ ਬੇਵਕੂਫ ਕਿਉਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪਵੇਗਾ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ... ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ... ਕਚਹਿਰੀ... ਮੁਕੱਦਮਾ... ਜੇਲ੍ਹ... ਹੇ ਰੱਬਾ! ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਪੀੜ ਮੁਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਕੋਠੀ ਲਗੇ ਕੈਦੀ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜਾਂ ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਉਣਗੇ ਜਾਂ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ...

ਯਕਦਮ ਮੈਂ ਕਾਰ ਦੀ ਰੁਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤੇ ਫਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ! ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਚਾਲ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਰਾਜ਼ੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਤਕੀਏ ਉਤੇ ਸਿਰ ਰਖ ਕੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਸਿੱਧੀ ਉਥੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹਾਂ... ਉਡੀਕਣਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰ ਚਲਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਘਰ ਆ ਗਈ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪਾਲਿਆ... ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਕੋਈ ਸ਼ੋਰਬਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਗਰਮ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਪੀਣ ਲਈ...?”

ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਹਾਂਡੀ ਵਿਚ ਸੂਪ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੀਟ ਤੇ ਪਿਆਜ਼ ਦੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੜਛੀ ਨਾਲ ਪਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੂਪ ਪਾਉਣ ਲਗਾ ਕਿ ਜੀਨੀ ਆ ਗਈ।

“ਇਸ ਸੂਪ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾ। ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਰਾਜ਼ੀ ਬਿਮਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ੁਕਾਮ ਹੈ... ਉਸੇ ਲਈ ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਸੂਪ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।”

“ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੂਪ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਗਾ ਹੈਂ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ?”

ਜੀਨੀ ਏਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਕਿ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਵਧਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਰਾਜ਼ੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਕਮੀਨੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਸੁਣੇ।

ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜ਼ੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ਕ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਬਸ ਗਰਮ ਸੂਪ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ...”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਇਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਗਿੰਜਾ ਵਿਚੋਂ ਸੂਪ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਚੁਭਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, “ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ? ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੈਂ ਨਾਂ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੀ ਆਵਾਂਗੀ। ਤੇ ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਇਕ ਮੁਜਰਮ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਸਾਂ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਆਪਣੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਂ ਗਿਆ ਕਿਤੇ?

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਜੁਰਅਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਪਣੀ ਵਾਂਗ ਫੁੰਕਾਰੀ, “ਖਬਰਦਾਰ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ! ਤੂੰ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਹੈਂ।”

ਉਥੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਤੜਪਦੀ ਤੇ ਮੇਲੁਦੀ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ...ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜਿਥੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗਰਮ ਸੂਪ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਝਸਦੀ। ਪਰ ਇਥੇ ਤੂੰ...ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ...ਉਥੇ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਮਰਾਂਗੀ।”

ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਉਠੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਫੈਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਾਲਾ ਕੋਟ ਚੁਕਿਆ।

ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮੋਢੇ ਝਟਕ ਕੇ ਕੋਟ ਪਾਇਆ ਤੇ ਲੜਖੜਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਪਟਾਕ ਕਰਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਨਿਮੋਝੂਣਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੁਰਮ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਸਫ਼ਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ... ਸ਼ਰਮਸਾਰ... ਉਸ ਨੇ ਕਾਰ ਚਲਾਈ।

ਅਸੀਂ ਚੀਨੀ ਰੈਸਤੋਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਮੈਂ ਚਿਕਨ ਸੂਪ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿਤਾ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹਰ ਗੁਨਾਹ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੀ...ਹਰ ਉਸ ਕੰਮ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹਾਂ...ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਚੇਤੰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਆਦਮੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸੌ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੀਤ ਹੈ ਮਰਦ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ। ਪਰ ਤੂੰ...? ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਤੇਰਾ ਪਛਤਾਵਾ ਤੇ ਆਤਮ ਤਰਸ। ਬਕਵਾਸ!”

ਉਸ ਨੇ ਸੂਪ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਅੱਧ ਪੀਤਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ।

13

ਸ਼ਾਦੀ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਖ਼ਾਵੰਦ ਸਾਂ। ਕਿਸੇ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਦਬਾਉ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ। ਮੈਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਏ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਰਹਿਣ ਲਗਾ...ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਪਿਆਰ...ਸੁੱਚੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਧੜਕਣ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਯਕਦਮ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਠ ਸਾਲ...ਇਬਸਨ ਦੀ ਨੌਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਸਮਝ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਅੱਠ ਸਾਲ ਹੀ ਲਗਦੇ ਹਨ ਸ਼ਾਇਦ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਨਿਖੜਨ ਲਈ। ਤਲਾਕ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਅੱਗ ਉਤੇ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਜੀਵਨ ਫ਼ੋਕਾ ਜਾਪਣ ਲਗਾ।

ਮੈਂ ਨਿਤਚਰੀਆ ਦੇ ਕੋਹਲੂ ਦਾ ਬੋਲਦ ਸਾਂ : ਕਮਾਉਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ, ਘਰ ਦਾ ਰੋਟੀ ਕਪੜਾ ਚਲਾਉਣਾ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨੌਰਾ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ : ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਧੌਲੇ, ਝੁਰੜੀਆਂ, ਮੌਤ।

ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ...ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਉਂ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੇਗੀ। ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਖੋਂ ਉਹ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਆਟਲ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੇਗੀ। ਉਹ ਆਖੇਗੀ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ। ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ। ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਛਡਿਆ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਛੱਡੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲਿਆ? ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਲਕੀਰਾਂ...ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤੀ...ਮੈਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ...ਹਾਏ ਰੱਬਾ!”

ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਟੁਟਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਾਨ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਦਲ ਕਦੋਂ ਵਰ੍ਹਨਗੇ।

ਜੀਨੀ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਜੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜੋਤਸ਼ੀ ਆਖਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਘਰ ਟੁਟ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਆਖਦਾ।

ਲੋਕ ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਬੇਹਦ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ, ਲੱਖਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਲਾਂ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਉਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ...ਪੌਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜੋ ਨਿਯਮ-ਬੱਧ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਸਮੇਂ ਉਤੇ ਯਕਦਮ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫੁੱਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪਈਏ। ਜੱਦੀ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਾਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਗੁਪਤ ਫ਼ੈਸਲੇ ਕਰਕੇ ਯਕਦਮ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ, ਇਹ ਕਾਇਆ ਕਲਪ, ਇਹ ਵਿਚਿੱਤਰ ਪਰਗਟਾਉ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਮੇਰਾ ਜਮਾਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਦੰਦ ਬਿਸਕੁਟੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹੀ ਦੰਦ ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਤਲਾ ਤੇ ਮਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ

ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਮਨੂੰ ਵਾਂਗ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸਾਂ।

ਜੀਨੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਹੀ ਸੀ... ਉਹੀ ਅੱਭੜਵਾਹਾ ਤੇ ਡੋਰਭੋਰਾ ਅੰਦਾਜ਼, ਉਹੀ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਤਕਣੀ, ਉਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਣਿਆਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਦੀ, “ਦੇਖ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਅੱਧੀ ਚਿੱਠੀ ਮੀਟ ਤੇ ਮੱਛੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ!”

ਪਰ ਹੁਣ ਜੀਨੀ ਖੁਦ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਟ ਤੇ ਮੱਛੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਣਿਆਂ ਦਾ ਖਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਜੱਨਤ ਨੇ ਇਕ ਜੁਗਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਉਪਰ ਢੱਕਣ ਕੱਸ ਦਿਤਾ। ਮਨੂੰ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸੀ।

ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਜੱਨਤ ਬੈਠੀ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਜੁਗਨੂੰ ਦੀ ਫੜਫੜਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਹਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਡੱਕ ਦਿਤਾ? ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਮਰ ਜਾਏਗਾ।”

“ਨਹੀਂ!” ਉਹ ਬੋਲੀ।

“ਭਲਾ ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਤਾਲਾ ਜੜ੍ਹ ਦਿਆਂ, ਤਾਂ ਫੇਰ?”

“ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵਾਂਗੀ।”

“ਜੇ ਖਿੜਕੀ ਨਾ ਹੋਵੇ?”

“ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਵਾਂਗੀ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਿਆ, “ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ, ਜੁਗਨੂੰ ਉਦਾਸ ਹੈ। ਉਹ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਖ।”

ਉਸ ਨੇ ਢੱਕਣ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਬੋਤਲ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿਤਾ। ਜੁਗਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਤਲੀ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਕਮਜ਼ੋਰ, ਤੇ ਹਫਿਆ ਹੋਇਆ। ਨਿਛਾਲ। ਉਹ ਉਸ ਉਤੇ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗੀ। ਜੁਗਨੂੰ ਦੇ ਖੰਭ ਫਰਕੇ, ਸਾਵੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਭਾ ਮਾਰਨ ਲਗੀ।

“ਨਹੀਂ ਪਾਪਾ, ਇਹ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਦੇਖ, ਹਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ।” ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਥਪਕਣ ਲਗੀ।

“ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾ। ਕਿਤੇ ਮਰ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਛੱਡ ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ।”

ਉਸ ਨੇ ਜੁਗਨੂੰ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਹਥੇਲੀ ਉਤੇ ਪਲਟ ਦਿਤਾ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹੇਠਾਂ ਰਖ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਉੱਡ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਜੁਗਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵਾਪਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੁਗਨੂੰ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਪਾਪਾ, ਤੂੰ ਬੰਬਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?”

“ਹਾਂ।”

“ਸਾਡੇ ਲਈ ਰੁਪਈਏ ਲਿਆਉਣ?”

“ਹਾਂ।”

“ਕਦੋਂ?”

“ਅੱਜ ਰਾਤ।”

ਮਨੂ ਨੇ ਉਛਲ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੰਜਣ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ! ਲੰਮਾ ਇੰਜਣ, ਅੱਠ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਲਾਲ ਧਾਰੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਨਾ ਦਸਣਾ ਇਹ ਗੱਲ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੰਜਣ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਣ ਦੇਣਾ। ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਿਲੌਣੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਟਕੇਸ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਲਵਾਂਗਾ।”

ਜੱਨਤ ਬੋਲੀ, “ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਲਿਆਵੇਂਗਾ, ਪਾਪਾ? ਇਕ ਮੋਟਰਬੋਟ ਲਿਆਵੀਂ। ਲਿਆਵੇਂਗਾ ਨਾ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਜ਼ਰੂਰ।”

ਮਨੂ ਦੌੜ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਪੈਨਸਲਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਇੰਜਣ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦਿਤੀ।

ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਬੈੱਡ ਰੂਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਠਕੋਰਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਨਾਲ ਖੋਲਿਆ।

ਜੀਨੀ ਬੈੱਡ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਲੰਮੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਾਲ ਉਸ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾਇਆ, ਹੰਝੂ ਪੁੰਝੇ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬੀ ਝਲਕ ਸੀ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਰੁਪਿਆ ਆਵੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਖਰੀਦ ਸਕਾਂਗੀ ਅਮਰੀਕਾ ਲਿਜਾਣ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਸਿਆਟਲ ਤੋਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ

ਟਿਕਟ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਗੈਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੈਂ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਰਹਿੰਦੇ ਬਿਲ ਚੁਕਾ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆਵਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ।”

“ਮਿਹਰਬਾਨੀ”, ਉਹ ਬੋਲੀ। “ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਵਾਂਗੀ.... ਤੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆ ਜਾਵੀਂ, ਜਾਂ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕ ਜਾਵੇ। ਤੇਰੇ ਲਈ ਉਥੇ ਆਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਥਾਂ ਹੈ...ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਛਾਂਟ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਯਕਦਮ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਰੋਣ ਲਗੀ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੀਵੀਂ ਕੋਲੋਂ ਘਰ ਛੁਟਦਾ ਹੈ...ਮੈਂ ਇਹ ਘਰ ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਛਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ...ਜਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ...ਛੇਤੀ ਮੁੜੀਂ। ਮੈਂ ਉਡੀਕਾਂਗੀ।”

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਫੇਰ ਉਹੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਝਲਕਣ ਲਗੀ ਤੇ ਉਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬੇਵਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਘੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੇ ਟੁੰਬਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸੂਟਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ — ਸ਼ੇਵਿੰਗ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਲਾਲ ਕਿਟ, ਲੰਮੀ ਟਾਰਚ, ਤੇ ਨਵੇਂ ਧੌਤੇ ਕਪੜੇ।

ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਡਿਨਰ ਖਾਧਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰੀ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ। ਜੀਨੀ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਤਕ ਛਡਣ ਆਈ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਛੇਤੀ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣਾ। ਤੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ।”

ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿਆ ਤੇ ਬੰਬਈ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਫੜੀ।

ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਜੀਨੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤੰਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਚਨ ਦਾ ਖਰਚ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਕਲੱਰਕ ਕੋਲੋਂ ਰੁਪਏ ਉਧਾਰ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੌਰਨ ਰੁਪਏ ਭੇਜਣ ਲਈ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ।

ਮੈਨੂੰ ਫਿਲਮਜ਼ ਡਿਵੀਯਨ ਤੋਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਚੈੱਕ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੋਵੇਂ ਕਰਾਫ਼ਰਡ ਮਾਰਕੀਟ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਮੈਂ ਮਨੂੰ ਲਈ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੰਜਣ ਖ਼ਰੀਦਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਵਾਹ ਕੇ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਜੱਨਤ ਲਈ ਮੋਟਰਬੋਟ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਜੀਨੀ ਲਈ ਸਿਲਕ ਦੀ ਡਰੈੱਸ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਜੁੱਤੇ ਤੇ ਪਤਲੂਨਾਂ।

ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਮੇਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਬੁਕ ਕਰਵਾ ਲਈ ਤੇ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਠਾਈ ਤਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਤੇਜ਼ ਪਲਾਂਘਾਂ ਭਰਦੀ, ਫ਼ਾਸਲਾ ਫਕਦੀ ਤੇ ਕਾਂਟੇ ਬਦਲਦੀ ਘਰ ਵਲ ਦੌੜਨ ਲਗੀ ਤਾਂ ਯਕਦਮ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਉਦਾਸੀ ਛਾ ਗਈ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ, ਜੋ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸੀਨਕ ਡੀਜ਼ਾਈਨਰ ਸੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੂਵੀ ਫ਼ਿਲਮ ਖਿਚੀ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਿੱਕਾ ਮੂਵੀ ਕੈਮਰਾ ਸੀ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੂਰਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲਾਡ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਘੁਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਠੋਡੀ ਕੰਬਣ ਲਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਚ ਜੁਦਾਈ ਦੇ ਸੀਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਹੀ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਵਾਕਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੀਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਚਾਹਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਆ ਸਕਦਾ ਸਾਂ...ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਜਾਂ ਕੈਲੀਫ਼ੋਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ।

ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛਿੜੀ ਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਉਠੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਉਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜੈੱਟ ਹਵਾਈਜ਼ਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੰਬ ਡੇਗੇ ਤਾਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਕਾਂਸਲੇਟ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਅਮਰੀਕਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਉਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਮਰੀਕਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਉਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਆਟਲ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਮੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਅਮਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਰਾਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬੰਬਾਂ ਦੇ ਸਹਿਮ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਬੱਤੀਆਂ ਬੁਝਾ ਦੇਂਦੇ, ਪਰਦੇ ਤਾਣ ਦੇਂਦੇ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਚਿਪਕਾ ਦਿਤੇ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮੋਮਬਤੀ ਜਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਓਹਲੇ ਰਖ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਜੁ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਰਨ ਬਾਹਰ ਨਾ ਚਲੀ ਜਾਵੇ। ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ...

ਹੁਣ ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਜੀਨੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਸੌ ਗਿਆ।

ਸਵੇਰੇ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਦਿਨ ਭਰ ਰੁਕਿਆ, ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਜੀਨੀ ਲਈ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ, ਦਾਖ਼ਾਂ ਤੇ ਬਰਾਊਨ ਬਰੈੱਡ ਖ਼ਰੀਦੀ ਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਫੜੀ।

ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਗਰਮੀ ਸੀ। ਕੰਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਬਾਸੀ ਸਾਹ ਤੇ ਤਪਦੇ ਗੱਦਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾੜ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚੀ। ਆਸਮਾਨ

ਦੇ ਮੋਤੀਆ ਰੰਗ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ। ਪਰ ਹਵਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਗਰਮ ਸੀ।

ਕੁਲੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆ ਦੇ ਬੰਡਲ ਚੁਕੇ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿਤੇ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਗੁਲਮੋਹਰ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦੇਖੇ, ਦੂਰ ਵਡਾ ਸੈਕਰੇਟੇਰੀਅਟ, ਰੋਜ਼ ਗਾਰਡਨ ਤੇ ਜਾਣੀਆਂ ਪਛਾਣੀਆਂ ਸੜਕਾਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ, ਤੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਮੇਰਾ ਖੜਕਾ ਸੁਣਨਸਾਰ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਠਣਗੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਚੰਬੜ ਜਾਣਗੇ।

ਟੈਕਸੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੈਂ ਬਾਹਰੋਂ ਮੁੜਦਾ ਜੀਨੀ ਟੈਕਸੀ ਦੇ ਖੜਕ ਨਾਲ ਉਠ ਬੈਠਦੀ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਿੱਕਾ ਬੈਗ ਤੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬੰਡਲ ਚੁਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਂਦੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਵੇਰ ਦੀ ਚਾਹ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੇਤਲੀ ਉਬਲਣੀ ਧਰਦੀ।

ਮੈਂ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ...ਮੈਂ ਜਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਦੀ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚ ਝਾਕਿਆ। ਦੂਹਰਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਏਅਰਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਫਿਰ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ। ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅੰਦਰ? ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ...?

ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਬੰਟਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇ...ਜ਼ਰੂਰ ਉਹ ਹੈ...ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਘਿਰਨ ਲਗਾ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਰਗਾ ਕਿੱਸਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਜੰਗ ਉਤੇ ਗਿਆ ਮਰਦ ਅਚਾਨਕ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਰਦ ਨਾਲ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਪਈ ਦੇਖਦਾ ਹੈ...ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਯਕਦਮ ਇਕ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਾਂ ਤੇ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾਵਾਂ। ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਆਇਆ...ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

ਯਕਦਮ ਏਅਰਕੰਡੀਸ਼ਨਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ...ਇਕ ਮਿੰਟ ਹੋਰ...ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਚਾਲ, ਚਿਟਕਣੀ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼...ਤੇ ਬਾਹਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ।

ਇਹ ਦੂਲਾ ਰਾਮ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਤ ਉਨੀਂਦਰੇ ਵਿਚ ਨਮਸਤੇ ਆਖੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਾਮਾਨ ਚੁਕਿਆ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਨਿੱਕੇ ਲਾਂਜ ਦੀ ਹਵਾ ਘੁਟਵੀਂ ਸੀ। ਬਾਸੀ

ਮੁਸ਼ਕ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਬੈਚੇਨੀ ਤੇ ਖਾਲੀਪਣ।

ਮੈਂ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਈਡ ਬੋਰਡ ਦੇ ਸ਼ੈਲਫ ਉਤੇ ਪਈਆਂ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਗਾਇਬ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਨੀ ਦੇ ਬੁਰਸ਼ ਤੇ ਕੰਘੀਆਂ।

ਮੈਂ ਸ਼ੈਲਫ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਬੱਚੇ ਸੌਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਲਾਂਜ ਵਿਚ ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਦੂਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਕਿਥੇ ਨੇ?”

“ਸ਼ਿਮਲੇ ਗਏ ਹੋਏ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ,” ਉਸ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ।

“ਬੱਚੇ?”

“ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ।”

“ਕਦੋਂ ਗਏ ਸਨ?”

“ਕੱਲ੍ਹ।”

“ਮੇਰੀ ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ?”

“ਮਿਲੀ ਸੀ।” ਤੇ ਉਹ ਭੁਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗਾ।

“ਕੀ ਹੋਇਆ?”

ਹੰਝੂ ਪੁੰਝਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ...ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁੜ ਆਉਣਗੇ...ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਿਛੇ ਜੀਨੀ ਦੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਲ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਮੇਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਬੰਡਲ ਤੇ ਪੈਕਟ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਰਬੜ ਦੇ ਛੱਲੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕਪੜੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆ ਰਹੇ।

ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੈਂਡ-ਰੂਮ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਵਡੀ ਅਲਮਾਰੀ ਤੇ ਵਾਰਡਰੋਬ ਉਤੇ ਦੋ ਨਿੱਕੇ ਤਾਲੇ ਸਨ। ਇਕ ਮੱਧਮ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਥੋੜਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨਿੱਕੇ

ਤਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਨਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਅਲਮਾਰੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਹੈਂਗਰਾਂ ਉਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਤਲੂਨਾਂ, ਤਿੰਨ ਕੋਟ, ਮਖਮਲੀ ਵਾਸਕਟ, ਸੱਤ ਕੀਮਤੀ ਨਕਟਾਈਆਂ, ਕੁਝ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਇਕ ਉਧੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਵੈਟਰ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ...ਬੱਪੜੀਆਂ

ਵਾਂਗ। ਮੈਂ ਤੁਭਕ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਿਆ।

ਦੂਲਾ ਰਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੁਕਿੰਗ ਰੇਂਜ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿਚ। ਗਲੀਚੇ ਤੇ ਦਰੀਆਂ ਵੀ ਭੋਹ ਦੇ ਭਾਅ। ਮੈਨੂੰ ਦਾ ਲਾਲ ਸਾਈਕਲ ਜਮਾਂਦਾਰਨੀ ਕੋਲ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਗਿਰਵੀ ਰਖ ਗਈ ਸੀ।

ਜੀਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਰੀਕਨ ਛੁਰੀਆਂ ਕਾਂਟੇ, ਪਿਆਲੇ, ਪਲੇਟਾਂ, ਮਿਕਸਰ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀਹਣ ਤੇ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਯੰਤਰ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਈ ਸੀ... ਇਕ ਕਾਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਈ... ਬੰਟਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕਵਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ... ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਆਖ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸ਼ਿਮਲੇ ਗਈ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇਜ਼ ਝੁਲੇ ਵਿਚ ਦੇਖੇ ਤੇ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜੀਬ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪੁੱਠੇ ਭਾਣੇ ਵਾਪਰਦੇ ਰਹੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੇਰਾ ਜ਼ਬਤ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਡਲ੍ਹਕ ਪਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਹੂਕ ਉਠੀ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਾਟਣ ਲਗਾ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਪਾਗਲ ਭੂਲ-ਭਲਾਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੋਸ਼ ਉਡ ਗਏ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਨ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ।

ਉਹ ਕਿਥੇ ਚਲੀ ਗਈ? ਜ਼ਰੂਰ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਣੀ ਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ। ਮੇਰੇ ਪੁੰਦਲੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ... ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਰੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਢੋ ਰਹੀ ਸੀ... ਬੰਡਲ, ਕਪੜੇ, ਬੰਸਰੀ, ਬਰਤਨ... ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਮੁੜਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਰਤਾ ਕੁ ਵਧੇਰੇ ਵਿਰਾਨ ਲਗਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਣ ਦੀ ਜੁਅਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਮਰਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਕੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਸਾਧ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨੀਲੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਝਿਮਣੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਇਕ ਅਣਜਾਣੇ ਖੌਫ ਨਾਲ ਸਹਿਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਲਗਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਮੈਂ ਦੂਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹ ਬਣਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬੋਝੀ ਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ ਆਈ ਤੇ ਮੈਂ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਲਗਾ... ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਕਦਾ, ਖਾਲੀ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ੈਲਫਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ... ਮੈਨੂੰ ਆਇਆ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜੰਨਤ ਦੇ ਲਾਲ ਬੂਟ ਮਿਲੇ ਤੇ ਇਕ ਜੁਗਾਬ। ਮਨੁ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਸਾਈਕਲ ਗਰਾਜ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਮਾਂਦਾਰਨੀ ਹਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਟਹਿਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਉਸ ਦਰਖਤ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਜੰਨਤ ਤੇ ਮਨੂੰ ਨੇ ਤੋਤਾ ਦਬਿਆ ਸੀ...

ਸੋ ਜੀਨੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਥੇ? ਮੈਂ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਖਤਪੋਸ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲਗਾ... ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ... ਆਪਣੇ ਟਰੰਕ ਤੇ ਸੂਟਕੇਸ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਬੰਡਲ ਲੈ ਕੇ ਤਾਂ ਜੁ ਉਥੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਜਾਵੇ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮਖੌਲ... ਬਿਲਕੁਲ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਗੇੜ ਅਨੁਸਾਰ... ਯਾਨੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰੁਪਈਆ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖਿਡੌਣੇ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਡਰੀ ਸਹਿਮੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਗਈ ਸੀ... ਆਪਣੀ ਛਾਂ ਤੋਂ ਖੌਫ਼ਜ਼ਦਾ... ਇਹ ਛਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਖੁਦ ਸਾਂ।

ਉਸ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕ ਠੇਠ ਅਮਰੀਕਨ ਵਾਂਗ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ। ਚਾਹੇ ਮੁਲਕ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਘਰ। ਤੇ ਇਹ ਔਰਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ... ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ, ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਦੂਰ...

ਖਿੜਕੀ ਦਾ ਫਿੱਕਾ ਨੀਲਾ ਪਰਦਾ ਫੜਫੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਤੇ ਗੋਤੇ ਮਾਰਦਾ। ਮੈਂ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉਤੇ ਰਗੜਨ ਲਗਾ... ਬੇਵਕੂਫ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਹਰਕਤ... ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ... ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ... ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ... ਕੋਈ ਹਰਕਤ।

ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਰਨਾ ਘਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਮੈਂ ਉਹੀ ਕਮਰੇ ਤੇ ਉਹੀ ਸ਼ੈਲਫ ਤੇ ਉਹੀ ਖਾਲੀ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ... ਕਿਸ ਨਾਲ?

ਯਕਦਮ ਮੈਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮੇਰਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸੀ। ਮੈਂ ਫ਼ੌਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ। ਸੋਚ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫ਼ੌਰਨ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰੋ। ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲੋ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਵਾ ਦਿਉ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦੀ। ਆਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ। ਘਬਰਾਉ

ਨਾ। ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਖਾਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉਤੇ ਹੀ ਰੋਕ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਬੱਚੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਛੇਤੀ ਕਰੋ।”

ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਪੁਲੀਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗਿਆ ਤੇ ਰੀਪੋਰਟ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਤਾਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਚੌਕਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਜੀਨੀ ਆਪਣੇ ਬੰਡਲ ਤੇ ਬੈਗ ਚੁਕੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕਸਟਮ ਦੇ ਜੰਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰਖ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਗ਼ਮ ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਹੰਝੂ ਕਰਦੀ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧੀ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜੇ, ਮਮੀ...ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਹ...ਮਮੀ...।”

ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਹੱਥ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਰਖ ਲਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਲਿਆ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁੱਤੇ ਤਾਂ ਜੱਨਤ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਬੈਠੀ ਤੇ ਹਟਕੋਰੇ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਮਮੀ !...ਮਮੀ !” ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦਾ? ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦਾ? ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਸੱਲਵੇਂ ਹਉਕਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ? ਇਹ ਨਿਰਾ ਜੁਲਮ ਸੀ ਬੱਚਿਆਂ ਉਤੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਉਹ ਇਹੋ ਸਮਝਣਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਦਰਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਇਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿਤਾ... ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਭ ਲੈਣਗੇ। ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਸਕਦੀ। ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਨਹੀਂ...

ਯਕਦਮ ਮੈਂ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਚਾਹ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਖ਼ਿਆਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬੀਤ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਭੋਗ ਚੁਕਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਦੇਖ ਚੁਕਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ, ਤਸੀਹੇ, ਚੀਸਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਰੋਕ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੁਲਮ ਚੱਖ ਚੁਕਿਆ ਸਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੀਨੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੁਲੀਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਕੰਬ ਉਠਿਆ। ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ...ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ...ਬੱਚੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ...ਸਿਆਟਲ, ਨਾਨਾ, ਨਾਨੀ, ਆਈਸ ਕ੍ਰੀਮ, ਝੀਲਾਂ...ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਵਰਗ...ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰਾਂ।

ਮੈਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ। ਵਾਪਿਸ

ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਦੂਲਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਰਾਮਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੈਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜੁਲੇ ਸੁਪਨੇ ਆਏ : ਜੰਨਤ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਤਾਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਿਕਸਰ ਅੰਬਾਂ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਇਕ ਵੱਡਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਜੋ ਇਕ ਖਾਲੀ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ, ਰਾਜੀ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ, ਡਿਟੋਲ ਦੀ ਗੰਧ, ਚਿਕਨੇ ਚਿਹਰੇ, ਬੰਟਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਪਾਦਰੀ ਵਾਇਲਨ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਕਰਾਸ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਗਿਰਜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤੇ ਉਸਤਰਾ ਫਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨਿਕੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਤੇ ਮਾਲਾ ਤੇ ਕਰਾਸ ਪਾਈ... ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ... ਮਿਸਟਰ ਐਲਸਟੇਅਰ ਤੇ ਮੈਕਲਾਰਨ... ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਹਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਬੇਗਾਨੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ... ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਬਿਦੇਸੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਵਿਕਾਉ ਮਾਲ... ਵਿਚਾਰੇ ਪਿਉ-ਵਾਹਰੇ ਬੱਚੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਸਖਤ ਦਰਦ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਪਾਪ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ। ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਲੇ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ, ਇੰਜਣ, ਮੋਟਰਬੋਟ, ਅਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨਕੋਰ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਥਹੀ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਦੇਵਾਂ। ਆਪਣਾ ਵਚਨ ਨਿਭਾਵਾਂ।

ਮੈਂ ਝਟਪਟ ਬੰਡਲ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੂਟਕੇਸ ਸਾਂਭਿਆ, ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਵਲ ਚਲਣ ਨੂੰ ਆਖਿਆ... ਤੇਜ਼... ਤੇਜ਼... ਹੋਰ ਤੇਜ਼। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਬੱਸ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲਿਆ ਤੇ ਬੱਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਤੇਜ਼ ਝਕੋਲੇ ਖਾਂਦੀ ਹੋਈ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਦਾ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮਸਾਂ ਮੁਕਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੇ ਸੋਸ਼ਲ ਤੁਅੱਲਕਾਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਅਮਰੀਕਨ ਐਮਬੈਸੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਨ ਐਮਬੈਸੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟਾਂ ਉਤੇ ਠੱਪਾ ਲਵਾਉਣਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਨ ਐਮਬੈਸੀ ਦੇ ਕਲਚਰਲ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਯੂਜੀਨ ਓਨੀਲ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਸਿੱਧਾ ਵੀਜ਼ਾ ਕਾਊਂਸਲਰ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਿਰਫ਼ ਕੋਈ ਅਮਰੀਕਨ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ

ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਖੁਦ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਕਾਉਂਸਲਰ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੱਲ ਦਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਥੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਾਂ।

ਮੇਰਾ ਦੁਖ ਮੇਰੇ ਗਲ ਤੀਕ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ - ਜਿਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਫ਼ਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਕਲਚਰਲ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿਤਾ - ਹੁਣ ਉਸੇ ਅਮਰੀਕਨ ਐਮਬੈਸੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਟੈਕਸੀ ਫੜੀ ਤੇ ਚਾਣਕਯਪੂਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਨ ਐਮਬੈਸੀ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵੀਜ਼ਾ ਕਾਉਂਸਲਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਮੈਂ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਸ਼ੱਕੀ ਨਿਗਾਹਾਂ ਤੇ ਠੰਢੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਦਾਲਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਵੀਜ਼ਾ ਫ਼ਾਰਮ ਭਰਨ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਨਕੁਆਇਰੀ ਕਾਉਂਟਰ ਉਤੇ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਦੋ ਸੌ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਲਈ ਤੜਪ ਰਹੇ ਸਨ, ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ, ਮੁਜਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਬੇਵਸ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਰਲਾ ਤੇ ਡਰ ਤੇ ਆਸ ਸੀ।

ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਇਨਕੁਆਇਰੀ ਕਲਰਕ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਉਂਸਲਰ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕੀਤੀ ਅਰਜ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਮੋਢੇ ਝਟਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਔਹ ਫ਼ਾਰਮ ਭਰ ਦਿਉ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਨੂੰ ਉਡੀਕੋ।”

ਮੈਂ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨੋਟਿਸ ਬੋਰਡ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਜਿਸ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਸਿਰਫ਼ ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਲਈ,” ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ ਵੀਜ਼ਾ ਕਾਉਂਸਲਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ। ਤਿੰਨ ਅਮਰੀਕਨ ਔਰਤਾਂ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦੀਆਂ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਇਕ ਘੰਟਾ ਵਿਅਰਥ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਭਿਖਾਰੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਾਉਂਸਲਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਖੂਨੀ ਕੰਧ ਸੀ, ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ, ਸ਼ਾਸਨੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ। ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਆਦਮੀ ਚੋਰ, ਜੇਬ

ਕਤਰਾ ਤੇ ਸੁਆਲੀ ਕੁੱਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਕੰਮਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਮੰਗਤਾ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਕੁੱਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਬੇਕਿਰਕ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖ਼ਿਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਵਿਅਰਥ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੁੜ ਆਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚਿਤਾ ਜਲਾ ਕੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਿਹਾ। ਦੂਲਾ ਰਾਮ ਆਪਣੇ ਪਹਾੜੀ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜਿਆ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਥੇ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕੁਹਾੜੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਵਢੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਘਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਨਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਵਾ ਉੱਚੀ ਘਾਹ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਵੈਣ ਪਾਉਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘੀ ਉਦਾਸੀ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਲੰਘ ਗਏ।

ਮੈਂ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਡਾਕ ਦੇਖਣ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਸੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਟਿਕਟ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਰਜਿਸਟਰਡ ਲੇਬਲ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਜੀਨੀ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪੰਜ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਟਾਈਪ ਕੀਤੀ ਚਿੱਠੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂ।

ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਣ ਲਗਾ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਐਨਕ ਕਢੀ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗਾ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੁਰਖੀਆਂ ਸਨ : ਨਿੱਜੀ ਵਰਤਾਉ, ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਉ, ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਮਾਲੀ ਠੱਗੀਆਂ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾ ਕੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨਹੂਸ ਸਾਇਆ ਬੱਚਿਆਂ ਉਤੇ ਕਦੇ ਨਾ ਪਵੇ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਪੈਰ ਨਾ ਪਾਵਾਂ। ਇਸ ਖ਼ਤ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ, ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੀਚਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਕਾਉਂਸਲ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ।

ਚਿੱਠੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਉਭਰੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਹ ਵੀ ਝੂਠਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਲਾਈਡ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਪੈਸੇ ਖਰੇ ਕਰ ਲਏ। ਇਕ ਹੋਰ ਦੋਸ਼ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਮਰੀਕਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਲੈ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਉਲਾਰ ਮਨ ਦੀ ਕਾਢ ਸਨ।

ਮੈਂ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ।

ਉਹ ਸਾਗਵਾਨ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਵੱਡੇ ਮੇਜ਼ ਪਿਛੇ ਗੱਦੇਦਾਰ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਫਾਈਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਸਨ। ਦੋ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਪੇਪਰ ਵੇਟ, ਇਕ ਬਲੌਰੀ ਕਲਮਦਾਨ ਤੇ ਇਕ ਚਿੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਗਲਾਸ। ਦੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੈਨ ਕਲਮਦਾਨ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ, ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੁਰਖ ਗੁਲਾਬ ਉਸ ਦੇ ਕੋਟ ਦੇ ਕਾਲਰ ਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਰਾਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਵੱਡਾ ਉੱਚਾ ਮੱਥਾ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਜਲਾਲ ਬਖਸ਼ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਢਿੱਲਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਬੈਠ ਜਾ।”

ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨੋਟ ਕਿ ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮਾਤ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਡੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਮੁਆਮਲਾ ਸੀ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ, ਇਕ ਘਰੇਲੂ ਝਗੜਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਨੀ ਸਾਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੁੰਝ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਾਊਂਸਲੇਟ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੈਂਪਸ ਉਤੇ ਮੇਰੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਰਖੇ, ਨਾ ਕਿ ਇਕ ਘਰੋਂ ਭਜੀ ਹੋਈ ਬੀਵੀ ਦੀ ਇਕ ਪਾਗਲ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦੇਖੇ। ਪਰ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਉਹੀ ਬਲੋਚ ਮੁਸਕਰਾਹਟ, ਉਹੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮਲਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ?”

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇਰਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।”

“ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉ ਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖੋ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ...ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ...ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਦਮਾ ਪੁੱਜਾ ਹੈ...ਮੈਂ ਮਿਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ...ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ...ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਵਾਂਗਾ...”

ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਹੋਇਆ।

“ਜੇ ਤੂੰ ਆਖਣਾ ਹੈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜ ਦੇਹ।”

“ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਖਤ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ!”

ਉਹ ਬੇਲਾਗ ਠੰਢੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਉਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ।

ਮੈਂ ਥਕ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਏਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਘਰ ਮੁੜਿਆ, ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਬਣ ਗਏ ਸਨ!

ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਆਇਆ। ਸਿਆਟਲ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕੋਈ ਸੂਹ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ!

ਉਹ ਕਿਥੇ ਸਨ? ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਜੀਨੀ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆਂ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਚੀਲ ਦੇ ਉਚੇ ਸੰਘਣੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਗਿਰਜੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬਦਲ ਦਿਤੇ ਹੋਣਗੇ...ਜ਼ਰੂਰ ਈਸਾਈ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦਾ ਜਲ ਛਿੱਟਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਛਾਪ ਦਾਗ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਦੇ ਮੁੜਨਗੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵੀ ਨਾ...ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਲਭਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ? ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਜੀਨੀ ਦੂਰ ਦੂਰੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਨ ਸਰਕਾਰ

ਜਾਤੀ ਹਕੂਕ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਰਾਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕਲਕਤੇ ਇਕ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੀਨੀ ਨੇ ਬੜੀ ਅਹਤਿਆਤ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੂਟਕੇਸ, ਕੈਮਰਾ ਤੇ ਟਾਈਪਰਾਈਟਰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਰਖੇ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਸੁਖ ਲਈ ਦੁਆ ਮੰਗੀ। ਮੈਂ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਜੱਨਤ ਕੋਲੋਂ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਬਲਦੀ ਕੇਤਲੀ ਉਲਟ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਢਿਡ ਮੱਚ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੋਲੀ ਕਿ ਜੱਨਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਠੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਫਿਰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਕਲਰਕ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੀਨੀ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੱਨਤ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਸੁਖ ਦਸੀ। ਫਿਰ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜਨਾਬ, ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਇਸ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੈਕਟਰ ਅਠਾਰਾਂ ਦੇ ਗਿਰਜੇ ਵਿਚ ਬਪਤਿਸਮੇ ਦੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਈਸਾਈ ਬਣਾਏ ਜਾਣਗੇ।”

ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਕਦਾ ਹੋਇਆ ਦਰਦ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਚੀਰ ਗਿਆ। ਮਨੂ ਤੇ ਜੱਨਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਘੋਰ ਗੀਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਕਾਰਾ। ਕੋਈ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਰੁਹਾਨੀ ਜੁਰਮ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਦੇ ਝੁਲਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਲਿਆ।

ਜੀਨੀ ਖ਼ੁਦ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਗਿਰਜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ ਜੀਨੀ ਦੀ ਦਾਦੀ ਪੜਦਾਦੀ ਦੀ ਈਸਾਈ ਰੂਹ ਇਕਦਮ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਪਈ ਸੀ। ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜਦੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼੍ਹਬੂਰੀਆਂ, ਆਦਿ ਕਾਲੀਨ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾਵਾਂ, ਦਬੇ ਹੋਏ ਸੰਸਕਾਰ। ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਦਾ ਹਿਸਾ ਬਣ ਜਾਣ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ।

ਕੀ ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਰਤ ਜਾਵਾਂ? ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਪੁਜਾਂ? ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ? ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇਵਾਂ? ...ਵਕੀਲ ਕਰਾਂ? ...ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕਾਂ?

ਮੈਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਾਰਜ ਬੜੀ ਸਮਝ ਤੇ ਠੰਢੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਕੇ ਤੇ ਬਿੰਦੀ ਲਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੰਕੇਤ ਉਤੇ ਹੱਸ ਛਡਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਖ਼ਾਤਿਰ

ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਾ ਬਦਲੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਫ਼ਾ ਦੀ ਰਸਮ ਦੇ ਦਬਾਉ ਹੇਠ ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਦਮ ਪੁਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਲੰਮੀ ਤਾਰ ਸੈਕਟਰ ਅਠਾਰਾਂ ਦੇ ਗਿਰਜੇ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ, “ਮੇਰੇ ਪੁਤ ਮਨੂੰ ਤੇ ਧੀ ਜੱਨਤ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਈਸਾਈ ਬਣਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰੋ! ਬਾਪ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਗ਼ੈਰ ਤੁਸੀਂ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ! ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਚਰਚ ਬਰਾਦਰੀ ਉਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਮੈਂ ਇਸ ਤਾਰ ਦੀ ਨਕਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਤੇ ਜੀਨੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀ।

ਤਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀਨੀ ਡਰ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਾਈ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਵਿਚ ਬੋਲੀ, “ਅਸੀਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹੀਏ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਲਾ ਸੋਚੀਏ। ਸਾਨੂੰ ਕੀੜੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਖੰਡ ਦੇ ਦਾਣੇ ਲਭ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਬਿਤਾਈਆਂ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਖੰਡ ਇਕੱਠੀ ਕਰੀਏ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀਏ।”

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਜੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤੀ ਪੱਤਣਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ। ਉਸ ਨੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਛਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਉਤੇ ਪਵੇ...ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੇ...ਉਸ ਦੀ ਇਹੋ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਦੇਖਾਂ...

ਪਰ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ...ਮਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਵੇ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਲਈ, ਮੇਰੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ ਲਭਣ ਲਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਬੰਠਿਭੇ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸੇ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਉਸ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਖਰੀਦ ਲਵੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦਬੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਹੁਣ ਭੂਰ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ...ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਸ ਨਿੱਕੇ ਹਨੇਰੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਵੇ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ...ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਮੁੜ ਆਵੇ...ਟੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਣੂ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਅਣੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ।

ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ ਫ਼ਹਿਮੀ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੂਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਖਦੇ ਨੇ? ਕੀ ਹੈ ਕੋਈ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਯੋਤੀ? ਪਿਤਾ

ਪੁੱਤ ਦਾ ਆਦਿ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ? ਜਾਂ ਇਹ ਨਿਰਾ ਵਹਿਮ ਸੀ?

ਮੈਂ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨਾਲ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਗਡੰਡੀ ਉਤੇ ਸੈਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅੰਬਾਂ ਦਾ ਬੂਰ ਰਾਤ ਦੀ ਗਣੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਿਚ ਘੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜੱਨਤ ਬਾਰੇ ਜੋ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਹਸਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਫੁਟਦੀਆਂ ਸਨ, ਦੁੱਧੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ... ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਭੁਲ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ...

ਯਕਦਮ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਸੋਟੀ ਜਾਂ ਟਾਰਚ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ਇਸ ਰੁਤ ਵਿਚ।”

ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਖਾਮੋਸ਼ ਤੁਰਦੇ ਗਏ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਹਾਰ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉਤੇ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ। ਇੰਦਰਾ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।”

“ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?”

“ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਪਲੂਸ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹ ਗਏ ਹਨ। ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਬਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਹਨ, ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗੀ।”

“ਜੇ ਉਹ ਚੋਣਾਂ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦੇਵੇ?”

“ਉਹ ਮੁਲਤਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।”

“ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ?”

“ਪਾਣੀ ਸਿਰ ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਰਤਾ ਝੁਕ ਕੇ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿੱਕੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਧੁਆਂਖੇ ਬੁੱਤ ਵਾਂਗ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬੇਚੈਨ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਮੁਲਕ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਸਕਦੀ? ਉਹ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗੀ...

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਝੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਖਾਣੇ ਉਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ... ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ

ਆਖਾਂ... ਪਰ ਕੀ ਆਖਾਂ? ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਝ ਰਿਹਾ... ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ... ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।”

ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ। ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਕਿ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ। ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੀਫ਼ੈਸਟੋ ਸੀ : ਸਮਾਜਵਾਦ, ਸੈਕੁਲਰਿਜ਼ਮ, ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਉਣਾ।

ਉਸ ਦੇ ਚੋਣ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਮਸਖਰਾ ਰਾਜ ਨਰਾਇਣ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਚੋਣ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਹਟਾਉ ! ਉਸ ਨੇ ਚੋਣ ਛੜਯੰਤਰ ਰਚਿਆ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਣ ਲਗਾ, “ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢੋ!” ਪਿੰਜਰਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇ ਉਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਚੁਣਾਉ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖੇ।

ਮੈਂ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਹਲੂਣ ਕੇ ਜਗਾਇਆ, “ਉਠੋ ! ਮੁਲਕ ਦਾ ਪਾਸਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ! ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਝੁਕ ਗਈ ! ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਹਾਰ ਗਈ !”

ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਝਪਕਦਾ ਉਠ ਬੈਠਾ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਟਰਾਂਜਿਸਟਰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਹਾਰ ਗਈ ਸੀ। ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਫਿਰ ਖ਼ਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਤੇ ਸੰਜੇ ਦੋਵੇਂ ਹਾਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਲੂਹਰੀ ਦੌੜੀ, ਉਹੀ ਸਨਸਨੀ ਜੋ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਗਦੇ ਤੇ ਇਕੋ ਧਮਾਕੇ ਵਿਚ ਡਿਗਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਜੀਬ ਭਾਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬਚ ਨਾ ਸਕੀ।

ਮੈਂ ਗੈਸ ਦਾ ਸਟੋਵ ਜਲਾਇਆ ਤੇ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਅਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਗੇ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਘਰ ਕੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੀ ਉਹ ਉਦਾਸ ਸੀ? ਗੁੱਸੇ ਸੀ? ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਜਾਂ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਸੰਤਾਪੀ ਹੋਵੇਗੀ?

ਉਸ ਦੇ ਗਮ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕੌਣ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਫੌਜ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ...? ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਰਨੈਲ ਤੇ ਕਮਾਂਡਰ ਜੋ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਲਾਏ ਸਨ, ਖੁਫ਼ੀਆ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਦੇ ਆਦਮੀ, ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਵਡੇ ਅਫ਼ਸਰ? ਉਹ ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਪੇਂਟਰ ਕਿਧਰ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਤੇ ਭਵਾਨੀ ਚਿਤਰਿਆ ਸੀ? ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕ ਕਿਧਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਤਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਆਸਮਾਨ ਤਕ ਗੂੰਜਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ... ਕਿਧਰ ਗਏ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ? ਕੀ ਇਹ ਹਾਰ ਅਸਲੀਅਤ ਸੀ? ਐਡੀ

ਮਹਾਨ ਲੀਡਰ, ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕਦਮ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਲਥ ਗਈ? ਰੇਡੀਓ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਸਮੇਂ ਸੂਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਖੜਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਡਾਕੀਏ ਚਿੱਠੀਆਂ ਛਾਂਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੰਮ ਦੀ ਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ।...ਦੇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕੀ। ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਬਧੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਹਲਫ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ। ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਜ਼ਾਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਰੰਗ ਕੁਝ ਓਪਰਾ ਓਪਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ।

ਸਵੇਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਛਪੀਆਂ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾਇਆ, ਲੱਡੂ ਵੰਡੇ ਤੇ ਫੁੱਲ ਬਰਸਾਏ। ਜਲੂਸ ਤੇ ਨਾਅਰੇ। ਨਵਾਂ ਯੁਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਉਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘਿਉ ਦੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ।

ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ : ਆਂਧਰਾ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ; ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਤੇ ਸੱਪ ਮਰ ਗਿਆ; ਚੌਕੀਦਾਰ ਦਾ ਕਤਲ; ਪਿਉ ਤੇ ਧੀ ਦਾ ਇਸ਼ਕ; ਸਿਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਚਿਤਰ ਪਰਦਰਸ਼ਨੀ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ; ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੇ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾ ਲਈ।

ਆਖ਼ਰੀ ਸੁਰਖੀ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਲਗੀ। ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ 'ਕੁੜੀ ਹੀਜੜੇ' ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ, ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ : ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੀਜੜੇ, ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਉ! ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ਕੀ ਜੋ ਕੋਈ ਖੋਹ ਲਵੇਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰਮ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ?

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮਦ ਇਹ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ, ਵੋਟ ਦੇਣ, ਤੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਉਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦੀ ਥਾਂ 'ਹੀਜੜਾ ਲਿੰਗ' ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਵੇ। ਕਾਨੂੰਨ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਲਿੰਗ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀਜੜਿਆਂ ਦੇ ਅਲੱਗ ਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਗਾਉਣ ਤੇ ਨੱਚਣ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਸ਼ਨ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲੂਸ ਕਢ ਕੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦੇਣਗੇ।

ਖੁਸ਼ਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਵੈਦਿਕ-ਕਾਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹੀਰੋ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਵਜ ਹੀ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਰਿਆਂ ਤੇ ਖਾਜ਼ਾਸਰਾਵਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਲਾਗਤਾ, ਨਿਰਲੇਪਤਾ, ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਤੇ ਰਣਵਾਸ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਪਹੁੰਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖੁਫੀਆ ਮਹਿਕਮੇ, ਗੁਪਤ ਤੇ ਭੇਦਾਂ- ਭਰੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਵੰਜਾ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਲੜਾਈ ਹਾਰਿਆ ਸੀ — ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਇਕ ਚੀਨੀ ਹੀਜੜਾ ਸੀ!

ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੇ ਤੇ ਆਪਾਧਾਪੀ ਨੇ ਹੀਜੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਤੀਜੀ ਤਾਕਤ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਭਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਨਤਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪਿਛੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਮੱਠੇ ਪੈ ਗਏ। ਫਿਰ ਉਹੀ ਨਿਤਚਰੀਆ ਦਾ ਗੇੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੈਮਪਸ ਵਿਚ ਉਹੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਉਹੀ ਸਬਕ, ਉਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਉਹੀ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਤੇ ਉਹੀ ਦਰਬਾਰੀ ਫਿਰ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਰਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ। ਜੋ ਨਾਟਕ ਮੈਂ ਖੇਡਦਾ ਤੇ ਜੋ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਤਜਰਬੇ ਕਰਦਾ ਉਹ ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ਨਾਟਕ ਮੁਕਣ ਪਿਛੋਂ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਥੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰੇਤੇ ਉਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਬਣਾਏ... ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਾਹਕਾਰ... ਤੇ ਫਿਰ ਹਵਾ ਚੱਲਣ ਤੇ ਇਹ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਣ। ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਨਕਸ਼ ਲਕੀਰੇ ਸਨ।

ਨਿੱਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੰਮ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਕੀੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਇੱਕਠੀ ਕਰਕੇ ਤੁਰਦੀਆਂ
ਹਨ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ, ਖੰਡ ਦੇ ਦਾਣੇ ਢੋਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਘਰੋਂਦੇ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ
ਹਨ, ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪਲ ਹਨੇਰੀ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਝ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।... ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ
ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਲੱਖਾਂ ਮਣ ਦੁੱਧ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਡੋਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ
ਸ਼ਕਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਕਤੀ...ਤੇ ਇਹ ਝਟ ਹੀ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਬਦਲ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ...

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਫੈਸਟੀਵਲ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਜਿਊਰੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਥੇ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ ਵਾਲੇ ਨਿੱਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਜੋ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਸਵੇਰੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜੀ। ਇਹ ਉਮਾ ਸੀ।

ਉਹ ਬਹੁਤ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਵੇਦ ਮਹਿਤਾ ਨਿਊਯਾਰਕ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ ਨਾਲ ਮਿਲਾਵਾਂ... ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਮਖੌਲ... ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਬੇਹਬਲ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਦੇ ਨੇ। ਤੂੰ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਡਿਨਰ ਉਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੀਂ।'

ਦਸ ਸਾਲ ਹੋਏ ਮੈਂ ਵੇਦ ਮਹਿਤਾ ਨੂੰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਬੜੇ ਕੀਮਤੀ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਚੌਕੀਦਾਰ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਵੇਦ ਮਹਿਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਲੈਟ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੈਕਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨਿਸ਼ੰਗ ਤੇ 'ਪੱਕੀ' ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ। ਯਕਦਮ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ, "ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਛਕਿਆ ਹੈ?" ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਆਖਦਾ, "ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਚੋਲੀ ਦਾ ਗਲਮਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਰਮਾ ਨਾ। ਦੇਖਾਂ ਕਿਥੇ ਲੁਕੇ ਰਖੇ ਨੇ ਬੰਬ ਦੇ ਗੋਲੇ।" ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਆਖਦਾ, "ਤੂੰ ਜਾਣਦੀ ਏਂ ਨਾ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ - ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ। ਸਾਲਾ ਨਿਪੰਸਕ ਹੈ...ਹਰਾਮੀ, ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਦੀ ਬੀਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੱਚਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਖਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਢਾ ਲਵਾਂ।"

ਵਿਚ ਵਿਚ ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਨਿਉਯਾਰਕਰ' ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਐਡੀਟਰ ਸੀ।

ਵੇਦ ਨੂੰ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਕੰਡੇਦਾਰ ਮਜ਼ਾਕ ਤੇ ਖਰੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਆਖਣ ਲਈ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਖੁਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਖਰੀ ਗੱਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਨਾ ਗੁਆ ਬੈਠਣ, ਉਸ ਦੇ ਚੁਭਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵੇਦ ਨੇਤਰਹੀਣ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਨ੍ਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਹੀਣ ਚਿਹਰਾ ਇਕ ਮਖੌਟੇ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਗੋਲ ਅੱਖ ਵਾਂਗ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀਲ ਲਵੇ। ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਲੁੱਚੇ ਤੇ ਅਸਲੀਲ ਬੋਲ ਪਵਿੱਤਰ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਲਿੰਗਮਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮਾਸੂਮ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨੰਗੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਉਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਦਿਲਚਸਪ ਸਨ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਵਿਕਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਮੌਜੂ ਉਡਾਇਆ। ਉਹ ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਪਾਠਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਵੇਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਖਜਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਅਮਰੀਕਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ? ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਪਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕੇ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਮਾ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਤੀਸ਼ ਤੇ ਵੇਦ ਕਿਸੇ ਭਖਦੇ ਹੋਏ ਮਸਲੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਦ ਨੇ 'ਚਾਚਾ ਜੀ' ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਰੰਗਦਾਰ ਟੀ.ਵੀ. ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਮਰੀਕਨ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਨਾਇਕ ਉਸ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਚਾਚਾ ਸੀ। ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਚ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਕ ਨਿਖੱਟੂ ਤੇ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਪਾਤਰ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸ਼ੋਅ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੋਸਤ, ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਤੀਵੀਆਂ ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਵੇਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਦੇਖੀ ਹੈ ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਲਮ? ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ...ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਏਨੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਤੂੰ ਫ਼ਿਲਮ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖੀਂ। ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੈ।”

ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਦ ਦੀ ਇਹ ਸਵੈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈ। ਉਹ ਭੜਕ ਉਠਿਆ, “ਇਹ ਮੁਲਕ ਝੂਠਿਆਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਦ ਦੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਉਣਾ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਾਂਗ ਦਰਸ਼ਨੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਥੇ ਤੁਸੀਂ ਵੇਦ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਫ਼ਿਲਮ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਅੱਖ ਕੈਮਰੇ ਦੇ ਲੈਨਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੇ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੀ ਬਕਵਾਸ!”

ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਵੇਦ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ, “ਤੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਤੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਸੁਜਾਖੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸ਼ਾਂਗ ਰਚਣ ਦੀ? ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਹੈਂ? ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੇਤਰਹੀਣ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈਂ। ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇਪਣ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਅਦੁੱਤੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਖਾਂਦਾ ਹੈਂ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਫ਼ਖਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦੀ ਖੂਬੀ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈਂ॥ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ। ਮੈਂ ਬੋਲਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਮੁੰਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਛੇੜਦੇ, ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਸੰਤਾਪ ਕੱਟੇ। ਪਰ ਇਸੇ ਸੰਤਾਪ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਚੰਡਿਆ, ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਤੀਖਣ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਚਿਤਰਕਲਾ ਵਿਚ ਧੜਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖਰੇ ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ। ਅਡਰੇ

ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ। ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਬਣੀ ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਡਕ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕੈਦੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਅਭਾਗੇ ਕੈਦੀ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਕੈਦੀ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਪਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ। ਤੂੰ ਤੇ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਕੈਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨੇਤਰਹੀਣ ਤੇ ਧੁਨੀ ਹੀਣ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਲਈ ਬਣੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੋਖੇ ਤੇ ਅਨਜਾਣੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਦਸੀਏ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਇਹ ਸੁਆਗਤ ਰਚਾ ਕੇ ਕਿ ਤੂੰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈਂ”

ਸਤੀਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ।

ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿਚ ਬਿਤਾਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਸਕੀਰੋਸ ਤੇ ਰਵੀਰਾ ਸਨ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਰੂ ਓਰੋਜ਼ਕੋ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਮੈਨੂੰ ਖਿਚਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਆਰਟ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਸਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਤੀਬਧਤਾ ਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਤਾਲੀਮ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਸਿਆਸੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕਈ ਸਾਲ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖੱਦਰ ਪਹਿਨਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਦਾ ਜੰਮ ਪਲ ਸਾਂ। ਪਰ ਓਰੋਜ਼ਕੋ ਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਆਰਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੇਫ਼ਾਇਦਾ ਹੈ... ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੋਕ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿਖਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਓ, ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ। ਹੁਣ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਭੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪਰੈੱਸ ਉਸ ਉਤੇ ਕਾਲਖ ਥੱਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਇਮੇਜ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਰ ਚੁਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਹੁਣ ਤੀਕ ਯਕੀਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰੇ ਨੂੰ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਮੁਰਦੇ ਦਰਅਸਲ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ, ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਵੇਦ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਸਾਡੇ ਲੀਡਰ ਨਿਘਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ - ਬਕਵਾਸ।”

ਕੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਿੱਤ ਜਾਵੇਗੀ?" ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
 ਵੇਦ ਬੋਲਿਆ, "ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ
 ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੀਜ਼ੇ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਐਮਬੈਸੀ
 ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ
 ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਠੋਕ ਦੇਵੇਗੀ... ਹੁਣ ਉਹ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ
 ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆ ਬੈਠੇ। ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੈ : ਉਹ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਇਸ ਲਈ ਹਾਰ
 ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਧੀ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਮਾਂ ਘੱਟ। ਜੇ
 ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਕੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੀ
 ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਤਕ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ
 ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪਿਤਾ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ
 ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਹੀ ਹੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਭੇਟ ਕਰੇ। ਉਸੇ ਦਾ
 ਹੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲਦੀ ਚੁਆਤੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਨੂੰ ਭੰਨੇ।
 ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਜੋ ਪੁੱਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਹਿਰੂ ਮਰਿਆ ਤਾਂ
 ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਹਤਰੇ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਵਿਚੋਂ ਫੌਰਨ ਬੁਲਾਇਆ
 ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਨੇ ਚਿਤਾ ਦੇ ਗਿਰਦ ਫੇਰੇ ਲਾ
 ਕੇ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਚੁਆਤੀ ਮਾਰੀ ਸੀ।"

ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਗਿਆ, "ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ
 ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ
 ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰੂਪ। ਨਹਿਰੂ
 ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਧੀ ਨੇ ਦਸ
 ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕੰਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ
 ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ... ਆਵਾਗਵਣ ਦਾ ਚੱਕਰ... ਪੁੱਤ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ
 ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, "ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹਾਂ, ਨਿਰੀ ਔਰਤ
 ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਹ ਪੂਰਨ ਮਾਂ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਿਵੇਂ ਲੜ
 ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਖੇ, ਇਕ ਚੀਜ਼ ਚੁਣ ਲੈ : ਪੁੱਤ ਜਾਂ ਮੁਲਕ?
 ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ? ਮੁਲਕ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ
 ਧਰਤੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਅਣਜਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ
 ਹੱਡ ਮਾਸ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਦ ਕੋਈ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨਹੀਂ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਭੰਡਦੇ
 ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਸੰਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕੰਮਲ
 ਹੈ।"

ਅੰਬਿਕਾ ਬੋਲੀ, "ਮੈਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਡਰ
 ਲਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਗਈ। ਬੜਾ ਨਸ਼ਾ ਸੀ ਇਸ ਵਧਦੀ

ਤਾਕਤ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਜਾਦੂਮਈ ਅਸਰ ਸੀ ਇਸ ਵਿਚ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਜਦੀ ਸਾਂ। ਬਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿਕਟੇਟਰਸ਼ਿਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਲੀਡਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਕੰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗਾਥਾਵਾਂ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਡਿਕਟੇਟਰ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਲੀਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਤੇ ਫਿਰ ਭਿਅੰਕਰ ਦੇਉ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਜੀਬ ਗੇੜ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਔਰਤ ਨੇ ਇਕ ਖਾਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਉਠਾ ਦਿਤੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਾਰੇ ਹੁਟੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੌਕਾ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹੋ ਵਿਰੋਧੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਹਾਰ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਹਨੇਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਨ ਸੀ ਕਿਆਮਤ ਦਾ ਉਹਦੇ ਲਈ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਿੱਤੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮੇ ਲੜਨ ਦੀ ਖੇਡ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰਾ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਜੋ ਇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਚੌਗਾਨ ਵਿਚ ਭੰਡ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਵਹਿਸ਼ੀ ਜਾਪਦੇ ਨੇ। ਮਧਕਾਲ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਜਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਲਦੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾੜ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਚੁੜੇਲ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ। ਮਰਦ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ, ਜ਼ੁਲਮ, ਡਾਕੇ, ਕਤਲ, ਖੁਨੀ ਜੰਗਾਂ - ਸਭ ਮਰਦ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਦੀ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਈ - ਮਰਦਾਂ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ। ਮਰਦ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨੂੰ? ਕਿਵੇਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ? ਇਹ ਤਾਂ ਖੁਨੀ ਬਦਲਾ ਹੈ... ਮਰਦ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਤੀਵੀਂ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼।”

ਵੇਦ ਬੋਲਿਆ, “ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਇਕ ਗੱਲ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ੇਖੀਧੋਰੇ ਤੇ ਫ਼ੱਨੇ ਖ਼ਾਂ ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਟੇ ਖ਼ਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਆਕੜ ਭੰਨ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਪੁਛਦੀ, ‘ਕੌਣ ਹੈ ਤੂੰ?’ ਉਹ ਆਖਦਾ, ‘ਮੈਂ ਜਰਨਲਿਸਟ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ। ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਨ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਆਖਦੀ, ‘ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਠੁੱਡੇ। ਲੈ ਜਾਉ ਇਸ ਨੂੰ ਏਥੋਂ!’ ਤੇ

ਸਾਰੇ ਜਰਨਿਲਿਸਟਾ ਨੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਣ ਲਗੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਕੀਲ ਗਰਜਿਆ, “ਮੈਂ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਨਿਯਮ, ਸਾਰਾ ਵਿਧਾਨ।’ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦੀ, ‘ਲੈ ਜਾਉ ਇਸ ਗਧੇ ਨੂੰ!’ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਕੀਲ ਉਸ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਪੁੱਛਦੀ, ‘ਕੌਣ ਹੈਂ ਤੂੰ? ਜੁਆਬ ਮਿਲਦਾ, ਮੈਂ ਹਾਂ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਚੇਲਾ। ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ।’ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੀ, ‘ਸੁੱਟ ਦਿਉ ਇਸ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ, ਉਥੇ ਖੰਘਦਾ ਰਹੇਗਾ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ।’ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੁੰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਜੇਨ ਆਫ਼ ਆਰਕ ਕਿਹਾ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰੂਹ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਔਰਤ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਚੂਹੇ ਖੁੱਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਥੇ ਸਨ ਇਹ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾਈ? ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ, ਫ਼ੈਸਲੇ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਸਹਾਈ। ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਉਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਲਾਈਆਂ। ਇਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਫ਼ ਸਨ ਤਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਹੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੀਕ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਦੀ ਛਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢੋ, ਠੁੱਡੇ ਮਾਰੋ, ਧਿਤਕਾਰੋ ਪਰ ਇਹ ਹੱਡੀ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਛਡਦੇ।”

ਇਕ ਰਿਟਾਇਰਡ ਜਰਨੈਲ ਜਿਸ ਦੀ ਪੌਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤਰਾਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਵਿਸਕੀ ਦੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੋਲਿਆ, “ਇੰਦਰਾ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਿਠਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਗਲਿਆਂ ਉਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਅਸਲੀ ਮੁਜਰਮ ਹਨ। ਇੰਦਰਾ ਤਾਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਝੂਠੇ ਤੇ ਮੱਕਾਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬੰਗਲਾ, ਇਕ ਕਾਰ, ਤੇ ਚੋਖੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਉ ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਵੇਚਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਕੋਲ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਿਠਾਉਂਦੇ ਹੋ...ਤਾਂ ਗਵਾਹੀ ਕੌਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ? ਇਹੋ ਲੋਕ, ਇਹੋ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਧਰਮ ਤੇ ਈਮਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚ ਬੋਲਾਂਗੇ। ਉਹ ਗੀਤਾ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਭਲਾ ਦਸੋ, ਹੁਣ ਕੀ ਇਤਬਾਰ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿ ਸੱਚ ਬੋਲ ਰਹੇ ਨੇ। ਕੀ ਗਾਰੰਟੀ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹੋ ਲੋਕ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖਣਗੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਝੂਠ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ। ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲਣ ਉਤੇ ਕਲ੍ਹ ਦਾ

‘ਸੱਚ’ ਅੱਜ ਦਾ ‘ਝੂਠ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਦਾ ‘ਝੂਠ’ ਕਲ੍ਹ ਦਾ ‘ਸੱਚ’। ਇਹ ਮਜ਼ਾਕ ਹੈ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ।”

ਗੱਲਬਾਤ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਤੁਰਦੀ ਹੋਈ ਮੁਰਾਰਜੀ ਡਸਾਈ ਬਾਰੇ ਹੋਣ ਲਗੀ।

ਉਮਾ ਨੇ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ? ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰੜ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ? ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ... ਪੀਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਜਰਨੈਲ ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਡੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਵਿਚ ਪਿਸ਼ਾਬ ਬਹੁਤ ਪਲੀਤ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਪਾਕ ਸ਼ੈ। ਇਕ ਤੁਪਕਾ ਵੀ ਨਾਪਾਕ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅਸਤੰਜਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਥੂਹ ਥੂਹ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਕਿ ਮੁਰਾਰਜੀ ਆਪਣਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਬੋਲਿਆ, “ਪਿਸ਼ਾਬ ਸੇਹਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਨਰੋਈਆਂ ਧਾਤਾਂ ਤੇ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਦਾ ਸਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਇਲਾਟਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਕਈ ਦਵਾਈਆਂ ਲਈਆਂ ਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬੜੀ ਘਿਰਣਾ ਜਿਹੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘਿਰਣਾ ਉਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਪਾ ਲਈ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੀਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁਲਦਾ।”

ਉਮਾ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਝਪਕੀਆਂ, “ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ?”

“ਤਿੱਖਾ ਤੇ ਨਮਕੀਨ”, ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ। “ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪੀਣ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤੇ ਹੀ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਕੌੜੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਭੈੜੀ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਬੂ ਵਾਲੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦੇ। ਡਾਕਟਰ ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਪੀਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਮਾਲੀ ਹਿਤ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਫਿਰ ਕੌਣ ਖ਼ਰੀਦੇਗਾ? ਅਸੀਂ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਗੁਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਆਖਣਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਰਖ ਤੇ ਵਹਿਮੀ ਲੋਕ ਸਾਂ...”

ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਦੇਰ ਤੀਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਬੱਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਉਸ ਬੱਸ ਵਿਚ ਇਕ ਫੀਚਰ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ :
ਚੀਕਵੇਂ ਗੀਤ, ਗਰਜਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਕੰਬਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖਿੜਕੀ
ਦਾ ਪਰਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਣ ਲਗਾ... ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਦਰੱਖਤ ਝੁੰਗੀਆਂ...
ਟੋਭੇ... ਤੇ ਰਾਜੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੀਟ
ਉਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਟੇਕ ਲਾ ਲਈ ਤੇ ਰਾਜੀ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਮਹਿਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

17

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਠਾਕੁਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਨਾਟਕ 'ਮਿਡਿਆ' ਵਿਚ ਜੇਸਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਠਾਕੁਰ ਜਿਹੇ ਵਡੇ ਐਕਟਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿਖਣਗੇ। ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਦਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਪੈ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ।

ਠਾਕੁਰ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਝ ਤੇ ਅਭਿਨੈ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਖੁਰਦਰੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਉਚਾ ਮੱਥਾ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਪਰ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਕਮਾਲ ਸੀ।

ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਟਕ ਟੋਲੀ ਸੀ, ਨਾਟਕ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮਰਦ ਤੇ ਦੋ

ਤੀਵੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਤਾਂ ਲਭ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਐਕਟਰੈਸ ਦੀ ਤਾਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ, ਜੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਾਮ ਜਜ਼ਬੇ ਵਸ ਹੋਈ ਹੀਰੋਇਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰ ਸਕੇ।

ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਰਾਜੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰ ਸਕੇਗੀ, ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਜ਼ਰੂਰ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਵੋ।”

ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਮਿਡੀਆ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤੜਪ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਠਾਕੁਰ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਐਕਟਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜੀ ਕਈ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀਰੋਇਨ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ-ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਤਪਦਾ ਹੋਇਆ ਖੂਨੀ ਰੋਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਰਾਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਭੜਕ ਪਈ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਡਰ ਹੈ? ਇਹ ਰੋਲ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦਾ? ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਦੂਜੀਆਂ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈਂ? ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਐਕਟਰੈਸ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ? ਕਿਉਂ ਤੂੰ ਇਹ ਵੱਡਾ ਖੂਨੀ ਰੋਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਐਕਟਰੈਸ ਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਨੂੰ। ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪ ਚਲਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿੱਦ ਦਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਰੋਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਥੀਏਟਰ ਗਰੁੱਪ ਟੁਟਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਰੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਜਨੂੰਨ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ‘ਮਿਡੀਆ’ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਮਿਡੀਆ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਡੀਆ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਜੇਸਨ ਨਾਲ ਦੋੜ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਜੇਸਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੀ, ਪਰ ਯੁਨਾਨੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਜੰਗਲੀ ਮਿਡੀਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਪਣਾਇਆ। ਉਹ ਬੇਗਾਨੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਤੇ ਫਿਰ

ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਸਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕ੍ਰਿਆਨ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਰਾਜੀ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਐਕਟਰੈਸ ਨੂੰ ਇਹ ਰੋਲ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਧਰੋਹ ਸੀ। ਗ਼ੱਦਾਰੀ। ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਰਸ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮਸੌਦਾ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਨਫਰਤ ਦੇ ਉਬਲਦੇ ਹੋਏ ਝਗੜਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੌਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਨਾਲ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਪਿਆਰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਲੜ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਇਹ ਬਸ ਅੰਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤੜਪਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਬੰਬ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ, ਵੇਗ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਮਚਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਉਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਉਹੀ ਪਿਆਰ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਆਈ ਤੇ ਰੀਹਰਸਲ ਵਿਚ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠ ਗਈ। ਰੀਹਰਸਲ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ? ਮੈਂ ਇਹ ਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਕਰਾਰ ਹਾਂ। ਠਾਕੁਰ ਵਰਗੇ ਚੰਗੇ ਐਕਟਰ ਨਾਲ ਪਾਰਟ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੀ ਕਲਾ ਨਿਖਰੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਰੋਲ ਕਰਨ ਦੇਂਦਾ?”

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੱਲੋਜ਼ੋਰੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਮੈਂ ਖਿਝ ਗਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਯਕਦਮ ਉਸ ਨੇ ਫੁੱਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ? ਉਸ ਚੁੜੇਲ ਨੂੰ? ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਰੋਲ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ।”

“ਤੇਰੀ ਮੰਗ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ।”

“ਮੈਂ ਗਲਤ ਔਰਤ ਹਾਂ ਨਾ? ਮੇਰੇ ਖਾਬ ਗਲਤ। ਮੇਰਾ ਜਜ਼ਬਾ ਗਲਤ। ਮੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਗਲਤ। ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਗਲਤ। ਤੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਚੁਣਨਾ ਪਵੇਗਾ - ਸਹੀ ਫੈਸਲਾ ਜਾਂ ਗਲਤ ਔਰਤ!”

ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਗਰਮ ਗਰਮ ਬਹਿਸ ਹੋਈ। ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਝੜਪਾਂ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਜੇ ਮਿਡੀਆ ਦਾ ਰੋਲ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਦਿਤਾ

ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਤੇਰੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ!”
ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਧਮਕੀ ਉਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ - ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ
ਬਲੈਕਮੇਲ ਉਤੇ। ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, “ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ
ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਤੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਹੈ!”

“ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹਾਂ...ਪਾਗਲ। ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗੀ
ਕਿਵੇਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤੀਵੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਕਢ ਸੁਟਾਂਗੀ!”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਂਦੀ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।
ਉਹ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਸਿਸਕੀਆਂ ਭਰਦੀ ਰਹੀ।

ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਦੋ ਦਿਨ ਨਾ ਆਈ।

ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੇ
ਘਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ‘ਮਿਡੀਆ’ ਵਿਚ ਕੋਰਸ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਪਾਰਟ
ਕਰੇ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਕੋਈ ਰੋਲ ਛੋਟਾ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਕਲਾਕਾਰ
ਹੀ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਐਕਟਰੈਸ ਜੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ
ਨੌਕਰਾਣੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ
ਉਹੀ ਪਾਰਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਵਾਂ।

ਉਹ ਜਜ਼ਬੇ-ਝੰਬੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਨਾਟਕਾਂ
ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਪਾਰਟ ਨਾਲ
ਪਰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। ਰਾਤ ਮੈਂ ਸੌ ਨਾ ਸਕੀ...ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ,
ਹੈਰਾਨ...ਮੇਰਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਐ? ਕਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਏਂ? ਪਰ
ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਲਈ ਝੁਕ ਗਈ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹਾਂ...ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ
ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਮਾਨ...ਮੈਂ ਇਹੋ ਕੋਰਸ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਾਂਗੀ।

ਪਰ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਗੀਰਸਲ ਲਈ ਨਾ ਆਈ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕੀ ਹੋ
ਗਿਆ। ਉਹ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ? ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ? ਕਿਥੇ ਸੀ ਉਹ?

ਮੈਂ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਭਦਾ ਫਿਰਿਆ। ਇਸੇ ਰੋਅ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉੱਚੇ ਗੋਲ
ਕੋਫੀ ਹਾਊਸ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ - ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਸੈਂਟਰ - ਜੋ ਸੀਮਿੰਟ ਦੀ ਉੱਚੀ ਡੰਡੀ
ਉਤੇ ਪਿਆਲੇ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹਾਸਿਆਂ ਦੀ ਟੁਣਕਾਰ ਸੁਣੀ।
ਮੈਂ ਇਥੇ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦੇਖਿਆ, ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ
ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕੋਫੀ ਪੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਕੋਫੀ ਦੀ
ਭਾਫ਼, ਤੇ ਡੋਸਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ। ਮੈਨੂੰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਤੇ ਮਚਲਦੀ
ਸ਼ਕਤੀ ਸੁਹਣੀ ਲਗੀ।

ਯਕਦਮ ਮੈਂ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਕੁੱਲ ਦੀ ਲਾਲ ਫੱਟੀ ਵਾਲੀ ਟੋਪੀ ਪਾਈ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਜੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਦੂਰ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਜਾ ਬੈਠਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕੌਫ਼ੀ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਅੱਧ-ਲੁਕਿਆ ਚਿਹਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੂੜੀਆਂ ਤੇ ਝੁਮਕੇ। ਉਹ ਏਧਰ ਓਧਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਰਹੀ। ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਕਾਲੇ ਬਟੂਏ ਵਿਚੋਂ ਰੁਪਏ ਕਢ ਕੇ ਬਿਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਖਿਸਕ ਆਇਆ।

ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਉਹ ਗੀਹਰਸਲ ਵਿਚ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ?

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਹਾਂ, ਠਾਕੁਰ ਆਪਣੀ ਫ਼ੈਮਿਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਬੱਚੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਤੇ ਟੱਬਰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਜੀਬ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀ ਹੈ।”

ਰਾਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੱਸਣ ਲਗੀ।

ਫਿਰ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਨਾ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਬੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਰੋਲ ਹੈ। ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਜੋ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਦੀ, ਕੁੜਦੀ, ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਤੇ ਕੂਕਦੀ ਹੈ। ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੀਹਰਸਲ ਵਿਚ ਦੇਰ ਤੀਕ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਤੂੰ ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਮਨਾਇਆ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ? ਉਸ ਨੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਵੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਐਕਟਰੈਸ ਦੀ...ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਗੀਹਰਸਲ ਵੇਲੇ ਉਹ ਐਕਟ ਕਰ ਕੇ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਔਰਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੀਖ ਮਾਰ ਕੇ ਦੌੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ...ਢਿਡੋਂ ਨਿਕਲੀ ਚੀਖ... ਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਇਕ ਪਾਗਲ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕਰਦਾ ਲੰਮੀ ਚੀਖ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਚੱਕਰ ਕਢ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਮੀ ਚੀਖ ਮਾਰ ਕੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਵਾਲ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਦੌੜਨ ਲਈ ਆਖਿਆ...ਤੇ ਮੈਂ ਲੰਮੀ ਚੀਖ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਦੌੜ ਪਈ...ਬੜਾ ਮਜ਼ਾ ਆਇਆ...ਇਕੋ ਪਾਗਲ ਚੀਖ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਟੇਜ ਦੇ ਦੋ ਚੱਕਰ ਕਢ ਲਏ...ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੱਸਣ ਲਗੀ, ਤੇ ਮੇਰੀ ਹਾਸੀ ਰੁਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ ਹੱਸਦੀ ਹੱਸਦੀ ਦੇ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹੈ... ਤਿੱਖੀ ਸੂਝ ਤੇ ਨਰਮ ਸੁਭਾਅ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੀ... ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ...”

ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੀ ਗਈ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਦੀ -

ਠਾਕੁਰ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਨਰ, ਉਸ ਦੀ ਗਰੀਬੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ, ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਰੋਡਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨਿਗੂਣੇ ਜਿਹੇ ਬਜਟ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਰਾਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਬਦੀਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਅਨਸਰ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਠਾਕੁਰ ਵਿਚ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਸੀ? ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਰੋਲ ਵਿਚ? ਜਾਂ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ? ਕੀ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ? ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਈਰਖਾ ਸੀ?

ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਯੋਰਪ ਗਿਆ ਸਾਂ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ: ਮਾਸਕੋ, ਪਰਾਗ, ਬਰਲਿਨ, ਪੈਰਿਸ। ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜੀ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਸੋਚਿਆ ਉਹ ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਚਿੰਤਾ ਜਿਹੀ ਫਿਰ ਗਈ।

ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਮੈਂ ਇਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ - ਬਰੈੱਖਤ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਾਟਕ ‘ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਕੁੰਡਲੀ’। ਹਾੜੇ, ਕਿਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਾ ਲਾ ਬੈਠੀਂ। ਇਕ ਸੀਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹਾਂ।”

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੀਹਰਸਲ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹੀ ਸੀਨ ਦੇਖਿਆ। ਰਾਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਵਤ ਦੇ ਡੋਰੇ ਸਨ... ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਐਕਟਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਰਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਿਨਰ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਰੁਕੀ। ਉਸ ਨੇ ਐਕਟਰਾਂ ਤੇ ਐਕਟਰੈਸਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਐਕਟਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਣ ਲਈ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿਤੀਆਂ, ਬਹੁਤ ਸਬਰ ਤੇ ਸਮਝ ਨਾਲ। ਉਸ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਤਲ-ਰੰਗੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਐਕਟਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤੁਅੱਲਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਪਿੱਤਲ-ਰੰਗੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲਾ ਐਕਟਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਮਧ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਕਾਰ ਨੂੰ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੁਦ ਇਕ ਝਾੜੀ ਪਿਛੇ ਲੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਗਾ... ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ? ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲੀ ਗਈ? ਏਨੀ ਦੇਰ ਤਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾ ਸਕਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਿਆਂ। ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ?

ਥੱਕਿਆ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਮੈਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤੇ ਉਸੇ ਰਸਤੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਿਆ। ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਕੀ ਐਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਉਸੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਰ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਮੈਂ ਨਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਡਰਾਮਾ ਮੁਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜੀ ਵਿਚ ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਨਿੱਘਾ ਜਜ਼ਬਾ ਝਲਕਣ ਲਗਾ।

ਹੁਣ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ...ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਤਵਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ ਸੀ...ਅਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇਖਦਾ ਰੀਹਰਸਲ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਕਰਿਪਟ, ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਖੁਸ਼ੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਸੀ।

ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲੰਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੁਝ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੰਚ ਵੀ ਝਟਪਟ ਰੀਹਰਸਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਹੀ ਖਾ ਲੈਂਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਲੰਚ ਖਾਂਦਿਆਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਰੋਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਹਰ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਉਡੀਕਦਾ, ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕਿਸੇ ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਫਟ ਫਟ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ। ਨਿੱਕੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਮੈਂ ਹਰ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ। ਇਹ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਸੀਹਾ ਸੀ, ਹਰ ਮਿੰਟ ਖੰਜਰ ਦੀ ਨੌਕ। ਇਹ ਨਿਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਨੌਂ ਵਜੇ ਥੱਕਿਆ ਹੁਟਿਆ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰਡਰਾਏ ਦਾ ਕੋਟ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬੀਏਟਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ।

ਉਹ ਸਟੂਡੀਉ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ - ਤਾਜ਼ਾ ਤੇ ਖੁਸ਼, ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਜਾਦੂ ਫੇਰਦੀ। ਸਟੂਡੀਉ ਉਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਪਿਛੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਭੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਰਾਂ।

ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਮੰਗ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਿਰਾਏ ਦੇ

ਸਕੂਟਰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਿਬੇੜਦਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੜਪਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਆਤਮ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀਰੋ ਦੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਤੜਪ ਨੂੰ ਦੂਰ ਬੈਠੀ ਹੀਰੋਇਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਤੜਪਦੀ ਧੜਕਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਬੈਠੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਤੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਮੱਚਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਟਹਿਲਦਾ, ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਦੇਖੇ। ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਆਈ।

ਉਹ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਗਰਕ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਤੇਜ਼ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵਲੋਂ ਗਰਮ ਰੌਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਸੇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦੀਆਂ ਸਨ।

ਠਾਕੁਰ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ, ਰਾਜੀ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਬਚਾ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੀ। ਠਾਕੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੋਟੀ ਧੌੜੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਪਹਿਨਦਾ, ਚਾਰ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੂਲਾਂ ਵਰਗੀ ਤਿੱਖੀ ਨਿੱਕੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਰਖ ਲਈ ਸੀ। ਗੀਰਸਲ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਯਕਦਮ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਰਾਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਭਦੀ ਫਿਰਦੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਡੋਬ ਪੈ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਮਲੇ ਬਰਫ ਪੈ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਡਿਨਰ ਉਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੇਜ਼ ਲੁਆ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਵਰਚੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਲੈ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਤਾਣ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਜੁ ਬਾਹਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਭਦੀ ਹੋਈ ਏਧਰ ਆ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਤਕ ਲਵੇ।

ਮੈਂ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖਾਂਗਾ।

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਦਸਤਕ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਇਹ ਠਾਕੁਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੰਦ ਗਲੇ ਦਾ ਸਵੈਟਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਭੂਸਲਾ ਕੋਟ। ਸਿਰ ਉਤੇ ਉਹੀ ਲਾਲ ਪੱਟੀ ਵਾਲੀ ਕੁੱਲੂ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਨੀ ਟੋਪੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ - ਤਕੜੇ, ਠੰਢੇ ਹੱਥ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬਾਈ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ।

ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਪਣੇ ਠੰਢੇ ਹੱਥ ਮਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂਕਿ ਕੁਝ ਨਿੱਘ ਪਹੁੰਚੇ।
ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ
ਛਡਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਵਿਚ ਖਲਲ ਨਾ
ਪਾ ਦੇਵਾਂ। ਉਹ ਹਰ ਵਕਤ ਹੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਰਾਜੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ
ਹੁੰਦੀ।

ਹੁਣ ਇਕੱਲਿਆਂ ਆਪਣੇ ਰਕੀਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਰਾਹਤ ਜਿਹੀ
ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ... ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਾਬਾਂ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਕਈ
ਵਾਰ ਖੰਜਰ ਮਾਰ ਚੁਕਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਦਦੁਆ
ਨਿਕਲਦੀ ਕਿ ਰੱਬ ਕਰੇ ਇਹ ਆਦਮੀ ਮਰ ਜਾਵੇ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਹ ਬੜੇ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਮੀਟ ਖਾ ਰਿਹਾ
ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਖੈਰ ਸੁਖ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ
ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਫਿਕਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਖੇ। ਦੋਵੇਂ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਮਹਾਨ
ਵਿਸ਼ਾ ਛਿੜਦਾ ਹੈ - ਰਾਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ।

ਉਸ ਨੇ ਮਸੂੜਿਆਂ ਉਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਫੇਰੀ ਤੇ ਮੀਟ ਦੇ ਫਸੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾ
ਆਨੰਦ ਚਖਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੂੰਹ ਹਲਕ ਤੀਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਇਕ
ਗੁੰਜਦਾ ਹੋਇਆ ਗ਼ਾਰ। ਇਸੇ ਗ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਥੈਲੇ, ਤੇ ਇਡੀਪਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ
ਬੱਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕ ਕੰਬ
ਉਠਦੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਯੋਗਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪਾਤਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ਤੇ ਉਸ
ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ
ਸਕਦੀ। ਉਹ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ
ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਿਚੋੜ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਮੰਚ ਉਤੇ
ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਜਲੌਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਖਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਲੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ
ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਤਪਣ ਲਗਦਾ ਤੇ ਗਰਦਨ ਉਤੇ ਦੋ ਨਾੜਾਂ ਫੁਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ
ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁੰਜਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦੇ।

ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਠੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹ ਪੁੰਝੇ, ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚਾਰ ਮੀਨਾਰ ਦਾ
ਪੈਕਟ ਕਢਿਆ। ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਪੀਲੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਠੋਕਿਆ। ਦੋ
ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉਭਰੇ। ਇਕ ਸਿਗਰਟ ਮੈਨੂੰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸੁਲਗਾਈ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ
ਹੌਲੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦਾ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਰਾਜੀ
ਲਈ ਮੇਰਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਪਿਆਰ। ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ
ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਖਾਮੋਸ਼ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ।

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ

ਬਲਵੰਤ ਜੀ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਅਯਾਸ਼ੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਹੈ, ਦੋ ਬੱਚੇ। ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਐਕਟਿੰਗ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਵਾਂ। ਬੰਬਈ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਸੋਚਾਂ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿਰਫ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੈ...ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਿਯਤ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ...ਮੈਂ ਖੁਦ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਉਂ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਿਉਂ ਗੀਰਸਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਵਕਤ ਦੇ ਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ...ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਰ ਮੰਗੀ ਤੇ ਦੂਰ ਪੈਂਤੀ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਜੁਰਮ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਪਿਛੇ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹੋ...ਇਹ ਪਾਪ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਈ। ਤੁਹਾਡੀ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖੌਫ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ...ਵਰਨਾ ਮੈਂ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ। ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸੌਣ ਤੋਂ? ਬਸ...ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਮੈਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਫਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਉਹ ਉਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਗੇਟ ਤੀਕ ਛੱਡਣ ਗਿਆ, ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਚਲਦਾ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਰਾਜੀ ਬਦਲ ਕਿਵੇਂ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਪਰ ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਿਸਚਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਖੋ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਉਬਲਦਾ, ਬੇਵਸ। ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ, ਬਾਹਰ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਜ ਕੇ, ਤੇ ਇਰਾਦਾ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਬੇਲਾਗਤਾ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ।

ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੂੰਘੇ ਦੁਖ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਣ ਦੇਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਵਾਂ। ਸ਼ਾਂਤ। ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਤਰਸ ਕਰੇ। ਮੰਗਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਡੁਬ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਝੀ ਹੋਈ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਮਖੌਟਾ ਪਹਿਨ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਚਾਪ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਰਸਰਾਹਟ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧਕ ਧਕ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਝਟ ਮੇਜ਼ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ, ਜਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ...ਪੈਨ...ਤੇ ਲਿਖਣ ਲਗਦਾ। ਕੁਝ ਹੀ। ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਕਿਸੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ...ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ...ਜਾਂ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੂੰ।

ਉਹ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੀ, “ਬਹੁਤ ਮਸਰੂਫ਼ ਹੋ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਖਲਲ

ਨਹੀਂ ਪਾਵਾਂਗੀ। ਬਸ ਇਕ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਾਂਗੀ। ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ?” ਉਹ ਡਾਇਲ ਘੁਮਾਉਂਦੀ ਤੇ ਠਾਕੁਰ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੂਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਬੰਬਈ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਮੇਰੇ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੱਜਲ ਦੀ ਡੋਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇਖਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਨੈਕਲਸ, ਤੇ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਸਿਲਕ ਦੀ ਸਾੜੀ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਨੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੈਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਗੁਲਾਬੀ ਡੋਰਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਖਾਸ ਚਮਕ ਦਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਾਸਨਾ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤਕਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹੋ ਰੰਗ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਲਕਦਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਠਾਕੁਰ ਵਲ ਦੇਖਦੀ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲੁਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਹਰ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਹਰ ਅਦਾ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਾਂ : ਉਸ ਦੇ ਤਪਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ, ਉਸ ਦੀ ਚਿਤਵਨ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਤੇ ਡੰਗਵੀਂ ਮੁਸਕਾਹਟ। ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੰਗੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਕਈ ਘੰਟੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਬੈਠਾ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਭੇਜਦਾ, ਮਨੋ-ਸੰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ, ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸੀ? ਜਾਂ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ ਸੀ? ਦੋਵੇਂ ਕਿਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ? ...ਇਕ ਕਾਤੀ ਮੇਰੇ ਢਿਡ ਅੰਦਰ ਫਿਰ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਦਰਦ ਜਿਸਮਾਨੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਤੜਪ ਉਠਦਾ। ਹਰ ਰਾਤ ਮੈਂ ਇਸੇ ਦੁਖ ਦਾ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਾਟ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਤਸੀਹੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਚਦਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਦੇਖਾਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦੁਖ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਦੇ - ਇਸ ਔਰਤ ਦੇ ਜਿਸਮ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਕਬਜ਼ਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੇ-ਹਦ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜ ਸੀ... ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਟੁਟਦੀ ਤੇ ਭੁਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ... ਮੈਂ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਫੋਕੀ ਤੇ ਅਰਥਹੀਣ ਜਾਪਦੀ। ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਦੀ ਨਿੱਗਰ ਅਸਲੀਅਤ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅਰਥ ਸੀ ਮੇਰੇ ਲਈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ, ਉਸ ਲਈ ਤੜਪਦਾ ਹੋਇਆ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸਤ ਕੇ

ਪੁਠੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਮੰਗਦਾ : ਰੱਬ ਕਰੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਨਫਰਤ ਕਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤੇ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇ। ਉਸ ਨਾਲ ਰਹੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਡਰਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰੇ। ਉਸ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਵੇ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭੋਗੇ। ਠਾਕੁਰ ਉਸ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਮਿਜ਼ਾਜ ਤੇ ਈਰਖਾ ਭਰੀ ਸ਼ੱਕੀ ਹਉਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਰੋਵੇਗੀ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢੇਗੀ ਤੇ ਉਸ ਪਾਗਲ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਫਿਰੇਗੀ ਜਿਸ ਪਾਗਲ ਔਰਤ ਦਾ ਰੋਲ ਉਹ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜੀ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਠਾਕੁਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ।

ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਧੁਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਹਾਂ। ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤੇਰੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਮਰ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹੀਏ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੀਏ... ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰ ਲਈ। ਮੈਂ ਆਵਾਂਗੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਰੋਟੀ ਪਕਾਵਾਂਗੀ। ਤੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੀ, ਜੇ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ। ਪਰ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੁਕ ਚੁਕਾ ਹੈ।”

ਉਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਵਿਚ ਗਸਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਰੋਂਦੀ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੈਂ... ਮੈਂ ਰੋਲ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ। ਬਸ ਉਸੇ ਰਾਤ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਫ਼ਰਸ ਉਤੇ ਪਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਠਾਕੁਰ ਆਪਣਾ ਸਕਰਿਪਟ ਚੁਕਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਰਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ... ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਿੱਘ ਸੀ... ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਨਿੱਘ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਏਸੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦਾ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਂਦਾ, ਸਮਝ ਦੇਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਹੱਥ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੁਖ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ...”

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ...
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਠਾਕੁਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਉਬਲ ਰਿਹਾ
ਸੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਦੀ ਫਿਕਰ ਕਰਦੀ, ਉਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ, ਉਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ।
ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਯਕਦਮ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, “ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ਤੇਰਾ?”

“ਸਿਰਫ਼ ਦੋਸਤੀ।”

“ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈਂ?”

“ਹਾਂ, ਪਰ... ਇਕ ਐਕਟਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ।”

“ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈਂ?”

“ਬਕਵਾਸ!”

“ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਹੈਂ?”

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਗੁੱਸਾ ਦੌੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਕੰਬਣ ਲਗੀਆਂ, “ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛਦਿਆਂ?”

ਮੈਂ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਹੈਂ? ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ। ਮੈਂ ਜਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦਸ। ਆਖ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਹੈਂ... ਆਖ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਗੱਲ ਤੇ ਬਲਦੇ ਬਲਦੇ ਅੰਗਿਆਰੇ ਪਾ ਦੇਹ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ... ਮੈਂ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਬਸ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ... ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ... ਆਖ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸੇ ਦੀ ਹੈਂ...”

ਇਕ ਕੌੜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਨਮੂਦਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਚਮਕਣ ਲਗੀਆਂ। “ਤੂੰ ਕਿੰਨਾ ਨੀਚ ਹੈਂ... ਕਿੰਨਾ ਗਿਰਿਆ ਹੋਇਆ... ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਲੇਖਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈਂ। ਇਕ ਜੀਨੀਅਸ, ਇਕ ਮੀਨਾਰ... ਹੁੰਹ!”

ਯਕਦਮ ਖੂਨ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਗਰਜਿਆ, “ਕਮਜ਼ਾਤੇ! ਤੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਰੰਡੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੈਂ!”

ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬਿਫਰੀ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਰੰਡੀ ਆਖਿਆ? ਜਿਹੜਾ ਪਿਆਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਿਤਾ ਕੀ ਇਹ ਰੰਡੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ? ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਧੋਤੇ, ਆਪਣੀ ਮਾਂਗ ਵਿਚ ਸੰਧੂਰ ਭਰਿਆ, ਤੇਰੀ ਖਾਤਰ ਲਹੂ ਡੋਲਿਆ -ਕੀ ਇਹ ਰੰਡੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਛੱਡੇ, ਤੇਰੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਹਰ ਥਾਂ ਗਈ, ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ... ਮਿੰਨਤ ਮੁਰਾਦਾਂ ਮੰਗਦੀ ਰਹੀ ਤੇਰੇ ਲਈ। ਕੀ ਇਹ ਰੰਡੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ? ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ, ਝੂਠੇ! ਕਮੀਨੇ! ਬੋਲ!”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ, ਇਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਚਮਕ। ਗੁੱਸਾ ਉਸ ਦੀ ਢਿੱਡ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੋਂ ਉਬਲਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਮਿੰਨਤ ਵਿਅਰਥ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਭਵਾਂ ਸਕੋੜ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਉਸ ਪਾਪ ਲਈ ਜੋ ਤੂੰ ਕੀਤਾ!”

“ਪਾਪ ?”

“ਹਾਂ! ਤੇਰਾ ਪਾਪ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ। ਤੂੰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਕੈਦੀ...ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪਿਆ ਸਭ ਕੁਝ। ਹੇ ਈਸ਼ਵਰ! ਤੇਰਾ ਬੀਜ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਪਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇਰਾ ਨਾਪਾਕ ਬੀਜ...ਤੇ ਤੂੰ ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਸੀ, ਗੀਹਰਸਲਾਂ ਵਿਚ, ਰੋਲ ਵੰਡਣ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨੋ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ। ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਮੈਂ ਕੀ ਕੀ ਦੁਖ ਝੱਲੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ...ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ...”

ਉਹ ਇਕ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈ, “ਖਬਰਦਾਰ ਜੁ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆ। ਤੇਰੇ ਨਕਸ਼ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ, ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੇ ਖਾਵੰਦ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ...ਉਹੀ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਤੱਕਣੀ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਹੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਸ਼ਹਿਵਤ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ.... ਕੌਣ ਹੈ ਤੂੰ? ਇਹ ਪਾਪ ਕੀ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਖਾਤਿਰ ਕੀਤਾ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ? ਪਰ ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਬੈਠਾ ਸੈਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੀ? ਕੀ ਕਰਦੀ ਇਸ ਭਿੱਟੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਦਾ? - ਇਸ ਪਾਪੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਬੀ ਪਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੋਂ ਲੁਕੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਫੜੇ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਗਈ ...ਰੱਬ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ। ਇਕੱਲੀ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਕਿਥੇ ਸੀ ਤੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ?”

“ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਹ...ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤੇਰਾ ਦੁਖ...ਤੇਰੀ ਪੀੜ...”

“ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰ!” ਉਹ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੀ। “ਕਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਹੈ ਜੋ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਇਸ ਪੀੜ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਗਰਭਪਾਤ ਦੀ ਪੀੜ। ਸੌ ਚਾਕੂ ਮੇਰੇ ਢਿਡ ਵਿਚ ਫਿਰ ਗਏ। ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ ਨਾਲੋਂ ਗਰਭ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੌ ਗੁਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਆਪਣੇ ਅਣਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਟੋਟੇ...ਜਿਵੇਂ ਲਹੂ ਵਿਚ ਭਿਜੇ ਰੂ ਦੇ ਫੁੱਥੇ ਹੋਣ...ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੱਥ ਸਨ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੀਚੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੋ ਕਾਲੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਰਦ ਨਾਲ ਤੜਪ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਤੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਖ ਦਿਤਾ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਪੀੜ ਨੂੰ। ਤੇਰਾ ਇਹ ਫ਼ਿਕਰਾ ਮੈਨੂੰ ਬਲਦੇ ਬਲਦੇ ਸੂਏ ਵਾਂਗ ਚੁਭਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਝੋਲੀ ਅਡੀ ਤੇ ਦੁਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਖ ਝੱਲੇਂ...ਤੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰੇਂ ਤੇ ਰੋਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਢਿਡ ਨੂੰ ਫੜੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ...ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।”

“ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ ਰਾਜੀ...ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਪ ਦਾ ਸਿਲਾ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ ਤੇਰਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਾਥੀ...”

“ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਮਰ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਮੁਕਰ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਵੀ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਸ਼ਇਦ ਬੰਬਈ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ...ਉਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ, ਉਹੀ ਮੁਆਫ਼ੀਆਂ, ਉਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ...ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ...ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ...ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਰੋਂਦੀ ਮੇਰੇ ਲਈ...ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ -ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਬੁੱਢਾ ਬਾਪ...ਹਾਏ ਰੱਬਾ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਾਟ ਰਿਹਾ ਹੈ...ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉ! ਬਚਾਉ! ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਘੜੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉ!”

ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਦੈਂਤ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਵਿਗਾੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਿਡੀਆ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਭਿਅੰਕਰ ਤੇ ਤਬਾਹਕੁਨ। ਉਹ ਸਾਵੀਂ ਦੀ ਸਾਵੀਂ ਮਿਡੀਆ ਬਣ ਗਈ ਸੀ...ਮੈਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ।

ਉਹ ਗਰਜੀ, “ਨਿਕਲ ਜਾ ਇਥੋਂ ਬਾਹਰ! ਨਿਕਲ ਜਾ ਇਥੋਂ! ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ ਇਥੋਂ! ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ!”

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਚਲੀ ਗਈ।

ਮੈਂ ਕਾਰ ਦੇ ਇੰਜਣ ਦੇ ਸਟਾਰਟ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤੇ ਗੇਅਰ ਦੇ ਕੜਕ ਕਰ ਕੇ ਲਗਣ ਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਕਾਰ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕਾਰ ਦੇ ਇੰਜਣ ਦੀ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਘਰਰ ਘਰਰ ਗੂੰਜਣ ਲਗੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਛਲਕ ਪਏ ਤੇ ਮੈਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਭਰਨ ਲਗਾ। ਕਾਸ਼ ਉਹ ਮੁੜ ਆਵੇ।

ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਹੰਝੂ ਕਿਸ ਲਈ ਵਗਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ? ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਲਈ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਸਾਂ? ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ? ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਟੁਕੜੇ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਜੀਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਦੇਵੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਕਸ਼ਣੀ? ਕਿਸ ਦਾ ਵਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ? ਜਾਂ ਸਰਾਪ ਸੀ ਇਹ? ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਸਾਂ - ਉਸ ਦੀ ਛਾਂ ਮੇਰੇ ਖੂਨ ਅੰਦਰ ਕੂਕਦੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਨਫ਼ਰਤ ਹੋਈ।

ਬੱਕਿਆ ਹਾਰਿਆ, ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਠ ਖਲੋਤਾ। ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ

ਪਰਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖਿਚਿਆ। ਤਾਜ਼ਾ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦਾ ਝੌਂਕਾ ਲਾਅਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰੇ ਨਿੰਬੂਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਖੜ੍ਹਾ ਇਸ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਿਆ; ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਸੋਚਿਆ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਗੁਪਤਾ ਵੱਲ ਜਾਵਾਂ, ਜਾਂ ਮਿਸਟਰ ਬਾਗਲਾ ਦੇ ਘਰ ਜਿਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਜਾਂ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂ।

ਮੈਂ ਕੋਟ ਪਾਇਆ, ਬਿਜਲੀ ਬੁਝਾ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਹਾਲੇ ਦੋ ਹੀ ਕਦਮ ਪੁਟੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਸਿਥਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਹ ਸਤ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਅਗੇ ਨਾ ਤੁਰ ਸਕਿਆ। ਰਾਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਝੁੱਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ, ਹਰ ਨਕਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਵਾਂ, ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਲਹਿ ਜਾਵਾਂ।

ਮੈਂ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੱਲਤ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਆਉਣ ਲਗਾ। ਜੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿੱਲਤ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ ਲੱਥ ਜਾਵਾਂ...ਥੱਲੇ ਹੀ ਥੱਲੇ...ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਲਿਪਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਵਾਂ...ਇਸ ਜ਼ਿੱਲਤ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਸ਼ਾ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਉਪਰ ਹੀ ਉਪਰ ਜਾਣ ਵਿਚ।

ਜ਼ਿੱਲਤ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਮਹਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਿਕ ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੰਡੀ ਦੇ ਘਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਭਰਾ ਮੇਰਾ ਜਮਾਤੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਮਹਿਕ ਸੀ, ਫਿਸਲਵੇਂ ਸਿਲਕ ਦੀ, ਚੰਬੇਲੀ ਦੀ, ਸਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਤਬਲਿਆਂ ਦੀ, ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀ ਤੇ ਕੱਬੇ ਚੂਨੇ ਦੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰੰਡੀਆਂ ਤੇ ਦੱਲਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਧਿਤਕਾਰੀ ਹੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਲੋਕ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਖੁਸ਼। ਆਪਣੀ ਧਿਤਕਾਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਮਾਜਕ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਆਖਰੀ ਹੱਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਹੱਦ ਨੂੰ ਛੋਹਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।

ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਮਰੇ ਕਮਰੇ ਘੁੰਮਦਾ, ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ, ਲਾਅਨ ਵਿਚ, ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ।

ਰਾਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹਰ ਥਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹਿਕ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਰਸਰਾਹਟ, ਖਣਕਦੀ ਹਾਸੀ, ਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਧੂਹ। ਮੈਂ ਗਰਾਜ ਵਿਚ ਗਿਆ

ਤਾਂ ਉਥੇ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਇਕ ਨੰਗੀ ਛਾਂ ਪਈ ਦੇਖੀ - ਰਾਜੀ ਦੀ ਛਾਂ, ਬਾਹਵਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ, ਘਟੇ ਵਾਲ। ਇਹ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਚੋਏ ਹੋਏ ਤੇਲ ਦਾ ਲੰਮਾ ਧੱਬਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਧੱਬੇ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਇਹ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਹਉਂਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਚੂੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੱਥ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਕੀਆਂ ਦੇਂਦਾ ਜਾਪਿਆ...

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਿਰਦ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬਹੁਤ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਂਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਮੁਰਗਾ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਵਡੇ ਪਤੀਲੇ ਵਿਚ ਭੁੰਨਦਾ। ਮੁਰਗੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਘੇਰ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਨੂੰ ਤੇ ਜੱਨਤ ਦੇ ਬਿੰਬ ਦੌੜਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਖ ਹਾਸੀਆਂ, ਬੁੱਢੀ ਸੁਰਤੀ ਦਾ ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਨੇਕ ਚਿਹਰਾ, ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਉੱਨ ਦੀ ਬੋ, ਤੇ ਰਾਜੀ।

ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਮੁਰਗੇ ਦਾ ਪਤੀਲਾ ਚੁਕ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਾਂਦੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਯਕਦਮ ਜਾਗਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਉਭੜਵਾਹਾ ਫਿਕਰ ਆਖਦਾ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਵਾਂਗ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁੱਬੀ ਤੇ ਉਲਾਰ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ.....ਲੱਖਾਂ ਬਿੰਬ ਤੇ ਝੁਲੇ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ। ਕੌਣ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਭਰਦਾ। ਮੈਂ ਇਸ 'ਮੈਂ' ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਜੋ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤਕ ਲਿਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਟ੍ਰੇ ਵਿਚ ਰਖ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇਖਦਾ...ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਇਹ ਹੱਥ, ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ...ਕਰੋੜਾਂ ਅਰਬਾਂ ਅਣੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਭੇਜ ਰਹੇ ਸਨ, ਗੁਝੇ ਸੁਨੇਹੇ, ਤੇ ਲਹੂ ਮੇਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਤਾਲ-ਬਧ ਗਤੀ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ...ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਗੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਸੂਖਮ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਸਵੈ-ਚਾਲਕ ਕਲ ਪੁਰਜੇ...ਸਭ ਠੀਕ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਝਟਕਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਫੇਲ੍ਹ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ। ਮੇਰੇ ਫੇਫੜੇ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਲ ਕਿਵੇਂ ਧੜਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਦੇ ਕਿਵੇਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਫਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ... ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਕਦੇ ਮੁਆਇਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਰੁਕ

ਜਾਵੇਗਾ...ਕੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਅੰਦਰ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਾਹਵਾਂ ਤੇ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਗਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਵਡੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ...ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਪੁਤਲੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਤੇ ਤਾਲੂ...ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ। ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਮਰਘਟ ਵਿਚ ਜਲਦੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ...ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ, ਚਿੜਚਿੜ ਕਰਦੀ ਚਰਬੀ, ਘਿਉ ਤੇ ਮੇਵੇ ਤੇ ਛੁੱਲਾਂ ਤੇ ਮਾਸ ਦੇ ਸੜਨ ਦੀ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ ਬੋ...ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ...ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ...ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਬਿੰਬ...ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...ਆਪਣੀ ਹੀ ਚਾਲ...ਸਾਡੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਤੁੱਛ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਿਨਕਾ ... ਅਨੰਤ... ਅਪਾਰ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਇਕ ਅਜੀਬ ਪਰਾਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਘਟ ਵਿਚ ਜਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਥੇ ਬੈਠਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੈ...ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ, ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੀ, ਸੁਹਰਤ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੌੜਨ ਦੀ? ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਪਰੂਫ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ...?

ਰਾਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਠੰਢਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸੇ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਮਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਧ੍ਰੋਹ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਹੁਣ ਕਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਉਤੇ ਭੜਕਦੀ। ਇਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇਕ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਵਰਤਾਉ। ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਉਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜੇ ਤੇ ਝਗੜੇ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗੀ, “ਤੂੰ ਕੋਈ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਨੇਕ ਤੀਵੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਭ ਲੈਂਦਾ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ? ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਜੀਨੀ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕੀ? ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਉਹ ਆ ਜਾਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਜਾਉ।”

ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੋਈ ਕਾਟਵੀਂ ਤੇ ਵਿਨੁਵੀਂ ਗੱਲ ਸੁਝਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਨਾ ਦਿਤਾ।

“ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿਤੇ। ਤੇਰੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਪੈਟਰੋਲ ਹੈ?” ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਹਾਂ। ਸੌ ਮੀਲ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ।”

ਉਸ ਨੇ ਚਾਬੀ ਲੈ ਲਈ। ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਾਂਗਾ।

ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਮਕੀਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਤੀ। ਮੇਰਾ ਜ਼ਬਤ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮਥੇ ਰਹਿ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਹਰਸਲ ਪਿਛੋਂ?”

“ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ...ਅੱਧੀ ਰਾਤ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਣ ਚਲੀ ਗਈ।”

“ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਈ ਸੀ?”

“ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਕਿਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਚਾਬੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ।”

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਫਿਰ ਇਕ ਸ਼ੱਕੀ ਤੇ ਜਾਬਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਭੂਤ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਨੇ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਸੀ?”

“ਤੇਰਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਏ।”

“ਮੈਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦਸ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ...ਮੈਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੱਸ।”

“ਤੇਰੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਖ਼ਲਲ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਛਡ ਦੇਹ। ਖ਼ਬਰਦਾਰ...! ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਆਦਮੀ ਮਿਲਿਆ ਕਮੀਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਭੁੱਖਾ...ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ...ਅਸਲੀ ਪਿਆਰ...ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੀ ਹਾਂ।”

ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਰਾਜੀ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ...ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ...ਤੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈਂ ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਏਨੀ ਦੂਰ...ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਗਈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਾਇਦੇ? ਉਹ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਕਸਮਾਂ? ਉਹ ਗੀਤਾਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਸਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸੱਚੇ ਕੋਲ? ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਗਈ ਤੂੰ? ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਾਦੂ-ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਮੰਤਰ...ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਜਵਾਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ? ਤੂੰ ਸਮਝਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ...”

ਯਕਦਮ ਉਹ ਹੰਝੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਗਈ, “ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ...ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ...ਕੁਝ ਨਹੀਂ

ਚਾਹੀਦਾ...ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ...ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਠਾਕੁਰ! ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ ਉਸ ਲਈ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੇ ਈਸ਼ਵਰ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਾਂ...ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਤੜਪ ਰਹੀ ਹਾਂ...ਮੱਚ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਭਵਿੱਖ ਹੈਂ। ਮੇਰੀ ਹੋਣੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੀ, ਤੇਰੇ ਡਰਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਾਂਗੀ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੀ। ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਦਰਸ਼। ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਪਨੇ ਲਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਇਹ ਸੱਚ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਐਕਟਿੰਗ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੁੱਛ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਅੱਗੇ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ...ਮੈਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ...ਉਸ ਦੇ ਭਾਰੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਚਾਲ, ਉਸ ਦੀ ਗੂੰਜਦਾਰ ਆਵਾਜ਼, ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਤਮਾਖੂ ਦੀ ਬੂ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਯਕਦਮ ਜਾਗ ਉਠਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਝਾਕਦੀ ਹਾਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ...ਰੱਬਾ ! ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ...ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ...”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਦੇਖ ਕੇ ਠਠਬਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਸੱਚ ਤੋਂ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਆਖਾਂ ਉਸ ਨੂੰ। ਉਹ ਇਸ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਝੰਬੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਓਪਰਾ ਜਾਪਿਆ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਵੀਂ ਦਾ।

“ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਸੀ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਡਰਦੀ ਸਾਂ,” ਉਹ ਬੋਲੀ। “ਮੈਂ ਇਸ ਘੜੀ ਨੂੰ ਟਾਲਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਤਕ ਛੁਪਾਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਖ਼ਾਲੀ ਸਾਂ। ਠਾਕੁਰ ਆਇਆ ਤੇ ਇਹ ਖ਼ਲਾਅ ਭਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਟਕ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤੁਅਲੱਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ...ਮੇਰੀ ਹੋਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਜੋ ਇਕ ਮਰਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੰਡੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਸਮਝਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ! ਮੈਂ ਬਦਲ ਗਈ ਹਾਂ...ਮੇਰੇ ਵਾਅਦੇ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਸਭ ਮਿਟ ਗਈਆਂ ਹਨ...ਉਹ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਸਭ ਧੋਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬੇ-ਅਰਥ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਠਾਕੁਰ

ਦੇ...ਮੈਂ ਬਦਲ ਗਈ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿਚ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਦੁਖ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੋਗ ਚੁਕਾ ਸਾਂ।

ਯਕਦਮ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੀਮਾਰ ਪਈ ਹੈ...ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਕੋਲ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਹੋਵੇ। ਜ਼ਰੂਰ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਨੇ ਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਚੁਕੀਆਂ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕਲਰਕ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਜ਼ਾਤੀ ਟਾਈਪਿਸਟ ਵੀ ਸੀ।

“ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਵਾਉਣੀ ਹੈ ਤੁਸੀਂ?” ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਹਾਂ... ਕੁਝ ਜ਼ਾਤੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਣੀਆਂ ਨੇ।”

ਮੈਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਯਕਦਮ ਉਹ ਟਾਈਪ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਸੁਣਿਐ ਰਾਜੀ ਠਾਕੁਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਏ?”

‘ਠਾਕੁਰ’ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮੈਂ ਚੌਂਕ ਪਿਆ। “ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸਾਰੇ ਕੈਮਪੱਸ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਉਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੰਬਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਪਾਰਟ ਕਰਨ।”

ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਜੀ ਬੰਬਈ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ।

18

ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਛੱਡਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਬੇਕਰਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗਰਮ ਸੂਟ ਤੇ ਨਕਟਾਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿਤੀਆਂ। ਲੱਕੜ ਦੇ ਦੀਵਾਨ, ਡਬਲ ਬੈੱਡ, ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਰੂਮ ਕੂਲਰ, ਲਾਲਟੈਣਾਂ, ਕਿਚਨ ਦਾ ਨਿਕਸ਼ੁਕ ਤੇ ਸ਼ੈਲਫ ਵੀ ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਰਖੀਆਂ : ਟਾਈਪਰਾਈਟਰ, ਕੈਮਰਾ, ਚਾਹ ਦੀ ਕੇਤਲੀ, ਟੇਬਲ ਲੈਂਪ, ਕਿਤਾਬਾਂ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਉਸ ਆਖਿਆ, “ਸੁਣਿਐ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਇਥੇ ਹਰ ਬੇਈਮਾਨ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਐਕਸਟੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਤਨਖਾਹ, ਸਪੈਸ਼ਲ ਭੱਤੇ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ?”

ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿਤਾ।

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਲਵਿਦਾਈ ਡਿੱਕ ਬਾਰੇ ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ?” ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਹ ਚਲਾਉਣ ਲਗਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਰ ਮਧ ਮਾਰਗ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਪੁਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਆਪਾਂ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਇਸ ਸਾਲੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਮੁਰਾਰਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਭ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।”

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਟੂਰਿਸਟ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰੈਂਡ ਰਾਬਿਨ ਸੀ। ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਉੱਚੇ ਚੀਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਬਾਰ।

ਅਸੀਂ ਬੈਠ ਗਏ। ਵੇਟਰ ਠੰਢੀ ਯਖ਼ ਬੀਅਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਤਲੀ ਹੋਈ ਮੱਛੀ, ਨਿੰਬੂ, ਮਿਉਨੇਜ਼ ਸਾਸ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਆਦਰਸ਼ ਬੋਲਿਆ, “ਪੂਰਨ ਪਿਆਰ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ...ਅਸੀਂ ਜੋ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ...ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੇਬ-ਕਤਰੇ ਹਾਂ...ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਪੱਧਰੇ ਹਨ। ਅਸਾਵੇਂ, ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜੇਬ ਕਟਣ ਵਾਂਗ ਹਨ... ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦ-ਭਿੱਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਕੌਲ ਕਰਾਰਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ...ਦੂਜੇ ਦੇ ਇਕਾਂਤ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟਣ ਲਈ... ਉਸ ਦੀ ਪੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਪਨਾਹ ਉਤੇ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਲਈ। ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਚਮਕਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਥੱਮੂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖੀਏ ਜੋ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਵਲਗਣਾਂ ਟੱਪ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਵੀਂ ਏਸੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਇਰ ਜਾਂ ਪੇਂਟਰ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ ਉਹ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਔਰਤ ਮਰਦ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਭੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ...ਮਤਲਬ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਫਿਰ ਉਸੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕੋ ਮਰਦ ਦੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੁਕੰਮਲ ਕਬਜ਼ਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਤਰਲੇ ਬੇਮਾਇਨੀ। ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਘਟੀਆ। ਔਰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਈ ਹਥਿਆਰ ਹਨ... ਉਹ ਮਰਦ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਂ ਵਾਂਗ

ਮਰਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪੁਚਕਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ...ਹੰਝੂ, ਜਿਸਮ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਤਰਲੇ, ਚਪਲਤਾ, ਲਾਡ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਠੁਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੀਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੀਵੀਂ ਦੀ — ਤੱਤ-ਰੂਪੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ।”

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੀਵੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇ-ਵਫ਼ਾ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੀ ਇਹ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਹੈ। ਮਰਦ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧੜਕਾ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ...ਹੁਸੀਨ ਤੇ ਭਰਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਾਮਨੀ ਦੀ ਇਹੋ ਖੂਬੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਜੋ ਵਫ਼ਾ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖੁਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਤਪਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਘੋਰ ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਈ ਵਾਰ ਖੁਦ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਤੇ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਗਨ ਟੂਣੇ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਖੁਦ ਮੁੱਕਰ ਜਾਣ ਤੇ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲੁਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ... ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੋਂਗਲੂ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਖ਼ੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖੋ ਮੈਂ ਜੁਲਾਹੇ ਦੀ ਨਾਲ ਵਾਂਗ ਹਾਂ — ਸੈਕਟਰ ਅੱਠ ਤੋਂ ਸਤਾਰਾਂ, ਤੇ ਸਤਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਠ। ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਾਂ ਤੇ ਹਾਲ ਪੁੱਛਾਂ...ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਦਾ ਸਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰੋ। ਬੈਠ ਕੇ ਲਿਖੋ। ਰਚਨ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਜੀ ਸਕਦੇ ਹੋ।”

ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ,

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ। ਮੇਰੀ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁਹੱਬਤ ਲਈ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਸਾਂਵਲੀ ਅਮਰੀਕਨ ਕੁੜੀ ਮੇਰੀ ਪੈਂਨ ਫ਼ਰੈਂਡ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਖ਼ਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਮੈਂ ਬਸਾਖੀਆਂ ਸਹਾਰੇ ਤੁਰਦਾਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਨਿਊਯਾਰਕ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਸੀ.ਬੀ.ਐਸ. ਦਾ ਫੋਟੋਗਰਾਫ਼ਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ। ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਪੁੱਤ ਹੋਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਮੇਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦਾ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਖ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ। ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਮਿਲਣ ਗਈ, ਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ

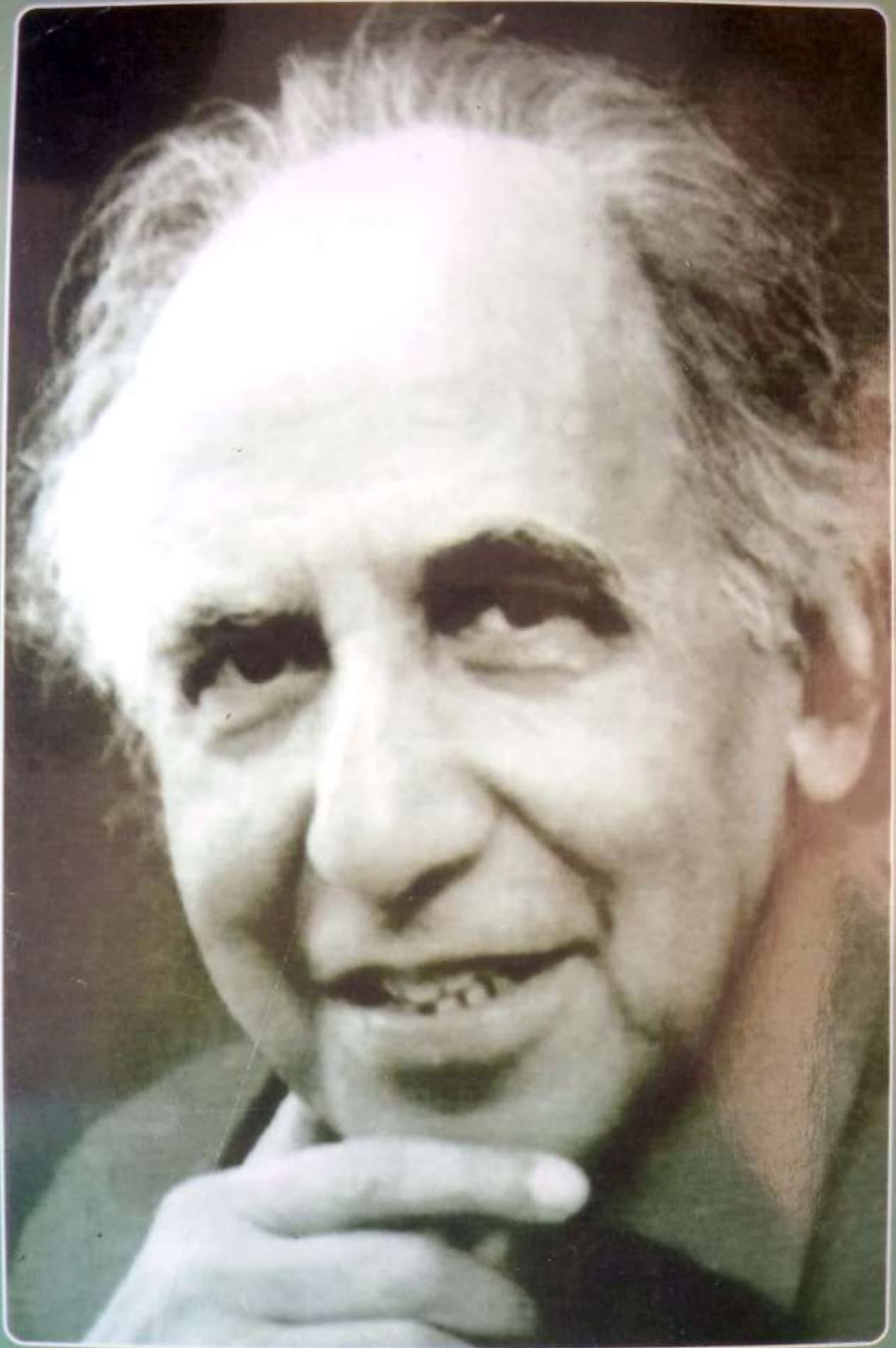
ਆਈ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ
ਆਪਣੀ ਉਦਾਸੀ ਬਾਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੜੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਪਈ।
ਮੈਂ ਇਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਦੁਕਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦਰਜਨਾਂ ਦੋਸਤ ਹਨ ਤੇ ਦੁਕਾਨ
ਵਿਚ ਵੀਹ ਤੋਂ ਉਪਰ ਬੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਖਾਣਾ ਤੇ ਜਵਾਨ ਔਰਤਾਂ
ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਮਾਲ ਹੈ!”

ਇਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ... ਉਹੀ ਜਰਨੈਲੀ
ਸੜਕ ਜਿਸ ਉਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਢਾਬੇ, ਤੰਦੂਰ, ਟੋਭੇ,
ਝੁੰਗੀਆਂ, ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਤੇ ਧੂੰਆਂ... ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਮੇਰਾ ਨਿੱਕਾ ਥੀਏਟਰ
ਘੁੰਮ ਗਿਆ, ... ਆਦਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਟੇਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਛੱਲੀਆਂ ਭੁੰਨਦੀ ਬਾਗੜਿਆਣੀ,
ਸਫੈਦੇ ਦੇ ਦਰੱਖਤ, ਤੋਤੇ, ਮਨੂੰ ਤੇ ਜੱਨਤ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵੱਡੇ
ਕਰਾਸ, ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਦੇ ਜੰਗਲ, ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੇ ਗੀਤ, ਚਾਹ ਦੀ ਕੇਤਲੀ ਦੀਆਂ
ਭਾਫਾਂ, ਗਰਾਜ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦਾ ਧੱਬਾ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਰਸਰਾਹਟ... ਮੇਰਾ ਅਤੀਤ ਮੇਰੇ ਸਿਰ
ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ... ਰਾਜੀ ਤੇ ਜੀਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਕਿਸੇ ਅਣਵਿਆਹੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ
ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ...

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੌਣ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ
ਬੱਚੇ, ਨਾ ਹੀ ਘਰ... ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਤੜਪ ਸੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ। ਮੈਂ
ਉਹੀ ਆਦਿਵਾਸੀ ਸਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਉਸ
ਲੋਹੇ ਦੀ ਥੰਮ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ
ਟੂਣੇ-ਹਾਰਾ ਕੇਂਦਰ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਣ ਵਾਲਾ ਬਿੰਦੂ। ਦਿੱਲੀ ਮੈਨੂੰ ਹਾਕਾਂ
ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਕਿ ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਢਾਣੀ ਵਿਚ
ਰਲ ਜਾਵਾਂ... ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਤਨਾਉ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਝਗੜਿਆਂ ਤੇ ਈਰਖਾਵਾਂ ਦੀ
ਦੁਨੀਆਂ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਜੋ ਮੈਂ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਸਾਂ... ਕੌਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ
ਸੁਰੰਧਾਂ... ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਨਿੱਕਾ ਘਰ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਤਮਕ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ... ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਦੋਸਤੀਆਂ, ਨਿੱਘੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ,
ਕਲਾਤਮਕ ਲੜਾਈਆਂ... ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਰਸੋਈ ਜਿਥੇ
ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਕੌਫ਼ੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਟਾਪੂ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖੋਫਨਾਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੇ ਝੰਬਿਆ
ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੋਵੇ... ਹੁਣ ਇਹ ਟਾਪੂ
ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ